



SZILUETT

Korszerű
történelmi
életrajzok



A. SAJTI ENIKŐ

Kisebbségben – Délvidéken
Várady Imre
(1867–1959)

SZILUETT

Korszerű
történelmi
életrajzok

A kötet a három nagy történelmi sorsfordulót – és az Osztrák–Magyar Monarchia, a királyi Jugoszlávia, a Bánát német megszállása és a Jozip Broz Tito vezette új Jugoszlávia korszakát – megélt bánati kisebbségpolitikus, Várady Imre (1867–1959) életét és tevékenységét mutatja be. Várady politikusi pályája még a Monarchia idején indult. 1905-ben magyar parlamenti képviselőnek választották, 1918-ban a nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács elnöke lett, 1927-ben a Jugoszláviai Magyar Párt színeiben bekerült a jugoszláv parlamentbe, majd II. Péter király 1939-ben, egyetlen magyarként, a belgrádi felsőház tagjává, szenátorrá nevezte ki.

Várady Imre olyan kisebbségpolitikus volt, aki hosszú, viharos történelmi eseményekben bővelkedő pályája során átélte a közép-kelet-európai kisebbségi lét igazi drámáját: hogyan maradhat szinkronban a világ változó szellemi, politikai arculatával úgy, hogy ne szakadjon el ifjú kora hazafias, nemzetét szolgálni kész ideájától és szűkebb közösségétől.

Várady Imre pályájának legaktívabb évei olyan időszakra estek, amikor a délvidéki magyarok számára is megbomlott az állami és nemzeti hovatartozás, a személyes és a nemzeti önazonosság harmóniája. Úgy döntött, nemcsak elszervedője, de lehetőségeihez képest formálója is lesz az akaratukon kívül rájuk szabott kisebbségi létnek. E döntés következtében Várady Imre életpályája túlmutat a személyes történelem privát keretein és szerves részét képezi a Trianon utáni magyar történelemnek.

X 365219

A. SAJTI ENIKŐ

KISEBBSÉGBEN – DÉLVIDÉKEN

VÁRADY IMRE

(1867–1959)



KRONOSZ KIADÓ

PÉCS, 2024



A kötet megjelenését támogatta:



Nemzeti Kulturális Alap

A kötetet szerkesztette
KEREPESZKI RÓBERT

A szerkesztésben közreműködött
ERŐSS ZSOLT

A mutatókat készítette
TÓTH ADRIENN

A kötetben szereplő térképeket készítette
NAGY BÉLA

A címlapkép forrása:

Várady Imre irathagyatéka (magántulajdon)

ISSN 2064-518x

ISBN 978 615 6604 42 2

© A. Sajti Enikő, 2024

© Kronosz Könyvkiadó Kft., 2024

TARTALOM

Előszó	7
A gyermek és diákévek	11
Az ügyvéd	31
A magyar parlament képviselője	52
A Nagybacszkereki Magyar Nemzeti Tanács élén	89
A kisebbségpolitikus	104
A párt nélküli kisebbségpolitikus	151
Kisebbségből kisebbségbe	184
„Meggzúnt a szabadság szeplőtlen fogantatása...”	212
Utószó helyett	243
Jegyzetek	251
Források és irodalom	265
Illusztrációk jegyzéke	281
Személynevek mutatója	287
Településnevek mutatója	295
Summary	299

ELŐSZÓ

Meg lehet-e írni egy ember hiteles életrajzát, különösen úgy, hogy – Georges Duby francia történész kifejezését kölcsönözve – a történetben felhangozzanak az „elhalt hangok”? Milyen források állnak ehhez rendelkezésünkre, hogyan élhetünk történészi szabadságunkkal, meddig engedhetjük szabadjárá történészi énünket, sőt fantáziánkat? Mik az akadályai egy-egy életút rekonstrukciójának: azok a mozzanatok, amelyekre nincsenek forrásaink, vagy azok, amelyek hiányáról még ismerekünk sincs? Tudunk-e olyan történelmet írni, amelyben kirajzolódik az egyén társadalmi kapcsolatainak hálózata? Megannyi izgalmas, válaszra váró kérdés – s még sorolhatnám.

Könyvem főszereplője Várady Imre bánáti kisebbségpolitikus, ügyvéd, aki pátriárkai kort ért meg. Hosszú életét radikális történelmi változások zárták szigorú keretek közé. 1867-ben, a kiegyezés évében született az akkor főleg németek lakta bánáti Katalinfalván (Kathereinfeld, Ravni Topalovac), az éppen megszülető Osztrák–Magyar Monarchiában. 1959-ben, a titói Jugoszláviában hunyt el az akkor már Zrenjaninra átkeresztelt Nagybecskerekben, 92 éves korában. Megélte a Monarchia széthullását, a 20. század két nagy háborúját, három impériumváltást, és megtapasztalta a Jugoszláv Kommunista Párt hatalomra jutását, a szovjet típusú államszocialista rendszer kiépülését. 1905-ben a becskerekai választói kerületben 48-as, ellenzéki programmal bekerült a magyar országgyűlés-

be (1905–1910), együtt politizált Kossuth Ferencsel és Apponyi Alberttel. Apponyit többször is vendégül látta otthonában. 1906. október 27-én ott volt a nagyikindai vasútállomáson abban a több száz fős, Torontál vármegyei küldöttségben, amely hazahozataluk alkalmával II. Rákóczi Ferenc és társai hamvai előtt tisztelgett. Életének politikailag legaktívabb korszaka a két világháború közé esett – és a jugoszláv királysághoz került délvidéki magyarok egyik legtekintélyesebb vezetőjévé vált. Tevékenységének döntő része ahhoz a még mindig nem elég alaposan feltárt kérdéshez kapcsolódik, hogy a kisebbségi magyar közösségeken belül, adott esetben a délvidéki magyar kisebbségi közösségen belül hogyan, milyen módszerekkel szervezte meg (újra) az elit saját társadalmát Trianon után. Egy olyan korba utazunk tehát vissza, amikor a Délvidéken (is) megbomlott az állami és a nemzeti hovatartozás, az „otthon és a haza”, vagyis a személyes és a nemzeti önazonosság harmóniája, s egyik napról a másikra új, nemzeti szempontból idegen államkeretek közé kellett beilleszkedni.

Várady Imre 1927-ben a Magyar Párt színeiben parlamenti képviselő lett, majd 1939-ben II. Péter király szenátorrá nevezte ki. Ő volt az egyetlen magyar szenátor a királyi Jugoszláviában. A második világháború idején, a Bánát német megszállásakor már túl volt 70. életén, de félreállításáig még ekkor is részt vállalt a magyar kisebbség jogi, politikai védelmében, kulturális életében. Átélt a Bánát és szeretett városa, Nagybecskerek jugoszláv partizánok által történő visszafoglalását, s az első német és magyar civil túsók kivégzésekor keserűen jegyezte fel naplójában: „.... megszűnt a szabadság szeplőtlen fogantatása.”

E hosszú, mindvégig aktív közéleti pályájáról hallatlanul gazdag, mennyiségileg is terjedelmes, kompakt módon fennmaradt magán iratgyűjteményt hagyott hátra, amely évtize-

dekig lappangott a család nagybecskereki otthonában. Ezeket az iratokat még 2012-ben kezdtem el kutatni Becskereken, unokája, Várady Tibor neves nemzetközi jogász, akadémikus, volt miniszter, szerkesztő és író jóvoltából. E páratlanul gazdag irathagyaték lehetővé tette, hogy közelebb jussak egyrészt Várady személyiségéhez, másrészt megkísérlejem rekonstruálni, hogyan tevékenykedett saját közösségén belül, milyenek voltak kapcsolati hálói, melyek voltak kisebbségpolitikai tevékenységének mozgatórugói, milyen volt világlátása, habitusa. E kutatások eredményeként 2016-ban adtam közre egy Várady Imre hagyatékából összeállított dokumentumkötetet. Jelen kötet azonban nem csupán ezekre a válogatott iratokra támaszkodik, felhasználtam hozzá a hagyatékban található teljes anyagot. A Várady-iratok döntő része ún. egodokumentum, a történetekkel egy időben keletkezett irat, főként levelek: elsősorban a korszak magyar kisebbségpolitikusaival, helyi exponenseivel folytatott levelezés. Legalább ilyen fontosak a helyi és az országos hatóságokhoz, minisztériumokhoz eljuttatott panaszok, javaslatok, engedélyeztetési eljárások és betiltások, a Magyar Párt és a különféle magyar kulturális szervezetek helyi tevékenységét, gondjait, terveit tükröző iratok. De felbukkannak e forrásokban a vajdasági, bánsági szellemi, kulturális élet jelentős személyiségei is. Megtalálhatók az iratok között például az 1920-as évekből származó, kézzel írott magyar választói névjegyzékek, a jugoszláv királyság első éveiben elbocsájtott vármegyei tisztviselők segélyezését szolgáló adomány- és segélylisták, a Jugoszláviai Magyar Párt és a Magyar Közművelődési Szövetség ülései eltűntnek hitt jegyzőkönyvei, Várady Imrétől származó beszédvázlatok, a magyar szövetkezetek létrehozására vonatkozó tervezetek, a magyar kisebbség társadalomszervezésére vonatkozó elképzelések, sajtótörténeti je-

lentőségű tanulmányok, a partizán megtorlásokkal egy időben készült feljegyzések, és sok-sok segélykérő és köszönő levél, kulturális program, a napi aprómunka, a kisebbségi mikrovilág megannyi korabeli dokumentuma.

Fennmaradtak Várady Imre naplófeljegyzései is, amelyek két kötetbe rendezve unokája, Várady Tibor szerkesztésében és előszavával az újvidéki Forum Könyvkiadó jóvoltából szintén a kutatók rendelkezésére állnak. S akkor még nem szoltunk az ügyvédi munkájával kapcsolatos szinte beláthatatlan mennyiségű periratról, amelyek Várady Tibor jóvoltából kelték ismét életre, s formálódtak korabeli életképekké. Az író Várady Tibor azoknak a nagyapja idejében még virágzó bánáti közösségeknek „irattárból való” történeteit örökölte meg, amelyeknek „néha elfogynak az emlékezet hordozói.”

Ez a gazdag forrásanyag lehetővé tette, hogy Várady Imre délvidéki magyar kisebbségpolitikus életrajzát olyan mikrotörténetként értelmezzem, amely túlmutat a személyes történelem privát keretein.

Jelen kötet e sorozat első olyan életrajza, amely egy délvidéki magyar kisebbségpolitikus életútját dolgozza fel. A kiadóval együtt valljuk, hogy az ő históriája nem csupán egy ma már nem létező ország, Jugoszlávia történetének részét képezi, de elválaszthatatlan a magyar nemzet 20. századi történetétől is.

Szeged, 2024. június 14.

A. Sajti Enikő

A GYERMEK- ÉS DIÁKÉVEK

Várady Imre családjának történetét az eddigi kutatások alapján a 18. századig tudjuk visszavezetni. Nagy Iván *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*¹ című, 1865-ben megjelent munkájának 12. kötetében szereplő Váradyakkal sajnos nem tudtuk kapcsolatba hozni őseit, de a legfrissebb családfakutatás szerint ők is minden bizonnyal Erdélyből származnak, hajdani előnevük Székelykeresztúri lehetett. Erdélyből történő kitelepülése után a család ismeretlen okból elhagyta előnevét. Márton nevű elődjük az 1750-es években Szegeden telepedett le. József és Antal nevű fiait és azok utódait a Várady (Váradi) név mellett Kormos néven is emlegették.² Az ő leszármazottaik aztán Szentesen, Deszken, Bonyhádön, Nagybecskereken és a Délvidék egyéb községekben szóródtak szét. Voltak köztük földmérők, jómódú gazdálkodók, anyai ágon „nagyon vagyonos” birtokosokat, a tágabb családban pedig sok neves világi és egyházi személyt is találunk. Ősei közül sokan a katolikus egyház szolgálatában álltak, mások a magyar közigazgatás 1867 után kiépülő alsó, középső, sőt felső posztjain helyezkedtek el.

Közülük a legnevesebb Várady Árpád Lipót (Leopoldinus, 1865–1923), aki évekig a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban szolgált, de volt országgyűlési képviselő is. 1911-ben győri püspökké nevezték ki, 1914-től pedig kalocsai érsek lett. Amikor Habsburg Ottó szüleit, IV. Károlyt 1916. december 30-án

a Mátyás-templomban Magyarország királyává koronázták, Károlyt, az utolsó magyar királyt az akkori előírások szerint az esztergomi érsek koronázta meg, míg feleségét, Zita királynét Várady Árpád Lipót kalocsai érsek. Itt érdemes utalni arra is, hogy a ceremónia közben nem a császári himnuszt, a *Gott erhalte*-t énekelték, hanem a magyar *Himnuszt*. A ceremóniáról dokumentumfilm is készült, amelyet Kertész Mihály (Kaminer Manó, Michael Curtiz, 1886–1962), a későbbi neves hollywoodi rendező rendezett.³

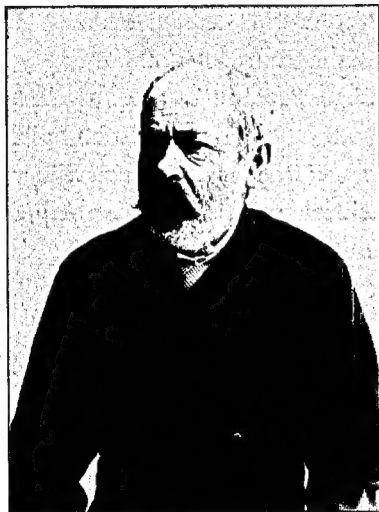
Várady Mihály (1820–1898) nevű dédnagybátyja ügyvéd, Torontál vármegye alispánja, a királyi tanácsos cím és a III. osztályú vaskorona kitüntetés birtokosa volt, majd a közgazdaság és igazságszolgáltatás 1871-es reformja után nagybecskereki királyi törvényszéki elnökké nevezték ki. A *halálbüntetés kérdése, tekintettel az általános jog fejlődésére s hazai viszonyainkra* című munkája (Pest, 1871) komoly érdeklődést váltott ki jogász körökben.⁴ Érdemei elismeréseként 1889-ben Ferenc Józseftől, fogadott fiával, Józseffel együtt Keleti előnévvel nemességet kapott. Mint az adományozó iratban olvashatjuk, a nemesi címmel „felségünk és felséges uralkodó házunk iránti állandó hűségüket és azon érdemeiket” jutalmazták, amelyet ők „a közszolgálat terén kifejtett buzgó és sikeres tevékenységük révén maguknak szereztek”.⁵

De a rokonok között találjuk Vasváry (Wiblitzauser) Ödönt (1888–1977) is, Várady Veronika (1832–1911) és Wiblitzauser Gusztáv (1860–1893) fiát. Veronika a szegedi árvízmentesítésben kimagasló szerepet játszó Várady Ignác (1825–1907) lánya volt. Vasváry Ödön áttért a református hitre, 1914-ben kivándorolt az Egyesült Államokba, ott református lelkészként tevékenykedett, és az amerikai magyarok történetét, illetve Kossuth Lajos amerikai útját kutatta.⁶

Unokatestvére, Szabó (Kaulen) Ferenc (1843–1905) római katolikus apátplébános, ellenzéki országgyűlési képviselő Pleitz Ferenc (Pleitz Ferenc Pál) híres becskerekai nyomdájában⁷ 1889-ben indította útjára azt a több mint nyolcvan kötetből álló *Történeti Nép- és Földrajzi Könyvtár* sorozatot, amelyben többek között Wertner Mór Árpád-házról szóló genealógiai munkája, Szádeczky Lajos Erdély és Mihály vajda históriájáról szóló könyve, illetve Thim József szerbek történetét bemutató monográfiája is megjelent. A külföldi szerzők közül említhetjük Leopold von Ranke (a korabeli publikációkban Ranke Lipót), vagy éppen a Ranke-tanítvány szerb történész, diplomata, külügyminiszter, Jovan Ristić (Risztics János) Szerbia 19. századi külpolitikáját bemutató műveit is.

A szellemi gyarapodás igénye és ethosza generációkon át beépült a család értékrendjébe, amit apai dédnagybátyja, Várady János (1792–1881) tettei is bizonyítanak. Ő élete végéig Nagybecskerek plébánosa volt. Nevéhez nemcsak a város központjában ma is látható katolikus templom építésének megszervezése, az alsófokú piarista gimnázium megalapítása és az árvaház létrehozása fűződik, de nagy szerepe volt testvére, József 15 gyermekének, köztük Várady Józsefnek (1829–1915), Várady Imre apjának iskoláztatásában, illetve az 1848-as forradalomban részt vevő három Várady-fiú elbújtatásában. Várady József az ő buzdítására és anyagi támogatásával ment Bécsbe, hogy mérnöknek tanuljon, a történelem azonban közbeszólt. 1848-ban a császárváros forrongani kezdett, a magyar diákokat hazaküldték, így József nem tudta befejezni tanulmányait.

Várady József az 1848/1849-es forradalomban és szabadságharcban a 34. honvédszászlóalj őrmestereként, majd hadnagyként két testvérével, Lajossal és Andrással vett részt Budavár ostromában. Katonáskodásuk és bujdosásuk történetét



Az apa, Várady József (1829–1915)

nemcsak a családi krónika őrizte meg, de Hegyesi Márton *Az 1848–49-iki harmadik honvédszászlóalj története* című munkájában is megöröktette a testvérek Budavár ostromában játszott szerepét és mesébe illő találkozását. Az ostrom során, olvashatjuk e kötetben, Várady Lajos és több társa „vakmerően” ugrott be a várba, és Lajos „mint eséséből föleszmélt, fölkelt, a létrát, melyen már szakasza felment volt, feljebb tolt, s miután az így már csaknem a bástya tetejéig ért, azon könnyen felment s bejutott a várba. S előbbi esése közben leszakadván a szíjról történytartója, azért egyik, a bástya mellett holtan fekvő horvát történytartójával kárpótolta magát. [...] A Szentgyörgy-téren Várady Lajossal egy majdnem hihetetlen eset történt, ott találkozott a nagy vegyülekben egészen véletlenül egyik bátyjával, a 34. zászlóaljban szolgáló Józseffel,

s alig ölelkeztek azzal össze, a víziváros felől odatoppant a 10. zászlóaljban szolgáló másik bátyjuk, András is. Minő volt a három testvér öröme, látva, hogy öldöklő harcban egyiküknek sem esett baja.”⁸ Pár évvel később, 1903-ban Fülep Lajos nagybecskereki kötődésű jeles művészettörténész a Várady Imre főszerkesztésében megjelenő *Nagybecskereki Hírlapban* így kommentálta tettüket: „Szinte csodálatos érzés ragadja meg a lelkünket a lelkesülés és rajongás erejével, midőn ama legendás időknek ide szakadt alakját, az öreg Várady Józsefet látjuk. [...] Ő odavitte mindenét a harcba, mert magyar volt és hős volt, és mert a haza hívta. Nem volt hadvezér, de azok közé a névtelen hősök közé tartozott, akikről Petőfi azt mondta, hogy nagyobbak ők, mint a hadvezérek.”⁹

Apja és nagybátyjai révén 1848 szellemisége mélyen beépült Várady Imre emlékezetébe, a függetlenségi eszme világlátása szilárd alapjává vált. Nemcsak politikai pályafutása bizonyítja ezt, de naplófeljegyzései is ezt támasztják alá. Feljegyzéseit gyermekei biztatására, 1948-ban, 81 éves korában kezdte rendezni és kiegészíteni, külön fejezetet szentelve a család 1848-as iratainak és emlékeinek.¹⁰ Munkájában még apja feljegyzéseit is hasznosítani tudta, amelyek sajnos meglehetősen korán félbeszakadtak. Amikor egy 1882-ben keletkezett *Igazolt 48/49-es volt honvédek névjegyzéke* című hivatalos iratban megtalálta apja nevét, ezt jegyezte fel: „Nagyon boldog voltam, édesatyám nevével ez emlékjegyzékben találkozhatni.”¹¹

E családi hagyományhoz tartozott a bujdosók melletti szolidaritás is. A világosi fegyverletétel után, mint már utaltam rá, Várady János apátplébános rejtegette bujdosó rokonait.

Az anyai, Szorg-ágon földbirtokosokat, orvosokat, gyógyszerészeket, megyei árvaszéki ülnököket találunk. E rokonsághoz tartozott Wosinszky Mór (1854–1907) apátplébános, ré-

gész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, akinek elődei az 1830-as lyngyel felkelés bukása után menekültek Magyarországra.¹²

A család 19. századi tagjai tehát városlakók voltak, akik a társadalom osztályozásának 1857-es népszámlálási kategóriái szerint, amikor a jövedelem forrását vették alapul, papok, tisztviselők, ügyvédek, orvosok, kisebb részben pedig földbirtokosok voltak. Az 1900-as népszámlálás kategóriái szerint pedig, amikor a végzett tevékenység ágazati szerkezete alapján igyekeztek megragadni a társadalom szerkezetét, a család tagjai a polgári és egyházi közszolgálat, illetve a szabadfoglalkozásúak kategóriáiba illeszthetők.¹³

Várady Imre a kiegyezés évében, 1867. március 1-jén született a bánáti Katalinfalván, amely akkor Torontál vármegye nagybecskereki járásához tartozott. A páduai Szent Antal katalinfalvai római katolikus plébánián 1867-ben keresztelték, részben latin nyelven íródott anyakönyvének tanúsága szerint az ifjú jövevény a keresztségben az Emericus, Joannes, Carolus nevet kapta.¹⁴ A falu a török kiűzése után, a 18. század végén létrehozott telepés község volt, katolikus német lakossággal. Nevét földesurának, ittebei Kiss Miklósnak a feleségéről, Issekutz Katalinról kapta. Ennek az ittebei Kiss családnak a leszármazottja volt az az eleméri és ittebei Kiss Ernő (1799–1849) honvéd altábornagy, aki aradi vértanúként írta be nevét a magyar történelembe. Katalinfalva a történelmi változások következtében ma már tisztán szerbek által lakott község. Várady Imre gyermekkorában, mint naplójában írja, egyetlen görögkeleti szerb család volt a faluban, a vegyeskerekedés Gligorovics nevű tulajdonosának családja. Fia, Gligorovics Milán 1918. november 25-én a német Katalinfalva küldöttként mondta ki az újvidéki délszláv Nagy Nemzetgyűlésben a Dél-



Várady Imre édesanyja, Szorg Katalin (1844–1919)

vidék elszakadását Magyarországtól és az új délszláv államhoz történő csatlakozását. Mint naplójában megjegyzi: „Nem is kapott más oda meghívót.”¹⁵

Várady Imre apja második házasságából született. Várady József bujdosása után a Kiss család begaszentgyörgyi birtokán kapott állást, majd ugyancsak a Kiss család segítségével Katalinfalva községi jegyzője lett. Anyja, Szorg Katalin (1844–1919) a Tolna megyei Bonyhádról származott, akinek az apja tehetősbirtokos, anyja testvére, Kleizner János pedig Begaszentgyörgyön a Kiss-uradalom egyik haszonbérője volt. Mivel neki nem született gyermeke, magához vette Katalint, aki így került Bonyhádról a bánáti Begaszentgyörgyre. Várady József, aki a Kiss-uradalom Begaszentgyörgyön fekvő birtokának tisztartója és özvegyember volt, itt ismerte meg Szorg Katalint, aki

második felesége lett. Imre nevű gyermekük születése előtt három nővére diftériában meghalt. „Anyám fájdalmában örülés-hez állt közel”¹⁶ – írta később. Élete első öt évét a jegyzői házbán, Katalinfalván töltötte. Gyermekkori mikrovilágának társai a falu „sváb nebulói” és a már említett egyetlen szerb család Milán nevű fia voltak. A családon belül magyarul beszéltek, de játszótársai németül, vagy éppen szerbül szóltak hozzá.

A kiegyezés utáni igazságügyi, közigazgatási reformok új lehetőséget kínáltak a családnak, sok társukhoz hasonlóan. Apját 1871-ben a nagybecskereki törvényszékhez nevezték ki fogházfelügyelőnek. Várady Imre ezután élete végéig itt, Nagybecskereken élt és dolgozott. A megyei tisztviselőknek e korban, így apjának is, járt a fizetésen felüli „természetbeni” juttatás, a lakás, a fűtés, sőt a petróleumvilágítás is. Apja a megyei ügyészség alkalmazottainak alsóbb fizetési osztályába tartozott, az említett juttatásokon felül évi 500 forint fizetést kapott. Összehasonlításként: fizetése egy törvényszéki írnok fizetésével volt azonos, de az írnokok kevesebb juttatást kaptak. A vidéki ügyészek ennek az összegnek a háromszorosát keresték, évi 1500 forintot, plusz 300 forint pótlékhoz jutottak, és 220 forint járt még lakbérre is.¹⁷ A család a régi becskereki megyeháza udvarán lévő, a megyei tisztviselőknek fenntartott kényelmes lakások egyikében élt. A megyeháza emeleti részén volt a mindenkori főispán lakása, a lenti szinteken pedig a hivatalnokok laktak. A megyeháza udvara, emlékezik vissza, a tisztviselők társasági életének színtere volt, ahol – különösen a nyári hónapokban – „élénk kuglizó élet folyt.” Ebben apja is bekapcsolódott, Imre pedig a tisztviselők gyermekeivel barátkozott össze. Közülük sokan iskola- és osztálytársai lettek, későbbi társadalmi kapcsolatai ezekre a régi ismeretségekre alapozódtak.



*A nagybecskereki Ferenc József tér
a Megyeházával a háttérben, 1902-ben*

E szolgálati lakás külön kis szobájából indult naponta az elemi iskolába, majd a város híres piarista gimnáziumába. A tízéves kisdíák 1877/1878-as tanévből fennmaradt első osztályos piarista főgimnáziumi bizonyítványa szerint vallástanból, latinból, magyar és német nyelvből, természetrajzból jeles osztályzatot kapott, számtanból, szépírásból, rajzból, testgyakorlásból és magatartásból jó érdemjegyet, írásbeli dolgozatainak külső alakja „tisztá” volt. Osztályfőnöke, Hummer Nándor egy igazolt elmulasztott tanórát jegyzett be bizonyítványába.¹⁸ A gimnázium első évét még 56-an kezdték, a nyolcadik osztályt (a lemorzsolódás mellett két haláleset miatt) már csak 18-an fejezték be. A fennmaradt iratok tanúsága szerint kötelességét teljesítő, tehetséges, társait is segítő diák volt, de kezdetben nem tartozott osztálya éltanulói közé. Hetedikre



Gyermekkori családi fotó, Várady Imre kétévesen

az osztály első tanulója lett, nyolcadikra azonban, mint írta: „lecsúsztam”, ami második helyezést jelentett.¹⁹

„Lelki átalakulását”, amire még 85 éves korában is pontosan emlékezett, a kor népszerű diáklapjában, a Dolinay Gyula által szerkesztett *Hasznos Mulattató*-ban megjelent egyik írásnak tulajdonította.²⁰ A lap azt a „honszerelmet” táplálta, amely mögött valós érzelmek állnak, és azokat az embereket állította példaként az ifjúság elé, akik teljes erejükkel munkálkodtak a haza felvirágoztatásán. A lap által közvetített értékek között találjuk az emberi egyenlőség gondolatát, a jótekonyságot,

a polgári puritanizmus erényeit, a cifrázkodás és parádézás elítélését, valamint az anyagi gazdagság helyett a lelki, műveltségbeli gazdagság dicséretét. Az ifjú diákra nagy hatást gyakorló cikk egy „vásott lelkű, korhelykedő, veszekedő, fegyelmezhetetlen, rossz tanuló” osztályelsővé válásának történetét meséli el. E cikk hatását időskorában annak tulajdonította, hogy ekkor „a diáklelki hullámvásban valamiképp a völgyben, a lefelé siklás irányába” sodródott, de a cikk hatására „felocsúdott”.²¹

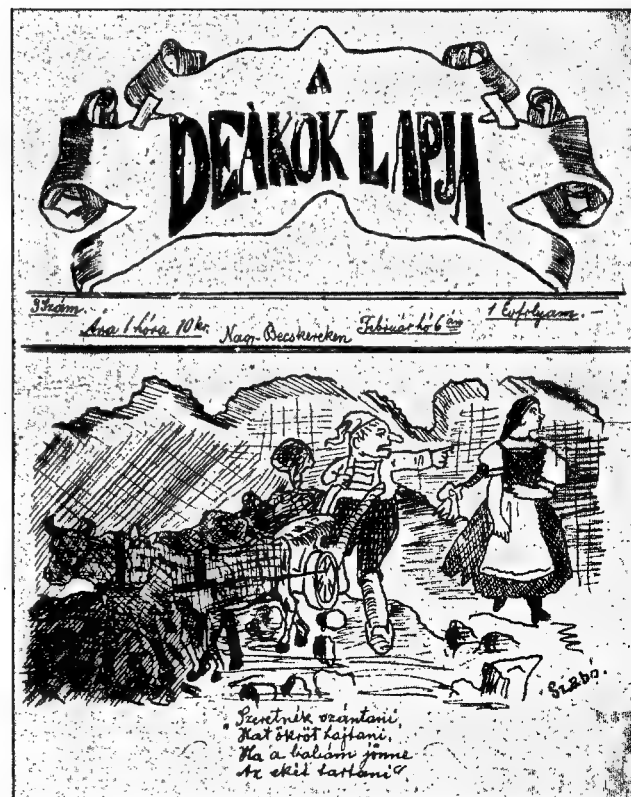
Ebben az időben ugyancsak nagy hatást gyakorolt rá Samuel Smiles *Önsegély élet és jellemrajzok által* című munkája. A magyarul először 1870-ben megjelent kötetet Könyves Tóth Kálmán „a hazai viszonyokra alkalmazva” magyar példákkal egészítette ki, és a kiegyezés után felélesztett reformkori „honszeretettel” szötte át. Érdemes idézni e könyv néhány gondolatát, hogy képet kapjunk arról, mi ragadta meg a függetlenségi hagyományokon felnőtt, nagy tettekről álmódó ifjú gimnazista képzeletét. Arról nem is szólva, hogy ezek a gondolatok fel-felbukkanak majd a későbbi kisebbségpolitikus beszédeiben is. „A nemzeti előrehaladás az egyéni munkáság, erény s erényesség összege, viszont az egyéni henyeség, önzés és bűn nemzeti süllyedést szül. [...] A szabadság szilárd alapja egyéni jellemre támaszkodjék, s ez leend ugyanakkor a társadalmi biztonság s nemzeti előrehaladás egyetlen szilárd biztosítéka...”²² Várady ismerte Smiles egyéb munkáit is, s mint naplójában olvashatjuk, „könyvei, a nagy lelki gyönyörűségek mellett, úgy érzem, még ma is, későbbi férfikorom idejére is kiható nagy, jellemképző hatásúak voltak.”²³

Tudatos jellemformálására utalnak a diák éveiből fennmaradt napirendi feljegyzései is. Napi munkabeosztást készített, amelyek óramű pontossággal osztották be idejét reggel 6-tól éjjelig. Ebben a kották és könyvek takarításától kezdve a gö-



A nagybecskereki piarista főgimnázium és templom

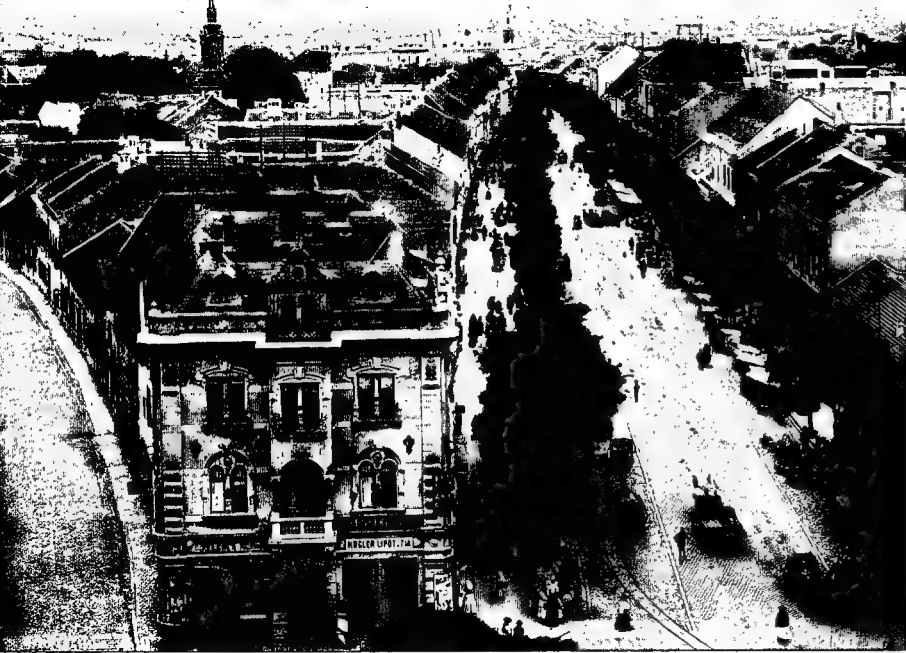
rög, latin fordításon, a zongoraórán, az iskolai elfoglaltságokon és az otthoni tanuláson át a naplóírásig, olvasásig minden órákra lebontva szerepelt.²⁴ E szigorú időbeosztásnak később nagy hasznát látta. Jutott ideje *A Deákok Lapja* címmel készített diáklap szerkesztésére is, amelynek első száma 1882-ben, ötödikes korában jelent meg, de mindössze négy lapszámot ért meg. Az illusztrációkat unokatestvére, Szabó István készítette, a képek aláírása az ő kézírását őrzik. Itt jelent meg első elbeszélése, *Az ócska zongora*. A lapot törvényszéki elnök nagybátyja, Várady Mihály engedélyével a törvényszék litográfiai nyomdájában nyomtatták. A nyomdában a fogházban enyhébb büntetésüket töltő fegyencek dolgoztak, akiknek a diákoktól „kunyérált” előfizetési díjból ő vásárolt cigarettát, dohányt, pálinkát, s akik cserében kinyomtatták a lapot. Amikor tanáraik ezt megtudták, betiltották a lapot. Lapszerkesztői tevékenység azonban itt nem ért véget. Később a *Nagybecskereki Hírlap*,



*A gimnáziumi újság, a Deákok Lapja címlapja,
1882. 1. évfolyam, 3. szám*

a *Délvidéki Újság*, a *Torontaler Volksblatt* és az *Unser Blatt* fő- vagy felelős szerkesztője lett, de újságírói tevékenysége átmennetinek bizonyult.

Időközben nagyot fejlődött Nagybecskerek. Gyermekek-
rában szamarak hátára kötött puttonyban szállították a vizet a város lakóinak, amit aztán a fogház rabjai vittek tovább a város-



▲ Nagybecskerek, az Árpád
és a Hunyadi fő utca látképe, 1912

▼ Nagybecskerek, Bega-part, 1916



házára, a főispán, az alispán, a főjegyzői és a többi tisztviselő lakásába, így Váradyékhoz is. A várost 1883. július 8-án kötözték be az ország vasúthálózatába. Várady Imre így emlékezett vissza erre: „E napon du. ½ 4 óra tájt futott be a felvirágosított gőzmozdonyhoz kapcsolt vagonpark a becskerek állomásra, a közönség örömteli éljenzéssel fogadta. Édesanyámmal, Giza húgommal mi is köztük voltunk. Az üdvözlő beszédet Kovács Ágoston királyi tanácsos tartotta, amelyre Dániel Ernő képviselő, későbbi kereskedelmi miniszter válaszolt.”²⁵ Ettől kezdve a postát is a vonat hozta, míg előtte postakocsi, amely kürttel jelezte érkezését. A postakocsi mellett szuronyos katona ült. Ennek ellenére egy alkalommal fegyveres támadók lelőtték a kocsist, az őrt lefegyverezték és a postakocsit kirabolták.²⁶

Szabadidejében és a nyári szünetekben sok időt töltött anyai rokonainál, Bonyhádön. Színházba járt, az Önképző Irodalmi Körben tevékenykedett, a Diáksegélyező Egylet elnöki feladatait intézte, ő maga is adakozott, vagy éppen a szülei által bérelt 400 holdnyi „nagy pusztának” elnevezett földeken lovagolt, úszott, olvasott, és néha egy titokzatos lánnyal, bizonyos Hédivel találkozgatott.

1885-ben jeles és jó érdemjegyekkel tette le érettségi vizsgáit, ennek alapján jó minősítéssel főiskolai tanulmányokra alkalmasnak nyilvánították. Neveltetése révén nemcsak a szabályokban keresett kapaszkodót, de fel is lázadt az elvárásokkal szemben. „Schäffer plébánosunk erővel a papi pályára szeretne léptetni, de nem lehet, nem – nincs hozzá hivatásom – és vége! [...] Jogász akarok lenni. Ehhez érzek hajlamot is, hivatást is és határozott vonzalmat. Igaz, hogy mihelyest azt mondom v[al]a]kinek: jogász leszek – mindjárt azt gondolja: egy embernyúzóval több leszek. – Pedig korántsem. [...] a jogász mellől a szívtelen, kegyetlen, embersanyargató, jellemtelen stb. mellék-

nevek szintén mintegy elmaradhatatlanok. De ez nem riaszt vissza! Igaz, hogy van ügyvéd, ki szeme elől tévesztve magasztos hivatását, még több ilyen cognoment [gúnynevet] is elviselhetne; de ne ítéljünk egyesből az egészre.”²⁷ Várady a jogászok negatív társadalmi megítélése kapcsán azokra a korszakban uralkodó véleményekre utal, amelyeket Mikszáth Kálmán *Külföldi házasság* című regényében oly mesterien ábrázolt.

Ettől azonban nem riadt vissza. 1885 szeptemberében a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen tett sikeres felvételi vizsgát. Felvételét az egyetem akkori rektora, Lechner Ágoston (1836–1901) és Antal Gyula (1842–1907) dékán a következő levélben tudatta vele: „Üdvöt az olvasónak. Tudatjuk minden kar tudoraival és más minden mindenki-vel egyenként és összesen a kiket illet, hogy Várady Imre úr Torontálmegye, katalinfalvai születésű mint jog és államtudományi kari rendes hallgató, egyetemünk anyakönyvébe szabályszerűleg beiktattatott...”²⁸

Az egyetemi előadások megkezdéséig Károly öccsével bebarangolták a fővárost, beiratkozott az Egyetemi Olvasókörbe, fiókot bérelt az olvasóteremben, ahol a jegyzeteit, író tollait és a tintát (töltőtoll ekkor még nem volt) tartotta. Itt olvasott és tanult. Egyetemi évei alatt a korszak egyetemi hallgatóinak szokványos életét élte, gyakran látogatta a képviselőház üléseit is, ahol a középső karzat az egyetemistáknak volt fenntartva.²⁹ Elsőéves egyetemista korában még Tisza Kálmán volt a miniszterelnök, az országház pedig még a Sándor utcai palotában volt, vele szemben pedig a főrendiház, amelynek karzatán szintén gyakran megfordult joghallgatóként. Hallotta többek között Tisza Kálmán (1830–1902) miniszterelnököt és belügyminisztert, Szilágyi Dezső (1840–1901) későbbi igazságügyi minisztert, Apponyi Albertet (1846–1933), aki ekkor a Mérsékelt El-



Várady Imre ifjúkori portréja

lenzék tagjaként politizált, az író Jókai Mór, aki a Szabadelvű Párt képviselője volt, és Pulszky Ferencet (1814–1897), Kossuth egykori pénzügyminiszterét, aki emigrációjából hazatérve a Szabadelvű Párt képviselője lett, no meg a Mikszáth Kálmán által is megénekelt öreg, „kuruckodó magyar” Csanády Sándor (1814–1892) képviselő „átkos közös ügyek” kapcsán elmondott dörgedelmeit. De nemcsak a parlament karzatán figyelte az ország politikai életének alakulását, lelkes színházba járó volt, a kávéházakat sem kerülte el – miközben szorgalmasan hallgatta jeles professzorai egyetemi előadásait, akik között nem egy neves politikus is volt. Tanította többek között Pulszky Ferenc fia, Pulszky Ágoston (1846–1901) parlamenti képviselő, Kerkapoly Károly (1824–1851) pénzügyminiszter, Láng Lajos (1849–1919) későbbi kereskedelmi miniszter és Plósz Sándor (1846–1925) későbbi igazságügyi miniszter is.

Másodév végén letette második alapvizsgáját, és ekkor katonai szolgálatra alkalmasnak minősítették. Annak ellenére, hogy beiratkozott a harmadik évfolyamra, a kor szokásának megfelelően, tanulmányai közben, gyermekkori barátjával, Kardos (Kohn) Samuval (1866–1928) leszolgálta az előírt egyéves önkéntes katonai szolgálatát. Kardos később Becskereken ügyvédeskedett, az ottani Függetlenségi és 48-as Párt egyik alapítója és parlamenti képviselője lett, mindvégig Várady szűkebb baráti köréhez tartozott.³⁰ Várady Imre visszaemlékezése szerint ebben az időben az egyéves önkéntes katonai szolgálatra jelentkezőknek joguk volt oda kérni magukat szolgálatra, ahol volt önkéntesi tanfolyam. Ő barátjával Triesztbe jelentkezett, ahol 1887 októberében kezdte meg a „szabadéletű jogászeletből a fegyelem korlátai közé szorított” katonaéletet. Korabeli naplóbejegyzése szerint „iszonyú teher ez a katona élet, semmisen tetszik nekem benne. [...] Semmi, de semmi szép.”³¹ A német nyelvű, 12 tárgyból álló tiszti vizsgát 1888 szeptemberében tette le, ennek alapján tiszti fokozatra alkalmasnak minősítették. Tartalékos hadnagyként először Egerben, a 60. közös gyalogezredben, majd Sziszekben (ma Horvátországhoz tartozik, Sisak), a 27. horvát honvéd (*domobranac*) ezredben, utána pedig az Osztrák–Magyar Monarchia harmadik hadi készülségi és kiképző vonalában, a népfelkelőknél teljesített szolgálatot. 1904-ben megkapta a magyar királyi honvédelmi minisztertől a hadseregből történő „kilépti bizonyítványát” azzal, hogy 1908 végéig népfelkelési kötelezettség alatt áll.³² Az első világháborúban, mivel minősítése fegyver nélküli népfelkelői katonai szolgálatra szólt (*Landsturm dienstfähig ohne Waffe*), Nagybecskereken, majd Komáromban teljesített szolgálatot, 1917-ben azonban az ekkor már főhadnagyi rangot viselő ügyvédet, tekintettel hat gyermekére, felmentették a katonai szolgálat alól.

A katonaságnál eltöltött idő után folytatta jogi tanulmányait. 1888 szeptemberében érkezett vissza Budapestre, ahol a „politikai hisztériává” fajult véderővita korbácsolta fel nemcsak a parlamenti képviselők, a politikusok, az egyetemi ifjúság, de mondhatni az egész ország kedélyét. A „generális, Ferenc József örökös miniszterelnöke”, Tisza Kálmán miniszterelnök által benyújtott törvényjavaslat 14. és 25. paragrafusa váltott ki heves vitákat, amely az 1868-as véderőtörvény reformját célozta. Az előbbi javaslatban nem pusztán létszám- és költségemelésről volt szó, de kivette volna a parlament kezéből az újoncmegajánlás 10 évenkénti kötelező újratárgyalásának jogát is. A 25. § azt tartalmazta, ha a főgimnáziumot, főreáliskolát végzetek az önkéntes katonai szolgálat során leteendő német nyelvű tiszti vizsgán megbuknak, újabb egy év katonai szolgálatra kötelezhetők.³³ Rudolf trónörökös hirtelen halála lecsillapította a szenvedélyeket, átmenetileg megszűntek az ellenzéki tüntetések is, de a vita végül Tisza Kálmán lemondásához vezetett.

Miután letette mind a három jogi szigorlatát, 1890. december 6-án „fényes ünnepélyességgel” doktorrá avatták. A korabeli „jogtudor” az élő Istenre, ódon nyelven íródott szöveggel esküdött fel, és megfogadta, hogy „tanácsadással, vitatva és oltalmazva, szóval és tollal oda igyekvendem, miszerint a hazai törvények, a fejedelem és honpolgárok jogai épségben maradjanak; s hogy minden igyekezetemet oda fordítandom, miszerint tehetségem és viszonyaimhoz képest a jogi és államtudományok általam is előbbre vitessenek, s ekkép is hazám dísze s a közmíveltség öregbedjék és virágzást lásson.”³⁴

Az akkori előírások szerint a doktorrá avatás után az ügyvédi vizsgára bocsájtás előfeltétele három év ügyvédi gyakorlat vagy bírósági praxis igazolása volt. Ezt a három évet Becskereken, Stassik Ferenc (1850–1919) jó nevű ügyvédi irodájában

töltötte.³⁵ Az első ügyvédi vizsgája nem sikerült, ami mélyen elkeserítette a korábban mindig jól teljesítő ifjút. Húgának, Gizellának írta meg kudarcát, amit nemcsak családjá, de környezete előtt is nagyon szégyellt. Húga így vigasztalta: „a szerencsétlenség nem olyan nagy, hiszen helyrehozhatod, kedves szülőink pedig teljesen belenyugodtak, mert megtörtént az már más jó tanulóval is [...], tőlünk nem fogja megtudni senki, hacsak fent nem tudja egy néhány becskerek, de sebj, ha megtudják is, nem lesz soha szégyenedre, mert tudja mindenki, hogy szorgalmas vagy, hogy nem hanyagságod által történt a bukás.”³⁶ S valóban, újabb féléves ügyvédi gyakorlat után, 1889 szeptemberében sikeresen letette ügyvédi vizsgáját. Diplomával a kezében érkezett haza Nagybecskerekre, ahol az akkori Korona Szállodával szemben lévő ún. Hubert-féle házban megnyitotta ügyvédi irodáját. Innen csakhamar átköltözött saját házába, a Váraljai utca 10. szám alá. Az általa alapított ügyvédi iroda, utódai révén, 120 évig működött.

AZ ÜGYVÉD

Ügyvédi tevékenysége megkezdéséhez be kellett jegyeztesse magát az ügyvédi kamarába. 1893. október 10-én megkapta a szegedi ügyvédi kamara határozatát: „Dr. Várady Imre nbecskereki lakos ügyvéd az 1874. 34. t.cz. 2. §-a értelmében a szegedi ügyvédi kamara lajstromába felvétetik és részére az igazolvány – annak kitüntetésével, hogy folyamodó székhelye Nagybecskereken van – kiadatni rendeltetik.”³⁷

Ügyvédi irodája megnyitása után pár hónappal „mélységes gyászba borult a magyar nemzet”, írta naplójába. 1894. március 20-án az emigrációban elhunyt Kossuth Lajos.³⁸ A gyász hírére Torontál vármegye és Nagybecskerek is csatlakozott az országos gyászhoz – nyolc napig semmiféle mulatságot nem rendeztek, a vármegye is és a város is közgyűléseket tartott, gyászukat jegyzőkönyvekbe rögzítették, a temetésre küldöttség utazott, majd a vármegye a Budapesten felállítandó Kossuth-szoborra 500 forintot szavazott meg.

Pár évvel később, a millennium évében, 1896-ban a kezdő ügyvéd személyes életében örömteli esemény történt: megszült. Az év elején megismerkedett az elszászi gyökökkel rendelkező Putz Jakab begaszentgyörgyi körorvos lányával, Putz Meta Annával (1876–1938), és szeptember 21-én Begaszentgyörgyön megtartották a polgári, majd utána, az ottani római katolikus templomban az egyházi esküvőt. Az igazsághoz tartozik, hogy mielőtt megismerte volna Putz Metát, jegy-

ben járt egy pécsi kisasszonnyal, bizonyos Almay Elvirával, Almay Zoltán nagybirtokos „kedves és szellemes lányával.” Az eljegyzésről tudósított a *Torontál* 1894. augusztus 27-i száma, azt azonban nem tudjuk, hogy miért bontották fel az eljegyzést. Erről ő sem ír naplójában.

A társadalomtörténet a házasságokkal kapcsolatban többek között azt szokta vizsgálni, kitől eredt a kezdeményezés, a szülőtől vagy a fiataloktól, ha volt, akkor mekkora vétőjoga volt az egyik vagy a másik félnek, elemzik a találkozást, az udvarlás módozatait, kereteit, időtartamát. Kettejük házassága e szempontok szerint „megegyezésszerű” mondható. A két fiatal első találkozása, ahol a lány apja is jelen volt, talán nem volt egészen véletlen, de a „kiváló műveltségű”, vele egy valláson lévő lány azonnal megragadta a figyelmét, kölcsönös szimpátia alakult ki közöttük, majd gyengéd szerelem. A *Torontál* 1896. szeptember 22-i száma így tudósított az esküvőről: „Vasárnap vezette oltárhoz Begaszentgyörgyön dr. Várady Imre, a nagybecskereki ügyvédi kar egyik legrokonszenvesebb és legképzettebb tagja Putz Meta kisasszonyt, Putz begaszentgyörgyi orvos bájos és kiváló szellemi műveltségű leányát. Az esküvőn nagy és előkelő közönség vett részt, mely egészen estig maradt együtt, mikor a fiatal pár Nagybecskerekre utazott”. Putz Meta klasszikus középosztálybeli feleségként nemcsak a gyermeknevelés és a háztartás feladatait látta el kiválóan – az akkori szokásoknak megfelelően némi segítséggel –, de férje mindenkori pozíciójával járó társadalmi feladatainak teljesítése terén is mindvégig támasza, megbízható társa volt. Házasságukból kilenc gyermek született, heten éltek meg a felnőttkort.

Ügyvédi tevékenysége biztosította családjá megélhetését, és szokatlanul későn, csaknem kilencvenévesen vonult vissza, adta át irodáját fiának, Józsefnek. Ennek ellenére politikai kar-



A nagybecskereki Törvényszéki palota

rierjéhez viszonyítva a jogi pálya mégis másodlagos szerepet játszott az életében, illetve szorosan kötődött kisebbségpolitikai tevékenységéhez, a jugoszláviai magyar kisebbség két világháború közötti történetéhez.

Ügyvédi tevékenységének iratai is fennmaradtak, amelyeket unokája, Várady Tibor jogtudós, nemzetközi jogász, író dokumentumregények formájában dolgozott fel. Mint írja: ezekből a jogi iratokból „sorsok, események, viták, mosolyok, megrendülések, üldöztetések, menekülések”, de mindenekelőtt a leltűnt bánati világ bontakozik ki. Ügyvédi tevékenységét főként e dokumentumregények alapján tudjuk rekonstruálni.³⁹ Peres ügyei betekintést engednek a Várady Imre hosszú élete során bekövetkező történelmi változásokba is, hiszen így vagy úgy, de tükrözték azt a kort, amelyben születtek. Ezért az alább bemutatandó ügyeket úgy válogattam össze, hogy az olvasók bepilanthassanak abba a korba is, amikor az adott perek lezajlottak.

Várady Imre 1893. október 3-án kapta meg első megbízását. Megbízója Bukovác János kalapárus volt, vele szemben tizenhárom tordai alperes állt, akiket Bukovác mester kalaplopással és orgazdasággal vádolt, és az őt ért kár megtérítését követelte. A jog malmai ez időben is lassan őröltek. A felperes a kalaplopás után tizenkét évvel, a per megindítása után hét évvel vehette át a számára megítélt negyvenegy forint kártérítést.⁴⁰ Az ehhez hasonló apró, hétköznapi ügyek mellett ügyvédi praxisából nem hiányoztak az országos, sőt a nemzetközi visszhangot kiváltó ügyek sem.

Visszaemlékezésében egyetlen ügyvédi megbízatásáról tesz említést, a híres torontáli szőnyeget gyártó nagybecskereki szőnyeggyárral kapcsolatos csődeljárás lefolytatásáról. A történet akkor kezdődött, amikor 1902. november 5-én, névnapján – amely idővel jelentős társadalmi eseménnyé nőtte ki magát a városban – a becskereki királyi járásbíróság akkori elnöke, Antalffy-Zsíros Lajos (1841–1909) népes gratuláló küldöttség által kísérve átnyújtotta neki a Torontáli Szőnyeggyár csődtömeggondnoki megbízását. A század elejétől a szőnyeggyári részvénytársaság vezetősége hitelekre épülő fejlesztésekbe kezdett, amit partnereik bizalommal fogadtak, hiszen a megrendelő gyár az ország egyik jó nevű vállalata volt, arról nem is szólva, hogy a részvénytársaság élén a takarékpénztár nagy hatalmú igazgatója, Franz József László állt, aki egyúttal a katolikus hitközség elnöke is volt. Amikor a fejlesztések elkészültek, és a gyár raktárait is feltöltötték, ugyancsak hitelre, a nagy nyereség reményében a vezetőség csődeljárást kért. Várady a károsultaknak azt javasolta, keressék fel együttesen Franzot és követeljék előlegezett pénzük kifizetését. Ha nem teljesíti kérésüket, tanácsolta nekik, akkor ő bűnvádi feljelentést fog tenni ellene „csalárd és hamis bukás” büntet-

te miatt. Mivel Franz ajtót mutatott a küldöttségnek, a fiatal ügyvéd feljelentette őt, és kérte az okozott kár megtérítését. A feljelentés híre, mint írja, „futótűzként” terjedt a városban, mivel hihetetlennek tűnt, hogy egy ilyen érinthetetlennek tartott ember ellen valóban feljelentést tesz. A beadott kereset alapján a törvényszék el is rendelte a vizsgálatot. A történet azzal zárult, hogy a vizsgálat hírére a hitelezőket kifizették, a vádat visszavonták. A csődeljárás végén a pénzügyi nehézségekkel küzdő szőnyeggyárat 1903-ban Dungyerszky Lázár (Lazar Dunderski, 1833–1917) gabona-nagykereskedő, iparos, nagybirtokos, a szerb kultúra bőkezű mecénása vette meg. Várady még csődgondnokként kötötte meg azt a szerződést, amely alapján két szőnyeget gyártottak az új országház részére. Később, 1905-ben választott képviselőként ő is ezen a szőnyegeken vonult be az országházba.⁴¹

A híres écskai uradalomhoz, illetve az uradalom tulajdonosaihoz, a Harnoncourt grófi családhoz, illetve őrgróf Pallavicini Artúrhoz kötődően mintegy száz ügyben járt el. A legtöbb az 1910-es évekhez kapcsolódik, az utolsó ügy 1946-ban zárult le. E perek között volt csizmalopási ügy, az uradalmi kovácsmester és az uradalmi magtáros közötti verekedési ügy, nád- és hallopás, ez utóbbi két mozijegyért cserébe, de említhetném a báró gazdatiszt és a szakács közötti pofozkodást is, a bérleti szerződések körüli ügyeket, vagy azt, amelyet az egyik komorna ellen indítottak, mert valószínű, hogy szerelemféltesből felgyújtotta Harnoncourt báró szobájának lábtörlőjét, és még folytathatnám. A leginkább elhíresült, a birodalmon kívül is visszhangot kiváltó ügy azonban a Harnoncourt Félix gróf (teljes családi neve De la Fontain d'Harnoncourt-Unverzagt) és idősebb lánya, Mária Lujza között lezajló, pikáns szerelmi történettel átszőtt örökösödési per volt.



A Harnoncourt család écskai kastélya, 1899

A pert röviden így tudnánk összefoglalni: az écskai birtokot még a 18. században az örmény származású, magyar nemességet szerzett Lázár (Lazarin) Lukács vette meg egy bécsi árverésen. A híres écskai kastélyt és a nem kevésbé híres écskai ménest utódai építették, illetve alapították. A kastély megnyitáskor az akkor kilencesztendő Liszt Ferenc adott hangversenyt. Az alapító Lázár Lukács végrendeletében kikötötte, hogy a vagyont kizárólag Lázár-ivadékok örökölhettek.

Miután Lázár Lukács négy fiúörököse rendre elhunyt, az egyik fivér fia, Lázár Zsigmond lett a törvényes örökös, aki feleségül vette Edelspacher Viktorinát. Az ő házasságukból született Marianna, aki Lázár-utódként az écskai birtok kizárólagos tulajdonosa lett. Marianna férjhez ment az elsőszülött Harnoncourt Félixhez, Ferenc Ferdinánd trónörökös adjutánsához, aki Bécsből leköltözött Écskára. Ebben az időben a birtok gyakori vendége volt a vadászatokat igen kedvelő Ferenc Ferdinánd trónörökös is. Sőt! Ferenc Ferdinánd itt vette el titokban cseh származású szerelmét, Sophie Choteket, mivel

apja, Ferenc József császár a hölgy alacsony származása miatt ellenezte a frigyet. Mint ismeretes, 1914. június 28-án Szarajevóban mindketten merénylet áldozatai lettek – amelynek következménye az első világháború kitörése lett. Lázár Zsigmond történetéhez tartozik, hogy bár ő a Habsburgok mellett harcolt 1848/1849-ben, élete végéig szoros barátság fűzte a magyar szabadságharcban történő részvételéért kivégzett, ugyancsak örmény származású eleméri birtokoshoz, az aradi vértanú Kiss Ernő altábornagyhoz.

Marianna, annak ellenére, hogy a birtokot csak Lázár le származott örökölhette volna, korai halála előtt, nem egészen saját akaratából, végrendeletében férjét, gróf Harnoncourt Félixet nevezte meg fél vagyona örökösének. A Lázárok megtámadták ezt a végrendeletet, amit érvénytelenítettek is. A teljes vagyon örökösei ily módon Harnoncourt gróf és Lázár Marianna gyermekei, Mária Lujza, Félix és Alice lettek, de kiskorúak lévén, illetve mivel Félix gyengeelméjű volt, apjuknak továbbra is joga volt a birtok kezelésére.

A legidősebb lány, a húszesztendős Mária Lujza grófnő – s itt jön a pikáns részlet – miután megszökött Félix öccse francia nevelőjével, Carstenn Károllyal (teljes neve Karl Detlef Wolf von Carstenn), akihez férjhez is ment, 1911-ben pert indított apja ellen. Mária Lujza azt állította, hogy apja durva, zsarnok természete, zsugorisága késztette arra, hogy megszökjön Carstenn Károllyal és külföldön menjen hozzá. Szemére vetette, hogy nem gondoskodott származásának megfelelő neveltetéséről, nem biztosított számára társalkodónőt, nem vezette be a társaságba, nem vett neki társadalmi helyzetéhez illő ruhákat. Apja ugyanis csak azzal a feltétellel adta beleegyezését a még kiskorúnak számító lány házasságához, ha lemond egymillió kétszázezer korona ellenében a csaknem hatmillió koronát

kitevő örökségéről, ellenkező esetben megtiltja házasságukat, sőt szanatóriumba csukatja a lányt. Ezzel a nyilatkozattal a gróf biztosítani akarta, hogy az ő kezében maradjon a teljes birtok, mivel a szerződést másik két gyermeke, a gyengeelméjű Félix és az ekkor még kiskorú Alice nevében is aláírta.

Mária Lujza, akit Várady Imre képviselt, azt állította, hogy fenyegetések hatására írta alá az apja által rákényszerített nyilatkozatot, kérte annak érvénytelenítését, a fent említett két összeg közötti különbözetet, valamint az időközben keletkezett hasznót és a kamatokat, azaz összesen nyolcmillió koronát követelt apjától. A per során mindkét fél igyekezett erkölcsileg is lejáratni a másikat. Mária Lujza egyik válasziratában alaposan kiteregette grófi atyja nem éppen makulátlan múltját. Részletesen leírta, hogyan hálózta be az akkor még fiatalos anyját, hogyan üzte el kutyakorbáccsal a kastély kapujából az alamizsnáért könyörgő postamesternőt, akit azért bocsájtottak el állásából, mert a gróf titokban vele csempésztette be a kastélyba szerelmes leveleit, ahonnan ki volt tiltva. Leírta azt is, hogyan vette rá Lázár Mariannát, aki akkor még csak menyasszonya volt, hogy közjegyző előtt számára kedvező végrendeletet csináljon, majd halála előtt magára íratta az écskai vagyont. A perben megjelenik a magyar történelemből jól ismert gróf Sigray Antal (1879–1947) is, aki az apa szerint fondorlatos módon, anyagi érdekből próbálta rávenni a lányt a házasságra. Ezzel a történettel Harnoncourt Félix lánya korábbi „pajkosságát” próbálta bizonyítani. Ő azonban, állította, megvédte lánya becsületét és párbajra hívta Sigray Antalt. A szerencsés kimenetelű párbajra 1907-ben került sor Bécsben, amelyről maga az alperes apa számolt be egyik válasziratában.

A fiatalok szökéséből, tekintettel a húszesztendő, „gyönyörűsége” Mária Lujzára és családjára társadalmi helyzetére,

világraszóló botrány kerekedett. Angol, skót, amerikai lapok írtak 1908-ban a szökésről.

Harnoncourt Félix detektívekkel kerestette a lányát, aki szökésekor már várandós volt, és időközben, házasságkötése után négy hónapra megszületett a fia. A két fél között viszonylag korán, 1913. július 21-én, Várady ügyvédi irodájában megszületett a megegyezés. A bírósági eljárásban egyre inkább Mária Lujza került nyertő helyzetbe, és ez olyan egyezséget eredményezett, hogy a felperes, Mária Lujza felé billent a mérleg. Az eredeti 1 207 921 korona mellé kétfélmillió koronát ítélt meg számára (ez ma kb. hárommilliárd forint), amit részletekben kellett kifizetni, plusz az ítélet napjától számítva ezen összeg 5%-os kamatát. Az écskai birtok szempontjából ekkor egy másik öröklési szerződés is született. Eszerint a Mária Lujza beteg öccsének, a gyengeelméjűnek nyilvánított Félixnek a birtokrészét a Pallavicini Artúrral (1880–1968) házasságot kötött Harnoncourt Alice, illetve az ő gyermekei örökölték. Ezzel a teljes écskai birtok Alice és a Pallavicini nevet viselő utódok kezére került, így Harnoncourt báró örökléssel kapcsolatos tervei kútba estek. Az ápolásra szoruló ifjabb Harnoncourt Félix az écskai kastély hajdani főkertész gondoskodására bízva, annak házában, 1954-ben fejezte be életét. A birtok örököse, Alice grófnő a partizánhatalom elől 1944 októberében Argentínába, majd az Egyesült Államokba távozott, az écskai birtokot pedig kisajátította a Tito vezette új jugoszláv állam.⁴² E perből származott Várady Imre ügyvéd első, jelentősebb bevétele.

A híres délvidéki földbirtokos Lebach család is adott megbízatást Várady Imrének. 1919 januárjában például az akkor Cservenkán (Crvenka) élő ifj. Lebach László (nem azonos Mezei Mária színművésznő Lebach Gyula nevű férjével) azt

kérte, hogy fizesse ki nevükben az Ernőháza (Banatski Despotovac) községnél felhalmozódott adóhátralékukat.⁴³

Farkas Geiza (1874–1942) válópere nem váltott ki nemzetközi visszhangot, mégis érdemes felidézni ezt a pert is, annál is inkább, mert a per egy hajdan gazdag földbirtokos elszegényedéséről is szól. Farkas Geiza anyai ágon Kiss Ernő aradi vértanú dédunokája volt, a délvidéki magyar szellemi élet kiemelkedő alakja, próza- és tanulmányíró, gazdag eleméri földbirtokos. Érdeklődése a maga korában újdonságnak számító szociológiára és társadalom-lélektanra is kiterjedt. Várady Imre birtokügyekben is képviselte Farkas Geizát, főként a Szentmihály környékén elterülő 900 kat. holdas birtoka ügyében, amelyet az 1918 utáni jugoszláv agrárreform során úgy próbált megmenteni, hogy haszonbérbe adta. Ezt a szerződést többször is módosították, de a bérlő, bizonyos Nikola Nikolić, akit 1944 őszén a partizán hatóságok kivégeztek, évtizedeken át csak félig-meddig fizette ki Farkas Geizának a bérletből származó jövedelmét.⁴⁴ Ezek a perek lényegében a bérleti díj fizetése körül forogtak.

Farkas Geiza 1923-ban, negyvennyolc évesen vette el Beller Ilonát, egy dél-bánáti volt megyei ügyész akkor már negyvenéves lányát. Az ifjú pár az eleméri kastélyba költözött, de a házasság kezdettől fogva furcsán alakult. Farkas Geiza szerint felesége „házastársi kötelességének az elhálás tekintetében állandóan vonakodott eleget tenni, [...] nem engedte, hogy mint férje közeledjem hozzá.” Igaz, tette hozzá, a visszautasítás számára nem jelentett komolyabb gondot, mivel „amúgy sem szerelmi vágyból, hanem csakis kötelességből közeledtem feléje.”⁴⁵ Idővel egymástól teljesen elkülönülve éltek az eleméri kastélyban, s már nemcsak az ágytól, de az asztaltól is elváltak. Mindenki a maga szobájában étkezett, volt, hogy franciául



Farkas Geiza (1874–1942) író és szociológus

írott leveleken keresztül érintkeztek, miközben mindketten a kastélyban tartózkodtak. 1928 elején a férj felszólította feleségét, hagyja el az eleméri kastélyt, és abban állapodtak meg, hogy cserében „vagyon helyzetének megfelelő” tartásdíjat fog neki fizetni. Ilona ennek ellenére hosszú ideig nem költözött ki a kastélyból, és pert indított férje ellen ideiglenes tartásdíjért, 1929-ben pedig beadták a válókeresetet is. Jugoszláviában 1946-ig az 1894-ben hozott házassági jogról szóló magyar törvény volt érvényben, azaz sikeresen lehetett hivatkozni a házassági kötelességek szándékos és súlyos megsértésére. A bíróság, tanúk híján, nem fogadta el, amit Farkas Geiza állított, nevezetesen, hogy elmaradt a házasság elhálása, és a férj hibájából mondta ki a válást, tekintetbe véve azt is, amit Ilo-

na állított – a férje szüntette meg a közös házastársi ebédeket. Azonban a válóper sem hozott megnyugvást, mindketten fellebbeztek. Geiza azért, mert szerinte nem az ő hibájából kellett volna kimondani a válást, Ilona pedig azért, mert kevesellte a megítélt tartásdíjat. Számára mindvégig az volt a döntő kérdés, milyen gazdag Farkas Geiza, s ehhez képest milyen szűkmarkú a neki fizetett tartásdíj. Mint a per során megfogalmazták: „a felperes fantáziájában Monte Cristo gróf vagyona, fény, pompa, libériás inasok, autók, diadémok, briliánsok villogtak. [...] És ehelyett az agrárreform által sújtott, szerény polgári jóvelmű házastársat talált.”⁴⁶

A több mint egy évtizedig elhúzódó pereskedés során a tartásdíj összegét többször is módosították, hol felemelték, hol csökkentették. Geiza hol fizetett, hol nem, emiatt gyakorta árverés és foglalás fenyegette, a kastélyra zálogjogot jegyezték be. Végül 1930 szeptemberében Farkas Geiza eladta az eleméri kastélyt és a hozzá tartozó parkot a becskerekai Közgazdasági Banknak, a benne lévő tárgyakat vagy rokonok örökölték, vagy árverésre bocsátották. A tartásdíj kifizetését, amelyet Ilona újabb és újabb perekben támadott meg, az ezzel megbízott Várady Imre még hosszú évekig intézte. Az utolsó összeget, 989 dinár és 75 parát 1941. április 2-án, néhány nappal Becskerek német megszállása előtt adta fel.⁴⁷ Az ügy azonban nem ért véget itt. Farkas Geiza 1942. szeptember 24-én hunyt el Budatétényben. Volt felesége még halála után is pereskedett a hagyatékért és a tartásdíjért, pedig Farkas Geiza már régen nem volt sem gazdag, sem földbirtokos. Magányosan, elszegényedve halt meg. Könyvtárát azonban azóta is a becskerekai (zrenjanini), mai nevén Petőfi Magyar Művelődési Egyesület könyvtára őrzi, életműve pedig szervesen beépült a délvidéki magyar szellemi kánonba.

Később a válóperek nem elsősorban a tartásdíjról szóltak, pár évtizeddel később sokszor az életben maradás volt a tét. Várady Imre 1944. december 9-én ezt jegyezte fel naplójába: „Valahogy híre jutott annak, hogy megkönnyebbül a sorsa az olyan asszonynak [azaz kiszabadul az internálótáborból – S. E.], aki – német – férje ellen válókeresetet ad be. Tódulnak e szerencsétlen asszonyok. Itt szoronganak a folyosón, az én szobámban már reggel 7 órától az est beálltáig. Íródnak a panaszok: készülnek a válókeresetek. Persze mind szívességgel, ingyen munka. Ma, mert pénzt senkitől nem fogadunk el, az egyik, táborból kimenekült asszony, hálából 10 liter bort vitt a konyhába. Csak meg ne lássák az oroszok [Váradyéknál orosz katonák voltak beszállásolva ekkor – S. E.], hogy bor van a házban. Mert akkor vége.”⁴⁸

Bernauer Béláné született Soós Rozália Szerbittebéről (Srpski Itebej) 1945. február 19-én német származású férje ügyében ezt írta Várady Imrének:

„Férjem, Bernauer Béla a felszabadulás óta lágerben van. Jelenleg Zemunban. Mint magyar asszony állítólag segítségére lehetek férjemnek a lágerből való kiszabadulásra, de nem tudom a módját. Férjem, bár német szülők gyermeke, mégis magyar szellemben nevelkedett, amit a mellékelt iskolai bizonyítvány is tanúsít. A megszállás alatt, mint német katona, nehéz sérve miatt csak segédszolgálatra volt alkalmas. [...] Miután úgy hírlik, hogy az én-korombeli asszonyokat, valamint a gyermekeket is 15 évig át akarják telepíteni Oroszországba, fontos nekem az Ön tanácsa, hogy hogyan menthetném meg a gyermekeimet és magamat ettől a sorstól.

A helybeli előjáróság sürgős válást tanácsol, amire nem vagyok hajlandó, csak abban az esetben, ha más mód nincsen.

Amennyiben a kitelepítés híre valós, kérem felvilágosítani, hogy lehetséges-e, hogy egy magyar rokonom (esetleg nagynéném) adoptálja gyermekeimet.”⁴⁹

Nem tudjuk, sikerült-e Soós Rozáliának megoldani ezt a korszak által rárótt szörnyű dilemmát. Bizonyára megkönnyebbült, amikor megtudta, hogy az ő esetében nincs szó kitelepítésről, a németeket is „csak” málenkij robotra, kényszermunkára viszik ki a Szovjetunióba. A táborok életben maradt német lakóit pedig – miután minden német minden vagyonát elkobozták – egyszerűen átdobták a határon, vagy a táborok szörnyű körülményei miatt ott pusztultak el. A jugoszláviai németekre ugyanis nem vonatkozott a potsdami egyezményben a Németországot megszálló győztes hatalmak által engedélyezett szervezett kitelepítés. Szántó Mária és a szerb nevű, de magát németnek valló Krisztics (Krisztity) Mihály válóperét sem azért mondták ki 1947-ben, mert a férj önszántából elhagyta a feleségét, hanem azért, mert a felesége évek óta nem kapott hírt róla. Mint kiderült, azért, mert a Szovjetunióba hurcolták, ahol öt évet töltött fogságban. Ez a válás, mondhatni, megegyezéssel véget ért. A férj életben maradt, Ausztriába került, és onnan jelezte a Várady-irodának, hogy válni akar. 1951-ben arról értesítették Krisztityet, hogy esetükben már évekkel ezelőtt kimondták a válást.⁵⁰

Mázer Irma Pordányból 1945. augusztus 17-én szintén a magyar–német vegyes házasságban élők sorsa iránt érdeklődött Várady Imrénél, miután őt és férjét ismét „visszadobták” a lágerbe.⁵¹ A német nevű Held Ádám még 1948 decemberében

is arra kérte Várady Imrét, igazolja, hogy ő nem német, hanem magyar. Az ezzel kapcsolatos igazolásban Várady így fogalmazott: Held egyrészt „ősmagyar családból származó” hölgygel kötött házasságot, másrészt „magyar hűség szempontjából mindenkor teljesen kifogástalan magatartást tanúsított”, feleségével együtt Bečskerek magyar társadalmi életében „élénk szerepet vittek és lelkesen tevékenykedtek.”⁵² 1945 májusában, Tito születésnapján, elbocsájtották a táborokból, vagy ahogyan Vajdaság-szerbe mondták, a lógorokból a német–magyar vegyes házasságban élőket.⁵³

Várady József, Várady Imre fia, aki a háború után átvette az ügyvédi iroda vezetését, de apja szellemében és időnként tanácsait kikérve vezette az irodát, személyesen járt el a partizán városparancsnokságon a fogolytáborokban sínylődő, vegyes házasságban élők ügyében. Itt közölték vele, hogy megszületett az a döntés, miszerint a bánáti magyarokat az új Jugoszlávia egyenrangú polgárainak ismerik el, vagyis nem jutnak a kollektív bűnösséggel vádolt németek sorsára. A hatóságok megígérték, ha a fogolytáborban lévők írásban, tanúkkal tudják igazolni, hogy kiszabadulásuk esetén nem szorulnak a közterhére, nem szöknék külföldre és a német megszállás alatt nem vettek részt a szerbek elleni atrocitásokban, akkor szabadon engedik őket. Várady irodája ingyen, tömegesen készítette ezeket a nyilatkozatokat a kérelmezőknek. Amikor azonban beadták ezeket a kérelmeket, írja Várady Imre naplójában, csalódás érte őket. „Ezernyi kifogás, csak hogy ne engedjük ki magyarjainkat...”

Jugoszláv politikai körökben azok az ügyek alapozták meg Várady Imre „szerbbarát” hírnevét, amelyeket még a Monarchia idején vállalt el, s amelyekben internált szerb honfitársait védte a szarajevói merénylet után, az első világháború éveiben



Várady Imre és fia, Várady József családja

elszabadult szerbellenes légkörben. Az internálásokat az 1914. évi L. törvény szabályozta, amely az 1912. évi LXIII. törvény kiegészítése volt, s amely törvények a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről és a hadi szolgáltatásokról szóltak. Az 1914. évi L. törvény szerint a belügyminiszter elrendelhetette a hadviselés és az állam érdekei szempontjából csupán potenciális veszélyt jelentő személyek rendőri felügyelet alá helyezését, illetve lakóhelyéről történő eltávolítását. A rendőri felügyelet és az internálás által okozott károkért nem járt kártérítés, a döntés ellen az érintett nem fellebbezhetett. Az internáltak eltartásáról, ha nem tudták magukat ellátni, az állam gondoskodott, de ennek fejében munkára kötelezheték a fogvatartottakat. 1915-ben újabb jogszabály, BM-rendelet jelent meg, amely pontosította és kiegészítette a korábbi törvényeket. Ennek alapján, tekintet nélkül állampolgárságára, internálható volt mindenki, akinek magatartása a hadviselés, a közrend,

a közbiztonság és az állam érdekeire történő hivatkozás alapján aggályosnak minősült. Az internált nem hagyhatta el a számára kijelölt helységet (tábor vagy egyéb lakhelyet), korlátozták a nyilvános helyek látogatását, a postai szolgáltatások igénybevételét, megtiltották kívülálló személyekkel történő érintkezésüket, távbeszélőt nem használhattak, a velük együtt internált családtagjaiktól elválaszthatták őket.⁵⁴

Dr. Marko Nedeljkovićot mint „politikailag elfogadhatatlan magatartású” szerbet a Szerbiához intézett hadüzenet utáni első napon hazaárulás vádjával letartóztatták, és a törökbecsei járási szolgabíró ítélete alapján (!) halálra ítélték. Előbb a szegedi Csillagbörtönbe, majd a kapuvári internálótáborba vitték, onnan a 38. magyar honvédezredbe osztották be. Várady, kihasználva politikai összeköttetéseit, egyenesen Belitska Sándorhoz (1872–1939) fordult segítségért, aki ekkor a Honvédelmi Minisztérium 1. osztályának csoportfőnöke volt. Belitska ajánlólevelével sikerült kapcsolatba lépnie a 38. magyar honvédezred parancsnokával, akit végül meggyőzött arról, hogy a törökbecsei szolgabírónak nem volt joga eljárni Nedeljkovićtal szemben és halálra ítélni őt, mivel ő nagybecskereki polgár. Ennek eredményeként Nedeljkovićot az első menetszázzal kiküldték a frontra, ahol elvesztette a szeme világát, de a háború után élve hazatért.⁵⁵

De említhetném ügyvédtársa, Slavko Županski (1880–1959) esetét is, aki később a becskerekai szerb Nemzeti Tanács elnöke, majd a város első jugoszláv főispánja lett. A szerb származása miatt megbízhatatlannak minősített Županskít közvetlenül a háború kitörésekor, 1914-ben, több becskerekai szerb polgárral együtt túszként tartóztatták le, majd a becskerekai börtönbe zárták, utóbb pedig ő is a szegedi Csillagbörtönbe került, innen Kapuvárra, majd Versacra internálták.



Slavko Županski (1880–1959) ügyvéd, az SZHSZ Királyság első Torontál megyei főispánja, a nagybecskereki Szerb Nemzeti Tanács tagja, 1947 és 1949 között a Vajdasági Ügyvédi Kamara elnöke

Kiküldték a frontra, ahol állítólag szándékosan megsebesítette magát, így elkerülte, hogy a „sajátjai” ellen harcoljon. Felesége az általa benyújtott kegyelmi kérvényben azt írta, hogy férje a frontról súlyos betegen tért vissza, emiatt segédszolgálatra alkalmasnak minősítették, és jogi doktor létére orvosként kiképző, oktató altisztként szolgált Debrecenben. Míg több pályatársát közben hadbíróságokhoz osztották be, vagy már hazaengedték az internálásából, férjét továbbra is politikailag megbízhatatlanként tartják nyilván. Szerinte férjét azért üldözik még mindig, mivel korábban ellenzéki politikusként az Országos Függetlenségi és 48-as Párt soraiban tevékeny-

kedett. Županski feleségének Torontál vármegye főispánhoz intézett kegyelmi kérvényéhez csatolták azt a nyilatkozatot, amelyet Várady Imre és hét társa írt alá, s amelyben kérték a Županskival szembeni „bántó igazságtalanság” megszüntetését. Mint írták: „személyes, közvetlen érintkezésből kifolyólag tudomásunk van arról, hogy úgy társadalmi, mint politikai tekintetben mindenkor teljesen kifogástalan hazafias és úri magatartást tanúsított – minthogy tudjuk, hogy a városunkban lefolyt politikai mozgalmakban az Országos Függetlenségi és 48-as Párt tagjaival volt állandó politikai összeköttetésben, s hogy mindenkor ezen országos magyar párt gyűléseiben, a párt vezető férfiai által tartott értekezleteken s annak minden mozgalmában vett kiválóan tevékeny részt – minthogy Nagybecskerek város közeletében is.”⁵⁶ Županski, mintegy viszonozva ezt a gesztust, 1946-ban az ún. cukorgyári perben kiállt Várady mellett. Tanúként cáfolta a Várady háború alatti tevékenységére az ügyész által politikai sztereotípiaként használt minősítést, nevezetesen, hogy Várady fasiszta lett volna. A perre később még részletesen kitérek.

Az internálásból hazatérteket rendőri felügyelet alá helyezték. Ilics Mihály, a Pancsovai Hitelbank opávai (Opovo) fiókintézetének ügyvezetője 1918. március 12-én kérte Várady Imrét, hogy járjon közbe rendőri felügyelet alóli felmentése érdekében. Mint írta, annak ellenére van megfosztva személyes szabadságától, hogy a rá vonatkozó iratokból kitűnik, „semmilyen hazafiatlan cselekményt még a legkisebb mértékben sem tettem meg, egészen más személyes dolgokról van szó, amelyet lesz szerencsém személyesen előadnom.”⁵⁷ Sajnos az iratok között nem találtuk meg, milyen személyes okokról lehetett szó, és az sem derül ki, mikor oldották fel Ilics rendőri felügyeletét. Az opávai görögkeleti lelkész, Kosztics Konsztan-



tin ugyancsak 1918-ban kérte Várady Imrét, hogy segítsen az 1916 óta érvényben lévő rendőri felügyeletének megszüntetésében, mivel többszöri próbálkozása ellenére sem sikerült felmentést kapnia. Levelében keserűen így fakadt ki: „Én igazán nem értem, meddig gondolnak velem szemben ilyen módon eljárni?! Már azok is fel vannak mentve, a kik ezen háború ideje alatt halálra lettek ítélve és én, a kinél még az állami ügyész sem tudott semmi bűnt sem megállapítani, hanem ártatlannak nyilvánított – ártatlanságom dacára sem tudok a szigorú rendőri felügyelet alól felmentést kapni. Valamennyien, a kik a háború elején rendőri felügyelet alatt álltak, fel vannak mentve, csak én még nem.”⁵⁸ Ópávan a fent említetteken kívül 1916-ban az antalfalvai (Kovačica) járás főszolgabírája rendőri felügyelet alá helyezte még Mateics Mihályt, Kosztics Kosztát, illetve Koczár Tima, Velicskov Ignác és Radák Zsiva barátai (Baranda) lakosokat. A véghatározat értelmében lakóhelyük központját nem hagyhatták el, minden nap 10 órakor jelentkezniük kellett a jegyzőnél, lakásukat este 7 után nem hagyhatták el, lakást engedély nélkül nem változtathattak. Táviratot nem adhattak fel, a távbeszélő használatától is eltiltották őket. Levelezést kizárólag magyar vagy német nyelven folytathattak, amelyet a jegyző ellenőrzött. Lakásukon idegeneket nem fogadhattak, idegenekkel kizárólag a jegyző jelenlétében találkozhattak. Fellebbezési joguk nem volt.⁵⁹

Ügyvédi tevékenységében később, a jugoszláv időkben is fontos helyet foglalt el az ártatlanul fogvatartottak, elítéltek melletti kiállítás. Csak most más volt a megvédendő nemzetsége: magyarok, zsidók, majd németek és magyarok. Tóth János csőszteleki okleveles vajmestert például a marseilles-i merénylet keltette első gyűlölethullám során, 1934 októberében utasították ki Jugoszláviából, elvették tejjüzemét, amit az ud-

varnoki jegyző kezdeményezett, aki, nem mellékes körülmény, beköltözött a kiutasított Tóth házába.⁶⁰ Tóth János egyike volt annak a 2700 magyarnak, akik zöme Magyarország javára optált, s akiket a merénylet kapcsán a Magyarország ellen indított népszövetségi eljárás időszakában, 1934 októbere és decemбере között irredentizmus és államellenes tevékenység vádjával utasították ki Jugoszláviából. Tóth János esete azonban példa arra, hogy nem csupán a Magyarországra optált, de még mindig Jugoszláviában élőket utasították ki, de azokat is, akik eltávolításához a helyi eljáróknak személyes érdeke fűződött.⁶¹ Ez az ügy végül jól végződött – Tóth János pár évvel később visszavette a tejjüzemet.

Várady Imre ügyvédi pályafutása során nemcsak hagyományos perekben vállalt szerepet. Jogász tevékenységének döntő részét a jugoszláviai magyar kisebbség szervezkedési, kulturális, iskoláztatási és egyéb jogainak képviselése, védelme tette ki, amelyre majd politikai tevékenységének bemutatásakor térek ki.

A MAGYAR PARLAMENT KÉPVISELŐJE

Várady Imre politikai pályafutásának kezdetei a 19. század utolsó éveire nyúlnak vissza. Első közszereplésére pár évvel ügyvédi irodájának megnyitása után, 1896-ban, a becskerek-i millenniumi ünnepségen került sor, ahol „fényes kivilágítás” közepette a főispán, a megye urai és „nagyszámú ünneplő hölgyközönség” előtt mondta el ünnepi beszédét. Hamarosan bekerült a megyebizottság tagjai közé is. Úgy emlékszik, hogy a város német negyede választotta meg.⁶² „Mindjárt az adott első alkalommal ellenzéki hangot hallattam” – olvashatjuk naplójában. A Csekolics Endre gróf (1846–1929) által képviselt „kormányhódolattal” szemben állt ki, aki zsombolyai, 40 ezer kat. hold birtokosaként meghatározta Torontál vármegye politikai életét. Csakhamar csatlakozott hozzá hat – Várady szóhasználatával – „Mózes-hitű” ügyvéd társa is, akik virilista jogon kérvényezték felvételüket, mivel az okleveles honorátorok adója ekkor kétszeresen számított. „Így e hetes csoportban – írta – én voltam az egyedüli befogadott vallású. Szellemeskedő lekicsinyléssel, e kis ellenzéki alakulatot, a túloldaliak (közel hatszáz volt akkoriban a megyebizottság létszáma) el is nevezték 'Siebenmandl' pártnak.”⁶³

E kis, döntően izraelita vallásúakból álló ellenzéki frakció megalakulása kétségkívül a helyi zsidóság politikai emancipációjára utal. A velük kialakított közös ellenzéki fellépés azt jelezte, hogy a fiatal Várady Imre a század végén egyértel-

műen a századelő liberálisainak optimista, asszimilációs, filozemita emancipációs nézeteit vallotta. A magyar politikai elit jelentős része még a századforduló után pár évvel is az „asszimilációs társadalmi szerződés” elvét támogatta, amelynek lényege az volt, hogy a jogi egyenlőség, a zsidóság társadalmi, gazdasági, kulturális befogadása megoldja majd ezt a kérdést. Mindez feltételezte a zsidóság nyelvi, kulturális asszimilációját, valamint a magyar politikai nemzetbe történő beilleszkedését, illetve a nemzeti függetlenségi tábor erősítését. Bár, mint ismeretes, Istóczy Győző (1842–1912) képviselő révén már a hetvenes években megjelent a politikai antiszemitizmus is.⁶⁴ Várady ekkor még nem sejtette, hogy pár évtizeddel később, egy másik államban, a királyi Jugoszláviában ismét a városi tanács tagja lesz, amely tisztségre a Dunai Bánság bánja 1939 februárjában nevezte ki.⁶⁵

A helyi társadalomba történő gyors beilleszkedését, befogadását az is jelzi, hogy hamarosan a becskerek-i ipartestület ügyészévé, majd a Torontál vármegyei német gazdák egyesülete, a Bauernverein elnökévé választották.

Az 1890-es évektől egyrészt kiéleződtek a politikai ellentétek Budapest és Bécs között, másrészt a magyar belpolitikai életben a kormányzó Szabadelvű Párt is válságba került. Az 1901-es képviselő-választásokon még unokabátyjának, Szabó Ferenc plébánosnak korteskedett, aki „fényes győzelem után” meg is nyerte a választásokat, és a Széll Kálmán „jog, törvény, igazság” programjával megerősített Szabadelvű Pártot támogatta a képviselőházban. Ez az esztendő egyúttal a becskerek-i ellenzéki erők megerősödésének éve is volt. Várady Imre főszerkesztésében megjelent a város első ellenzéki napilapja, a *Nagybecskerek-i Hírlap*. Ahogy naplójában írja: „1901. XI. 15-én délután irodámban néhányad magammal együtt fab-

rikáltuk, javígtattuk, simogattuk, az én íróasztalomnál írva a holnap nyomtatásban megjelenendő lap első vezércikkét. Négy óra tájt, éppen pontot tettem a kész cikk utolsó mondata mögé, amikor az iroda melletti szoba ajtaja hirtelenében felrándult, s izgalmas hang bekiabálta: 'Imre es ist ein Pub!' Berohantam a túlsó hálósobába, ahol közöttünk volt: Ernő fiunk. Így született meg 1901. november 15-dikén délután 4 óra tájt, egyazon órában, a Nagybecskereki Hírlap első vezércikke s a túldoldali szobában: Ernőnk.”⁶⁶

A lap első számában így fogalmazták meg „vezérelveiket”: „A szabad sajtó alkotmányunk legerősebb oszlopa. Célja: a közvélemény szabad nyilvánulásának és a közakarat kellő érvényesülésének előmozdítása és biztosítása. Ennek a közérdekű célnak önzetlen szolgálatába állottunk mi is.”⁶⁷ A helyi ellenzék megerősödésének újabb lökést adott Rónay Jenő (1854–1921) főispán és Dániel László (1855–1929) volt alispán, országgyűlési képviselő között egy közelebbről nem ismert családi ügy okán kibontakozó ellenségeskedés. Ennek hatására a helyi ellenzék megszerezte a Dániel család támogatását. A vármegye sajtóterét uraló *Torontál* című lap dominanciáját ugyan nem sikerült megtörni, de a Várady által alapított ellenzéki lapok (a *Nagybecskereki Híradó* mellett, amely 1901 és 1908 között jelent meg, az *Unser Blatt* 1906 és 1915 között és a *Délvidéki Újság* 1906 és 1910 között) jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a vármegyei visszaélések országos üggyé dagadtak, ami végül Rónay főispán lemondásához vezetett.

Az ellenzék másik jelentős sikere a megyei közgyűlés 1901. decemberi tisztújító ülése volt. A közgyűlés a zombolyai nagybirtokos, a főrendiház tagja, *Torontál* vármegye virilistája, a Nagyikinda–Nagybecskerek Vasúttársaság igazgatója, gróf Csekonics Endre (1855–1929) „személyes kedvencével”,



Gróf Csekonics Endre (1846–1929) zombolyai földbirtokos

Riesz Jakab árvaszéki elnökhelytesszel szemben váratlanul Vinczehidy Ernőt (1870–1946) választotta meg a megye főjegyzőjévé. A tét nagy volt, hiszen a korabeli vármegyei hierarchiában a főjegyző a vármegye alispánjának, azaz a vármegyei közigazgatás fejének volt a helyettese. A nyílt szavazás két helyiségben ábécésorrendben történt, amelyet Várady így írt le naplójában: „Csekonics Endre az egész szavazási idő alatt állandóan hol az egyik, hol a másik szobában jelent meg, s figyelte a szavazókat, bizonyára személyisége vélt súlyával gondolta Riesz javára befolyásolni a szavazókat. Amikor a szobámban, ahol én voltam, a v betű felé közeledett a szavazás, benn maradt, nem mozdult. A választási elnök a v betűt szólította, Csekonics erre előrelépett, ám az elnöki asztal elé

léptem (emlékszem, mintha tegnap történt volna), a gróffal erősen farkasszemet váltva, az elnök kérdésére: kire szavazok? némi hangnyomattal feleltem: dr. Vinczehidy Ernőre. A gróf arisztokratikus göggel lekicsinyelve végigmért, én demokratikus meglepődöttséggel viszonoztam, tehettem, hisz győztünk, mire a gróf úr csakhamar megfordult, s elhagyta a szavazóhelyiséget. Ez első győzelemre nálunk leírhatatlan az öröm, odaát nagy a konsternáció. Hát ez lehetséges, Csekonics akarataival szemben?! Íme: lehetséges.”⁶⁸ A győzelem azért is volt olyan jelentős, mivel Csekonics vármegyei befolyásáról hívei ebben az időben ezt a mondást terjesztették: „A seprőnyelet is megválasztják, ha mi akarjuk”.⁶⁹

A történet azonban nem ért véget itt. A zsidó ősökkel rendelkező Vinczehidynek még az apja, Wohlsinger Izsó, a nagybecskereki Takarékpénztár igazgatója katolizált, majd Vinczehidi előnévvel nemességet szerzett, így ő már katolikus nemes fiaként állt a megye szolgálatába. A mindenkori főjegyzőt megillető szolgálati lakásba mégsem költözhetett be „megyeszerte ünnepelt, nagyvagyonú, szépséges” feleségével, a régi nemességnak „derogált a volt zsidóból új kereszténnyé lett szülők leszármazottjával egy fedél alatti szomszédság.”⁷⁰ A főjegyzői lakást irodahelyiségekké alakították, így az új főjegyző, a korabeli szokással ellentétben, kénytelen volt privát lakást bérelni a városban.

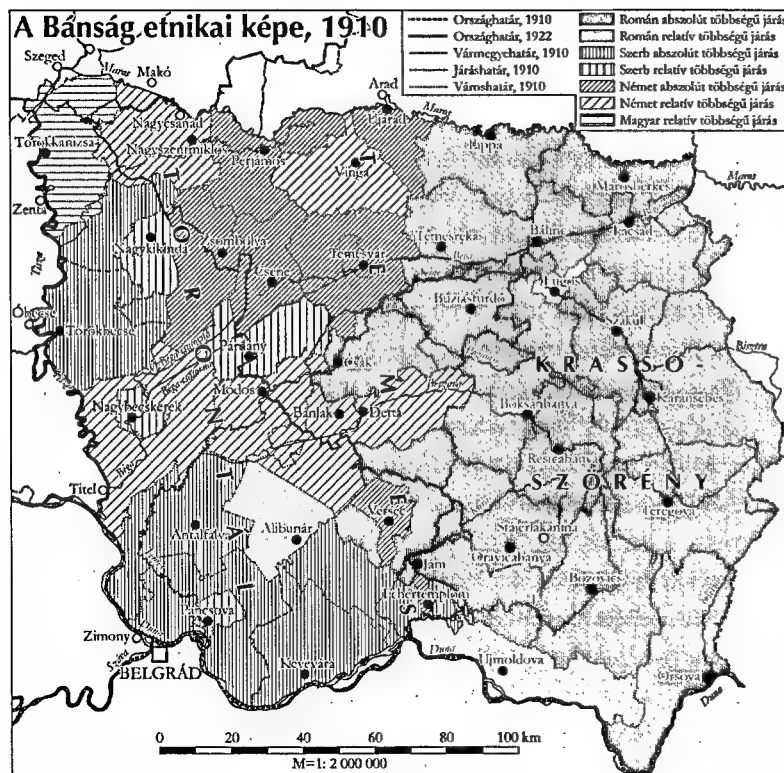
Várady Imre a korabeli magyar politikai élet legfontosabb kérdéseihez csatlakozva 1903-ban azt javasolta, hogy a megyebizottság a következő feliratot terjessze az országgyűléshez: „a közös hadseregnek Magyarországból kiegészített részében a magyar zászló, magyar címer és a magyar közjognak megfelelő jelvények alkalmaztassanak: szolgálati és vezényleti nyelv a magyar: a magyar származású tisztek a Ma-

gyarországból kiegészített ezrekbe visszahelyeztessenek: az országban magasabb katonai intézetek állíttassanak fel, s úgy ezekben, mint az összes Magyarországon lévő katonai nevelő-intézetekben az oktatás nyelve és szelleme, valamint az ország területén a katonai büntető-ügyekben a tárgyalás nyelve a magyar legyen.”⁷¹

A becskerekeli ellenzék megerősödése összefüggött azzal a 20. század elejétől kibontakozó országos politikai válsággal, amely 1905–1906-ban a dualista Monarchia legmélyebb kormányzati, parlamenti és alkotmányos válságába torkollott. A válság közvetlen előzménye a Béccsel kötött vám- és kereskedelmi szövetség megújítása, valamint a kormány hadseregfejlesztési javaslata körüli parlamenti vita volt. A közjogi viták mellett a politikai teret évek óta komolyan megterheltek a gazdasági önállóság, a választójogi és az egyházpolitikai kérdések körüli viták, valamint a nemzetiségi és az agrárkérdés, de hozzájárultak a válsághoz a Monarchia külpolitikája körül kibontakozó ellentétek is. E viták során átrajzolódott a képviselőház politikai arculata is, s olyan ellenzéki politikai pártszövetség jött létre, amelynek – kivéve a szocialistákat és a nemzetiségi pártokat – minden ellenzéki csoportosulástagja lett. Így például a Kossuth Ferenc vezette Függetlenségi és 48-as Párt, a Zichy Nándor-féle Katolikus Néppárt, Bánffy Dezső Új Pártja, Vázsonyi Vilmos demokratái, valamint Apponyi Albert Nemzeti Pártja.

Torontál vármegye az ország leginkább nemzetiségek által lakott vármegyéje volt, része annak a történelmi bánági régióknak, ahol a lakosság az oszmán uralom megszűnése utáni (1718) telepítések eredményeként igen tarka etnikai képet mutatott. Itt, ellentétben más vármegyékkel, nem két domináns nemzetiség, hanem négy jelentős etnikai, nyelvi csoport

A Bánság etnikai képe, 1910



élt. A katolikus németek és a görögkeleti szerbek 30–30%-ban képviseltették magukat, a többi felekezet (katolikus és protestáns) között megoszló magyarok és a szintén görögkeleti románok mintegy 15–15%-os arányban alkották a vármegye lakosságát. A magyarok részaránya itt is emelkedett a századfordulóra, az 1881-es 14,7%-ról 21%-ra. A többlet főként a németek közül került ki. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a bánsági elit eredete sajátos volt, a közvetlen bécsi irányítás megszűnéséig (1778) alig létezett történelmi nemesség. A 19. század közepére kialakuló torontáli elitet olyan gazdag bécsi, pozsonyi, erdélyi örmény, görög, német, szerb kereskedők és más tőkeerős elemek, kisebb számban magyarországi

A Bánság települései, 1910



nemesek alkották, akik a kincstári birtokok árverésén, illetve más módon meg tudták vásárolni az eladásra kínált földeket. Ez az elit tehát, más vármegyék elitjéhez képest, nagyobb mértékben volt nem magyar eredetű, de igen korán beilleszkedett a magyar politikai nemzet kereteibe, annak politikai életébe.⁷² Ez az elit aztán a dualizmus időszakában olyan nem nemesi származású magyarokkal egészült ki, mint például Várady Imre, vagy olyan német, zsidó és szerb „allogén asszimilánsokkal”, mint a már említett Kardos Samu, vagy a királyi tábla elnöke, a kúria alelnöke, majd főispán, a főrendiház tagjává kinevezett Mihailovics Miklós (1811–1895). De említhetnénk Bogdán Zsivkó (1853–?) nagyikindai polgármes-

tert, akit 1910-ben munkapárti programmal képviselővé választottak, majd nemességet kapott, illetve Karátsonyi Lászlót (1806–1869), aki 1867-ben Torontál vármegye főispánja lett, de az apja révén már nemesi származást felmutató, fent már említett Vinczehidy Ernőt is idesorolhatjuk.

Várady képviselővé választására először az 1905-ös parlamenti választások alkalmával került sor, tehát akkor, amikor a dualizmus kori Magyarország addigi legmélyebb válságát élte át. Váradyt a szőnyeggyári csődügyben érdekelt becskerek-i iparosok kezdeményezésére a német Bauernverein vezetői kérték fel a jelöltség vállalására, aki az ellenzéki Függetlenségi és 48-as Párt színeiben meg is kezdte a korteskedést. Programbeszédét a Korona szálló nagytermében tartotta. „A hangulat olyan lelkes volt, hogy amikor a beszédem befejezte után búcsúztam, s készültem hazaindulni, közbe fogott az egész hallgatóság azzal, hogy mindannyian hazakísérnek. A széles főutcánk középső részén haladva folyton hangzott az »éljen«, úgy, hogy jobbra-balra a lakások ablakai, a főutcán végig az üzletek ajtóbejáratai megteltek érdeklődőkkel [...] Amikor a hangos menet a vármegyeháza elé ért, sok helyütt ott is elhangzott a közbekiáltó: éljen. [...] Én felnézve, véletlenül Delimanics Lajos főispán tekintetével találkozva, mintha nagyon lekicsinylő mosolygást láttam volna.”⁷³ A város számos részében tartottak választói gyűléseket, amelyek hasonló lelkesedésbe csaptak át. „Élénkítette a képet a közben elkészült piros, fehér, zöld színű zászlók tömeges lengetése, amelyek középső fehér sáv vonalán, nagy betűkkel volt reányomva: »Éljen Várady Imre képviselő jelöltünk«.”⁷⁴ – emlékezett később ezekre a napokra. A kor választási hangulatához tartozott, hogy az ismert Kossuth-nóta, a *Kossuth Lajos azt üzenté...* dallamára buzdító verset is írtak Várady mellett:

„A 'Torontál' irka-firka,
Nem hisz annak csak a birka
A kortesek ezzel járnak
Mert birka kell a számárnak
Abzug Rohonyi.

Esik eső karikára
Várady meg a talpára,
Isszuk sörét Rohonyinak
De voksunk kell Váradynak
Éljen Várady!”⁷⁵

Az akkor negyvennyolc éves ügyvéd a kormánypárti Makfalvay Géza (1844–1924), akkori földművelésügyi államtitkár, később Somogy vármegye főispánja ellen indult Nagybecskerek 10. választókerületében, azaz Muzslyán. Felsőmuzslyát 1890-ben, a Becskerek mellett elterülő kincstári birtokon alapították, kifejezetten abból a célból, hogy az odatelepített magyarok szavazatai révén biztosítsák a városban a Szabadelvű Párt győzelmét. Itt minden telepes gazdának és 20. életévét betöltő férfi családtagjának szavazati joga volt.

A választásoknak külön nyomatékot adott, hogy pár nappal a választások előtt Becskerekre és Muzslyára látogatott a Várady mellett korteskedő Apponyi Albert (1846–1933), aki ekkor az ellenzéki Nemzeti Párt vezére volt. A vasúti kocsiból kiszálló Apponyit elsőként Várady üdvözölte, majd a német Weiterschan család által rendelkezésükre bocsájtott négylovas hintóba szálltak. „A kocsis indítana, de a hintót rajongó éljenzésekkel közrefogó kísérő emberrengeteg között csak lépve haladhatunk. [...] Különösen megható a hintót körülvéve velünk lépkedő, nagyszámú asszonyssereg, amint kendőjüket lobog-

Jegyzőkönyv

A Tarantolvármegye magyar kereskedő választókerületében, a kerület székhelyén Magyar Kereskedő, 1905. évi január hó 28-án megkezdett országgyűlési képviselőválasztás alkalmával történt nyilvános lefolyásáról.

Jelen voltak:

Dr. Stassi R. Ferenc, a savaratszéki küldött-szék elnöke.

Rehár Béla, a savaratszéki küldöttség jegyzője.

Dr. Várady László jelölt részéről: Bialini Ferenc.

Dr. Podviner István és Weiserschán Péter,

Makfalva József részéről: Krummacker Kar. József

Dr. Stern László és Amann Adám.

A savarás reggeli 9 órákor megkezdte, az erre küldöttéig előtt savarás városrészében a körponti választmány által meghatározott sorrendben s az egy városrészről való választók szerint, a mint egyik vagy másik jelöltre szavaztak. Külön becsatlakoztak a szavazásra.

Az első városrészről, illetve Schmuckly a községnél a küldöttéig elnöke által kihirdetett sor szerint dr. Várady László jelöltre szavaztak először, az utána következő városrészről az egyik jelöltre szavazók felváltva becsatlakoztak szavazásra.

A savarás nyilvánosan először, oly módon történt, hogy a savarás neve és savaratszéki kerületben a városrész, melyben a savarás tartott, a savarási névsorba feljegyeztek.

tatva »éljen Apponyi« kiáltásokkal kísérik a hintóból elégedett mosollyal feléjük integető nagy vendégünket⁷⁶ – olvashatjuk naplójában. Később így emlékezett ugyanerre az eseményre: »A nagy tömeg lelkesedése, felvonulása olyan impozáns és leírhatatlan volt, amilyent Becskerek városa sem azelőtt, sem azután nem látott. A januári nagy hideg ellenére bátran mondhatjuk, hogy a hivatalnoki kar kivételével az egész lakosság az állomáson várta Apponyi megérkezését. Az Aradáci úton végigvonulva, a tömeg annyira körülzárta a négy ló által vontatott hintót, hogy a menet csak lépésről lépésre haladhatott. Beszédjét Apponyi a főtéren, a plébánia előtt felállított nagy pódiumon hó hullása közepette tartotta meg rengeteg néptömeg előtt, mert a nagy téren úgyszólván ember-ember hátán állott.⁷⁷ Majd a magyar után németül szólt a nagyszámú közönséghez. Másnap, szintén négylovas hintóval »beláthatatlan kocsisor kíséretében« Muzslyára mentek, ahol Apponyit és Váradyt a »feltűnően sok, hangosan éljenző asszony nép« tüntető rokonszenvvel, »tomboló lelkesedéssel«, a kormánypárti jelöltet, Makfalvayt pedig »záptojásos kartáccsal« és »szakadatlan kiabáló ordítózásokkal« fogadták. Akkor Tallián Béla (1851–1921) alispán, csendet akarván teremteni, felszólította az asszonyokat, menjenek haza, mert a politika nem asszonynak való, erre »a rikácsoló Biacsi Lajosné Tallián kocsija elé állva, odakiáltott: »nézzen ide az úr, ez az asszonyi politika«, s a körülállók óriási röheje között felmutatva, rikácsolta: »lássák urak, ez az asszonyi politika«, s hogy a hatás teljes legyen, ebben a pillanatban jól irányzott záptojás fröccsent szét Tallián szája körül.⁷⁸ Erre a jelenetre sokan úgy emlékeztek a városban, hogy Biacsi-né szoknyáját felhúzza a fenekét mutatta az alispán úrnak, és a napló »felmutatva« diszkrét fogalmazása erre utal.⁷⁹ Másnap Hock János (1859–1936) katolikus plébános, ellenzéki ország-

gyűlési képviselő, az „aranyaszájú népszónok” látogatott a városba, aki Várady mellett korteskedett, és „lángolóan betetőzte” azt, amit Apponyi elkezdett. Várady szerint a kormánypárt az ő váratlan muzslyai népszerűségére valósgos haditervvvel válaszolt – csendőrségi kordont vontak a Muzslyáról Becskerekre vezető út köré, hogy elszigeteljék az ellenzéki muzslyai szavazókat és megakadályozzák, hogy azok leadhassák szavazataikat. A csel azonban nem sikerült. Néhány csendőr kifecsegte a kocsmákban, hogy mire készülnek, erre a németek a szavazás előtti éjszaka átvitték Becskerekre a muzslyai szavazókat, majd reggel velük együtt indultak a szavazóhelyiségekbe.⁸⁰

A nagybecskereki választókerületben 1905. január 28-án megtartott parlamenti választáson, előszóban, nyilvános szavazással leadott 1751 érvényes szavazatból Várady 979, a kormánypárti Makfalvay Géza pedig 772 szavazatot kapott, tehát Várady 207 szavazattal többet. A városháza díszes tanácstermében az eredmény kihirdetése után Várady a balkonról szólt a főtéren összegyűlt közönséghez, majd „megszólt a cigányzene, hangosan kontrázott a rezesbanda, [...] a taps orkánná duzzadt, s ennek viharában egyszerre csak érzem, néhányan vállaikra emelnek, s a megye előtt percekig tart a lelketrázó tüntetés.”⁸¹

Képviselői tevékenységének kezdete a magyar parlament történetének viharos korszakára esett. Az ellenzéki koalíció, először és utoljára a Monarchia történetében, a 413 parlamenti helyből megszerezte a mandátumok többségét (231 mandátum), a Szabadelvű Párt pedig jelentős vereséget szenvedett (159 mandátum), a többi parlamenti helyen kisebb pártok osztoztak.⁸² Ferenc József, élve a rendelkezésére álló lehetőséggel, a választások eredményét figyelmen kívül hagyva parlamenten kívüli erőkből álló kormányt nevezett ki Fejérváry Géza (1833–1914) tábornagynak, a magyar királyi darabont testőrség ka-



Várady Imre MÁV-képviselői igazolványa

pitányának vezetésével. A „darabontkormány” ellen nemzeti ellenállás bontakozott ki, a parlament működése lehetetlenné vált. A parlamenti harc az ellenzéki koalíció programjának feladásával, a Szabadelvű Párt önfelosztásával ért véget.⁸³ Valós képviselői munkát Várady sem tudott végezni, budapesti lakását feladta és hazaköltözött Becskerekre. Ő azonban ekkor sem vonult vissza a politizálástól – komoly szerepet vállalt a Torontál vármegyei Függelenségi és 48-as Párt helyi megszervezésében. Maga a pártelnök, Kossuth Lajos fia, Kossuth Ferenc (1841–1914) is leutázott a pártalapítás alkalmából Becskerekre, akit Apponyi Albert is elkísért. Büszkén írta naplójában, hogy a két jeles vendéget saját házukban szállásolták el. Emiatt pár napra az egész Várady család Giza nevű hűgához költözött.⁸⁴

1906 áprilisában a kiegyezés párti Wekerle Sándor (1848–1921) alakíthatott kormányt, és új választásokat írtak ki. Várady Imre az 1906-os választáson már nem a Szabadelvű Párt



Az érett politikus

jelöltjével került szembe, hanem egy szerb nemzetiségi és egy szocialista jelölttel. A szocialistákkal igen feszült volt a viszonya, mivel a párt becskerekai vezetősége arra szólította fel, hogy lépjen ki az ellenzéki koalícióból, mondván, nem tett eleget az ellenzék követeléseinek, és elárulta az általános választójogot. Becskereken és Torontál vármegyében, a korábbiól eltérően, egyazon napra, 1906. április 29-re tűzték ki a választásokat. Ennek okát ő azzal magyarázta, ha a városban és a megyében egy napon tartják meg a szavazást, akkor a két függetlenségi párti jelölt, Várady és barátja, a Begaszentgyörgyön (Žitište) fellépő Kardos Samu ügyvéd nem tud majd a választás napján egymásnak kampányolni. Az ellenfelek számítása azonban nem vált be,

Várady a választás egész napját nem saját körzetében, hanem a döntően németek által lakott Begaszentgyörgyön töltötte.⁸⁵ Mindketten győztek. Ennek ellenére Várady panaszt nyújtott be a belügyminiszterhez Sal Ferenc nagybecskereki szolgabíró ellen azzal, hogy a szolgabíró a begaszentgyörgyi választókerületben „meg nem engedett úton és módon kampányolt” Kardos Samu ellen. A szolgabíró „a jegyzőket és a községi bírót, valamint az egyes községek előkelő választóit a hivatalos helységében Pap[p] Géának [Kardos ellenfele – S. E.] megnyerni iparkodott, és hogy egyes választókat, ki az ellenpárthoz tartoztak, a választás napjára, a mi vasárnapra esett, lényegtelen közigazgatási ügyben a főszolgabíró hivatalhoz beidézte.” Bár a mentelmi bizottság által tanúként kihallgatott községi tisztviselők alátámasztották Várady panaszát, a feljelentést alaptalannak minősítették, a fegyelmi eljárást beszüntették, de Váradyt bűnösnek mondták ki rágalmazás vétségében, s a becskerekai szolgabíró ennek alapján fel is jelentette Váradyt. Az ügyben eljáró budapesti királyi „bűnfenyítő” törvényszék kérésével elmentéiben azonban a mentelmi bizottság nem javasolta Várady mentelmi jogának felfüggesztését, mivel úgy látták, hogy Sal Ferenc szolgabíró feljelentése mögött „politikai zaklatás esetét látja fennforogni”.⁸⁶ Az ügyben 1911 decemberében született ítélet, amelyben bűnösnek mondták ki rágalmazás vétségében. Várady fellebbezett, de fellebbezését a budapesti ítélőtábla 1912 márciusában elutasította, és helybenhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét. A semmisségi panaszának elutasítása után az ítélet 1913 áprilisában emelkedett jogerőre.⁸⁷

A becskerekai választási eredmények lényegében tükrözték az országos eredményeket, a függetlenségi pártiak győzelme. Az új országgyűlés összehívása után (1906. május 19.) pár nappal Becskerek ismét ünnepelt – május 27-én avatták fel Kiss



*Kiss Ernő honvédtábornok szobrának leleplezése
Nagybecskerekén, 1906. május 19.*

Ernő aradi vértanú szobrát.⁸⁸ A szobor avatásakor Justh Gyula, a képviselőház elnöke, Günther Antal (1847–1920) igazságügy-miniszteri államtitkár, későbbi igazságügy-miniszter és nagyszámú képviselő jelenlétében Várady mondott beszédet. Említésre méltó, ünnepi mozzanata volt képviselői korszakának az is, amikor 1906. október 29-én Nagyikinda vasútállomásán a több száz fős küldöttség tagjaként várta a „méltóságos fejedelem”, II. Rákóczi Ferenc és társai hamvainak hazahozatalát.⁸⁹

Váradyt az új képviselőházban a IX. osztályba⁹⁰ sorolták, illetve a közigazgatási bizottság és az összeférhetetlenségi ítélőbizottság tagja lett. Képviselőtársával, Kardos Samuval aktívan támogatta a tanítói fizetések rendezését célzó törvényjavaslatot,⁹¹ amelyet Wekerle a költségvetési törvényjavaslat kapcsán

nyújtott be. A tanítók közgyűlésén megválasztott küldöttséget elkísérte Apponyi kultuszminiszterhez, valamint a javaslatot benyújtó függetlenségpárti Sághy Gyula képviselőhöz. Többször is felszólalt ebben az ügyben, és sikerült az előterjesztéshez képest némi emelést is elérnie a tanítók javára. Aktivitását már Apponyi is sokallta, és ezekkel a szavakkal intette le buzgóságát: „Nagyon nehéz annak a hadvezérnek helyzete, akire a saját táborából lövöldöznek.”⁹² Támogatta a hadkötelesek ún. kivételes nősülésének megoldását. Javaslatára szerint mindenkinek meg kellene kapnia az engedélyt a hadköteles kor előtti nősülésre, amit ekkor külön kellett kérvenyezni a honvédelmi miniszternél, s amelyet egyre nehezebben adtak meg. 1909. január 27-én majd egyórás beszédet mondott az adóreform ügyében. Beszédében olyan birtokreform mellett tette le a voksát, amelynek célja az erős paraszti kisbirtokok létrehozása lett volna a nagy hitbizományi latifundiumokkal szemben. „De kérdezem – tette a fel a kérdést hozzászólásában –, hogyan fogjuk mi ezt az erős parasztosztályt létesíteni és fenntartani, amikor a latifundiumok folyton terjednek, amikor le vannak kötve a birtokok hitbizományoknak, amikor az egyház lekötött javai is folyton terjeszkednek, úgy, hogy mindig több és több föld vonat ki a közforgalomból, és amikor ezzel szemben viszont látjuk a parasztosztálynak a természetes fejlődés során való szaporodását? Hogyan, honnan vesszük a földet arra, hogy nagy parasztagadásokat létesítsünk?” Majd így folytatta: a földreform után jönnie kell a közigazgatási reformnak, majd „gazdasági belelétnünk” újjászervezésének, és „mellőzve minden felekezeti, vallási és osztálycivódást”, jönnie kell „az egyházi javaknak méltányos alapokon való megváltása, mielőbb [...] Ez nem pártkérdés, nem vallási és felekezeti kérdés [...] Ez nagy országos, nagy nemzeti, mindenekfelett pedig nagy magyar ügy.”⁹³ Mint

ismeretes, a Wekerle Sándor miniszterelnök által az uralkodó előzetes engedélyével beterjesztett adótörvény-javaslat alapelve az egységes és egyenlő teherbírás volt, de számos ponton tükrözte az agrárius érdekeknek tett engedményeket. A törvényjavaslatból egyébként csak a föld- és házadóra, valamint a kültelki puszták külön szabályozásának megszüntetésére vonatkozó rendelkezések léptek életbe.

Beszéde nemcsak hívei, de ellenfelei között is nagy visszhangot váltott ki. Unokabátyja, Várady Árpád Lipót, későbbi győri püspök, majd kalocsai érsek, aki ekkor a csanádi székeskáptalan kanonokja volt, keményen megleckéztette, és javaslata visszavonására próbálta rábeszélni. Ellenkező esetben, fenyegette meg, „nem ismerik többé egymást”. Lóránd fia visszaemlékezése szerint apja ekkor feltette a kezét és ezt mondta: „Árpád, akkor nem ismerjük egymást.”⁹⁴ A temesvári Bauernverein, a német gazdák egyesülete is keményen támadta, a liberális *Pesti Napló* viszont elragadtatva írta hozzászólásáról: „Az adóreform mai vitája azzal a ritka meglepetéssel szolgált, hogy a függetlenségi párton érdekes és tartalmas egyéniséget fedezett fel. Várady Imre hosszú és komoly beszédben foglalkozott a kérdésekkel, amelyek az utolsó időben aktuálisak lettek, s liberális, magyar és józan gondolkodása igen jóleső hatást keltett. Elég bátor volt olyan igazságokat elmondani, amelyeket már-már kiátkozott az egyre klerikálisabb függetlenségi párt...”⁹⁵

Tudta, darázsfszékbe nyúlt. Naplójában idézi az eseményekkel párhuzamosan leírt gondolatait: „Kitört most már nyíltan a harc a klerikálisok tábora és közöttem. Megindítottam a parlamentben, a vármegyházán, s most folytatom a sajtóban. Végtelenül jól érzem magam e feladatkörben. De tanulni, sokat kell tanulni; mert a küzdelemben csak úgy állhatok helyt, ha lelkem izzó szenvedélyét komoly tanulmá-

nyokkal táplálom. Ezért örülök annak, hogy hosszú idő után végre elmondhatom, hogy irodám rendben van, s marad most már időm a tanulásra is”. Később sem bánta meg ezt a lépését, sőt úgy gondolta, ha javaslatait elfogadták volna, az ország történelme más, jobb irányt vehetett volna. Mint naplójában írta: „ma – az időközben lefolyt fél évszázadnyi idő múltával is – igaz lelkiismerettel, mindenben helyesnek vélem akkori elgondolásaim egész vonalát azzal a meggyőződéses hittel, hogy ha az akkor együtt volt oly nagy függetlenségi pártban csak 40, csak 30 képviselőházi párttag ily gondolatok mellé, nyíltan összeállott volna, sok későbbi (1919 évi 1940/41 és a következő éveken át a mai napig) a Magyarhazában más fordulatot veendett. Elmúlt. Visszavonhatatlanul elmúlt. Tempi passati.”⁹⁶

Parlamenti képviselőként egy vele kapcsolatban eddig nem említett megbízatást kapott: a becskerekai városi képviselő-testület 1907 januárjában azzal bízta meg, hogy a városok országos mozgalma kapcsán tartandó üléseken képviselje a város érdekeit. Ez a mozgalom a polgári jellegű államszervezet kiépítéséhez kapcsolódott, és a vármegyék kulcsszerepével, a közigazgatás centralizálásával szemben a városok önkormányzatának kiszélesítését (önkormányzati adózás és választójog, városi törvénykezés, stb.) tűzte ki célul. A rendezett tanácsú városok mozgalmaként kezdődött a 20. század elején, amelyhez csakhamar a főváros és a törvényhatósági jogú városok is csatlakoztak. A Magyar Városok Országos Kongresszusa (MVOK) 1909 májusában tartotta első konferenciáját, amelyen Magyarország 138 városa közül 115 képviseltette magát. Az MVOK Városok Országos Szövetsége néven 1949-ig folytatta tevékenységét.⁹⁷

Várady az 1910 júniusára kiírt választásokon is indult, azonban pártjával, a Justh Gyula vezette függetlenséggel

együtt megbukott. Ellenfele, Rohonyi Gyula (1852–1920) igazságügyi államtitkár nyert a becskerek kerületben. A Szabadelvű Pártból Tisza István létrehozta a közjogi ellenállás ekkor már bénító keretein túllépő, erős, ütőképes Nemzeti Munkapártot, amely megszerezte a parlamenti mandátumok csaknem 62%-át. Várady azonban – legalábbis naplója szerint – nem kudarcként élte meg pártja és saját bukását, hanem újabb lehetőségként, sőt egyenesen „újjászületése napjaként” emlékezett rá. Mint naplójában olvashatjuk: „ezzel legalább ismét vissza vagyok adva családomnak, s a csendes munkának. [...] A közélet porondját azonban nem hagyom. Csakhogy most már megszabadulva feszélyező nyűgtől, szabadon élhetek, s küzdhetek úgy a városházán, mint a megyeháza tanácskozó termében, úgy lapjaimban, gyülekezeten ideáljaimért. Rendszeresen dolgozni, tanulni akarok. Előkészülni arra, hogy ha a sors újabban valamely küzdelem élére szólítana, felfegyverzetten, készen álljak.”⁹⁸

Ügyvédi, politikusi pályáját, az úri társadalomba történő beilleszkedését egy sajátos, a korra jellemző jelenség is segítette: több alkalommal is párbajozott, illetve több alkalommal párbajsegédként és megbízottként is részt vett becsületbeli ügyekben. Várady Imre tizenkilenc párbajügyének dokumentumai őrződtek meg hagyatékában. Ezekben az ügyekben egyrészt párbajozó fél, néhány esetben tanú, illetve párbajbíró tagja volt. A párbajt a magyar büntetőjog az állami jogszolgáltatás monopóliumának védelmében a 18. század közepétől büntetendő cselekménynek tekintette. Először Mária Terézia szabályozta 1752-ben, 1879 óta pedig a párbaj alkalmával elkövetett emberölés csak vétségnek számított, tehát külön szabályok vonatkoztak rá. A kiszabható büntetések egyrészt enyhébbek voltak, másrészt a büntetéseket jóval ked-

vezőbb körülmények között, államfogházban, a legenyhébb büntetésvégrehajtási intézményben tölthették le az elítéltek. Itt a foglyoknak saját zárkájuk volt, ételt hozathattak, saját ruhájukat viselhették, napi 5 liter bort fogyaszthattak, sőt hölglátogatót is fogadhattak. Mivel Nagybecskereken nem volt államfogház, a becskerek párbajozók a szegedi államfogházban töltötték le büntetésüket.⁹⁹

Várady Imre, érdekes módon, nem tesz említést naplójában a párbajokról, pedig társadalmi beilleszkedése, „úriember” mivoltának elismerésében ezek a párbajok fontos szerepet játszottak. Azt jelezték, hogy Nagybecskerek városa és Torontál vármegye úri középosztálya befogadta maga közé az ifjú ügyvédet, hiszen párbajképesnek tekintették, ami az úriemberek közé történő felemelkedés szimbóluma volt. Párbajképes volt minden nemes, katonatiszt, az állami hivatalnokok, a polgárság felső és középső rétege, a diplomás értelmiségiek, a költők és az írók is. A párbajképes személynek a párbaj vállalása szinte kötelező volt, mert különben kiközösítették.

A 19. század vége, az 1920-as évek a párbaj magyarországi felvirágzásának kora volt, és a korábbi lovagi, nemesi szokások polgári világba történő átmentését jelentette. A polgárság is elfogadta azt a nemesi értékrendet, hogy a becsület fegyveres védelme fontos erkölcsi erény. De nem csak az utánzási vágy az egyetlen magyarázat a párbaj polgárság körében történő elterjedésére. A 19. század második felétől kialakult egy új társadalmi kategória: az úriember. Fontos volt ugyan a társadalmi státusz, a vagyon, a születési státusz, a megfelelő állás – kétkezi munkás soha nem lehetett párbajképes –, de a belső tulajdonságok, mint az önuralom, a jó ízlés, a lovagiasság is döntően estek latba.¹⁰⁰ A kor felfogása szerint a párbaj azt jelentette, hogy a becsületet érintő vitákat sportszerű, önfegyelmet igénylő, sza-

bályozott körülmények között intézték. Fontos szabálykönyvek is születtek a korban, így például Payka Vilmos pénzügy-igazgatósági számtiszt, a Torontáli Athletikai Club „művezetője” a karddal vívott párbajokról adott ki 1897-ben Nagybecskerekben egy kötetet.¹⁰¹ A megsértett becsület helyreállítását már a párbaj kezdetével megtörténtnek tekintették, függetlenül annak kimenetelétől. Ezzel együtt is, a párbajsegedeknek mindent meg kellett tenniük, hogy az ügy békésen érjen véget. Számos híres ember, író, költő is párbajozott. Többek között Jókai Mór, Gárdonyi Géza, Ady Endre, Krúdy Gyula, Herczeg Ferenc. Herczeg Ferencet, miután Versecen halálosan megsebesített egy fiatal katonatisztet, négyhavi fegyházra ítélték. De említhetnénk Bolyai János híres matematikust, vagy éppen Bethlen István későbbi miniszterelnököt is.

Várady Imre több alkalommal volt becsületbíró tagja, amely például a vitázó felek párbajképességét volt hivatva eldönteni.¹⁰² Az első párbajára 1902 májusában került sor, bizonyos Orsó Gáspár magyarszentmihályi birtokostól, begaszentgyörgyi jegyzőtől kért elégtételt egy ún. egyszerű sértés ügyében. Megjegyezzük, hogy a sértésnek három fokozata volt: az egyszerű sértés, a gyalázat általi sértés és a tetteges bántalmazás általi sértés. 1902. április 27-én jelent meg az ellenzéki *Nagybecskereki Hírlapban* – amelynek Várady főszerkesztője volt – a „Két község dolga” című írás, amelyben a lap megszélesítette, hogy fegyelmi eljárás folyik Orsó Gáspár begaszentgyörgyi jegyző ellen és a vizsgálat Orsó vagyonosodását is firtatja. Orsó a kormánypárti *Torontálban* válaszolt a cikkekre. Állítása szerint a *Nagybecskereki Hírlap* „a legszemérmelenebb hazugságokkal és vérlázító szemtelenséggel” a nagyközönséget félrevezette, és „lábbal tiporja a legszentebb emberi kincset, a becsületemet, melyet pedig sem nem kap-

tam, sem meggyalázómtól kölcsön nem kértem, mert ilyennel aligha rendelkezik.” Végül az írás egy népdalból vett sorokkal végződik: „Irigyeim sokan vannak, / Mint a kutyák úgy ugatnak, / Adok nekik víg napokat, / Hadd ugassák ki magukat!” Az ügy kapcsán felállított becsületbíró elnöke Dr. Stassik (Váraljai) Ferenc (1850–1919) ügyvéd, több jogi szakmunka szerzője, a rövid életű *Torontáli Ellenzék* című lap kiadója és szerkesztője, Rousseau *Társadalmi szerződés vagy az államjog elvei* című munkájának fordítója volt. A párbajbíró 1902. május 5-i ülésén úgy foglalt állást, hogy az ügyben helye van a „lovagias eljárásnak”. Fegyveres elégtételre azonban nem került sor. Orsó orvosi bizonyítvánnyal igazolta, hogy jobb hónálja alatt „egy férfi ökölnyi zsírszövetből álló daganat van”, ezért „a végtagok használhatósága akadályozva van”.¹⁰³

1902 decemberében a Brájjer (Brajjer) Lajos (1865–1943) laptulajdonos, szerkesztő, műfordító által Várady Imre ellen „nyomtatvány útján elkövetett becsületbeli ügy” a nagybecskereki királyi törvényszékig jutott el. A törvényszék határozata szerint, mivel Brájjer nem jelent meg a főtárgyaláson, ezért vádját a bíróság visszavontnak tekintette.¹⁰⁴ De sorolhatnánk tovább Várady párbajügyekben játszott szerepét. 1906 júliusában például egy vármegyei közgyűlésen történt összetűzés sértettjének megbízottja és párbajsegedje volt, amely a sértett sebesülésével ért véget. 1910-ben egy ismerőse váltóleszámtolási ügyében indítottak ellene becsületsértési eljárást, amely békés elintézését nyert. 1913-ban pedig egy általa képviselt perben tett állítólagos becsületsértő megjegyzés miatt indítottak ellene lovagias eljárást, a párbajbíró 1902-ben megállapította, hogy „az adott esetben lovagias eljárásnak helye nincs.”¹⁰⁵

Várady Imre naplója második kötetében, az 1945. december 12-i bejegyzésnél említi, hogy mivel 1902-ben az egyik

párbaja során megsebesítette az ellenfelét, 4-5 napot ült a szegedi államfogházban.¹⁰⁶ Ezt igazolja a szegedi királyi államfogház 1909. augusztus 9-én kiállított 1752/1909. sz. igazolása, amely szerint Várady a nagybecskereki királyi törvényszék 1908. szeptember 29-i 2913. számú ítéletével „párviadal vétsége” miatt kimért négy napi államfogházban letöltendő büntetését kitöltötte.¹⁰⁷ Az úgy a becskerekeli ellenzék 1902. évi tevékenységéhez kapcsolódott: a *Nagybecskerekeli Hírlap* keményen támadta a megyei szellemet. Dr. Holländer László ellenzéki politikus „Csörgő sipkások” címmel vezércikket írt a lap 1902. június 11-i számába. A szerző összehasonlítja a 48-as szabadságharc hős vörös sipkásait a „nagy idők torzképe gyanánt” jelenlévő Torontál vármegyei, kormánypárti, „félkegyelmű csörgősipkás” politikusokkal. E politikusok, fogalmaz a szerző, kiválóan értenek a bukfenchez, „olyan cigánykereket a vásártéri cirkuszok publikuma is csak ünnepnapokon lát, amelyeket ők közgyűléseken, installációs lakomákon örömlükben vetni szoktak. Valahányszor új politikai üngöket szednek magukra és csődöt mondanak minden elvűségnek, a vármegye mindannyiszor derűlten mulat bohó piruettjeiken.”¹⁰⁸ S bár a cikkben nem említették Papp Géza kormánypárti képviselő nevét, Papp lovagias elégtételt kért a laptól. Mivel a cikk szerzője nem vállalta a kihívást (neve nem is szerepelt a cikk alján), az akkor éppen Karlsbadban pihenő Várady Imre vette fel a kesztyűt lapja nevében. Hazatérvén, 1902. június 17-én kardpárbajt vívott ellenfelével, akit megsebesített a homlokán. Mint a nagybecskerekeli királyi törvényszék 1903. december 22-én kelt ítéletéből kiderül, Papp Géza sérülése „2 napi gyógyulási időt igényelt”. Váradyt öt nap államfogházban letöltendő büntetésre ítélték,¹⁰⁹ aminek némileg ellentmond a szegedi államfogház már említett, 1909. augusztus 9-én kiállított

Minden beadványnál az alábbi számra kell hivatkozni.

2545 szám
1908. 13.

Ezt az idézőlevelet a határnapon fel kell mutatni

Várady Imre
iggy.
Helyben

A becskerekeli kir. törvényszéktől.

Idézés bűnügyben.

Párviadal vétségével vádolt Várady Imre elleni bűnügyben, a kir. törvényszéknek – a vádatácsnak – a kir. ítélőtáblának – 1908. évi 2545. szám alatt kelt végzése alapján a törvény 10. §-ának 2. pontja alatt levő hivatalos helyiségben megtartandó főtárgyalásra 1908. évi szeptember 29. délután 9 órája tüzetik ki határnapul, melyre Várady Imre mint vádlott oly figyelemztetéssel idéztetik meg, hogy meg nem jelenése esetében elővezetés el lesz rendelve.
1908. évi szeptember 29. napján
Várady Imre
főtárgyalási elnök.

A becskerekeli királyi törvényszék idézése párviadal vétsége ügyében, 1908

igazolása arról, hogy Várady ezen a napon kitöltötte a rá rótt négynapos államfogházban letöltendő büntetését. Papp Géza három nap államfogház-büntetést kapott.

A régi világ megmaradt szigeteként egy párbajjal kapcsolatos groteszk jelenet felidézése feltétlenül idekívánczozik. 1944. május 13-án, a Bánát német megszállásának idején a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség frissen megválasztott vezetőségének első ülésén – ahol nem mellékesen a szervezet nem volt hajlandó engedelmessé válni a város német polgármestere személyi kérdésekben adott újabb ultimátumának – a vezetőség két tagja, Stagelschmidt Jenő ügyvezető elnök és Dániel László hírlapíró között komoly nézeteltérés alakult ki. Sajnos

a vita pontos tárgyát nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy Dániel egy beadványa körül keletkezett a vita, s a vitából lovagias ügy lett. Dániel László azt kérte, beadványát szóban is előadhassa, amit az ülést vezető Stagelschmidt nem engedélyezett, hanem negatív kommentár kíséretében ő maga olvasta fel azt. Mint mondta: „Dániel úr úgy véli, hogy a BMKSZ hajója süllyed, amelyről menekülni akar és az evezőkkel fejbe akarja vágni a hajóba kapaszkodókat.” Majd Stagelschmidt „az asztalt öklével verve, még emelkedettebb és fenyegető hangon azt is odakiáltotta: Dániel úr beadványára vonatkozólag pedig meg fogja kapni válaszat.”¹¹⁰ A lovagias elégtételt Stagelschmidt kezdeményezte, Várady Dániel László párbajsegédje lett. Az összetűzést Várady ügyvédi irodájában több egyeztető tárgyalás követte. Ilyen kérdések merültek fel: sértett félnek tekinthető-e Stagelschmidt, hogyan viszonyuljanak a párbajt szigorúan tiltó szerb törvényekhez, illetve figyelembe vegyék-e a német megszállók fegyverek beszolgáltatására vonatkozó előírásait. A párbajbíróság végül úgy döntött, hogy a felek próbálják megszerezni a szerb hatóságok engedélyét, illetve kérjenek fegyvereket a németektől a párbajhoz. Ha ez sikerül, szólt a döntés, a párbajnak nincs akadálya. A kihívó fél azonban meg sem kísérelte a jelzett engedélyek megszerzését, ehelyett azt javasolták, hogy a párbajt Szegeden, a honvédkaszárnnyában tartsák meg. Ennek persze komoly akadálya volt, a Bánátnban nem lehetett ekkor útlevelet kapni Magyarországra. Arról nem is szólva, hogy egyik fél sem volt a magyar honvédség tagja, így Dániel László párbajsegédei jegyzőkönyvben rögzítették, hogy a szegedi helyszín, a „szegedi Honvéd-Hadtestparancsnoksággal szemben tartozó minden őszinte tisztelet” ellenére sem elfogadható megoldás, így a dolog elakadt. E párbajjal kapcsolatos lesújtó véleményét Várady így fogalmazta meg naplójá-

ban: „Ma e súlyos időkben, amikor a Kárpátok alján hazája védelmében patakokban hullatja véré a magyar honvéd, ma, amikor Magyarország határain mindenfelől betörni igyekszik a pusztító rém, ma jut eszükbe lovagiasdit játszani itt hősködő magyarjainknak.” Azonban, mint láttuk, ő sem tudta kivonni magát a régi világ ekkor már végképp elavult becsületkódexe alól, ő lett Dániel László egyik párbajsegédje.¹¹¹

Még képviselő korában, 1905-ben belépett a szegedi székhelyű Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesületbe (DMKE). Az 1903-ban alakult egyesület célja az volt, hogy „az ország e legdúsabb területét” megmentse a magyarságnak, amely tevékenységével „a magyar nemzeti műveltséget a nép legalsóbb rétegeiben is otthonossá teszi, intézményeivel és alkotásaival nemcsak a nemzeti érzés öntudatát tartja ébren, de annak részeseivé avatja mindazokat, akik a törekvéstől nem idegenkednek, módot nyújt a magyar nyelv elsajátítására mindenkinek, hogy ezzel is elősegítse az alsóbb néprétegek boldogulását jelszavául tévén, hogy a testvéri szeretetben és egymás megértésében kell egyesülni mindenkinek, aki e szent haza határain belül él és lakik.”¹¹² E magyarosítási cél elérése érdekében a DMKE népkönyvtárakat hozott létre a délvidéki nemzetiségek által lakott városokban, községekben, „népies” naplókat adott ki, a névmagyarosításhoz szükséges okmányokat az Egyesület saját költségén szerezte be és bocsájtotta azt az igénylők rendelkezésére. Szegeden, Makón és Aradon középiskolai internátusokat tartott fenn. 1913 júliusában Várady Imrét a DMKE igazgatósági tagjává választották.¹¹³

Várady Imre 1910 és 1943 között nem írt naplófeljegyzéseket, visszaemlékezést sem találtunk hagyatékában. Így az ebben az időben folytatott tevékenységét szinte kizárólag a hagyatékában megőrzött iratok, korabeli újságok és néhány vele

kapcsolatban íródott tanulmány, forráskötet alapján tudjuk rekonstruálni.

Képviselői tevékenységének megszűnése utáni útkeresésének egyik iránya a szabadkőművesség volt. E helyen nincs módunkban elemezni a szabadkőművesség története kapcsán egymással radikálisan szembenálló megközelítéseket,¹¹⁴ kizárólag Várady Imre szabadkőműves tevékenységét próbálom meg rekonstruálni. A szabadkőművesek irányába történő érdeklődésének egyik oka klerikalizmusellenessége lehetett, de nem zárhatjuk ki azt sem, hogy szerepet játszott ebben, hogy az 1910-es években barátai, a liberális függetlenséigiek, az „allogén asszimilánsok”, valamint számos író, költő is ebbe az irányba tájékozódott. Köztük katona- és képviselőtársa, Kardos Samu, szűkebb baráti társaságából pedig Brájer Lajos, aki hosszú ideig a vármegye legszínvonalasabb lapját, a *Torontált* szerkesztette, és Borsodi Lajos író, újságíró is, akit 1941-ben, a Bánát német megszállása idején nem sikerült megmentenie a haláltól. A híres szabadkőműves magyar írók, költők közül csak néhányra utalok: Kazinczy Ferenc, Berzeviczy Gergely, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc, Csáth Géza, Tamási Áron, Kiss József, Márai Sándor. A politikusok, közéleti személyek közül Martinovics Ignác, Széchenyi Ferenc, Kosuth Lajos, Klapka György, Türr István, Andrássy Gyula, Werkerle Sándor, Friedrich István, Vázsonyi Vilmos és Bibó István neve is feltétlenül idekívánczozik.¹¹⁵

A szellemi építkezés már kora ifúságától jelenlévő igénye is minden bizonnyal közrejátszott döntésében, hiszen a szabadkőművesség egyik fontos célja tagjai tudásának békés, értékörző fejlesztése volt. Úgy vélem, hogy a szabadkőművesség olyan céljaival, mint a közerkölcsiség, a művelődés és a felebaráti szeretet terjesztése, a jótekonyság és tolerancia gyakorlása,

a személyiség erkölcsi nemesítése, a nemzet egyetemes emberről közösségbe történő beillesztése, eddigi nézetei, világlátása alapján könnyen tudott azonosulni.

Magyarországon a francia-latin eredetű, radikális és az angolszász gyökerű konzervatív szabadkőművesség egyesülésével jött létre 1886-ban a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy. Míg az angol irányzat elutasította a politizálást és feltételként a vallásosságot, a hitet Istenben, a Világegyetem Nagy Építőmesterében, addig a francia irányzat a 19. század végétől élesen egyházellenes volt, és nem vetette el a politizálást. A magyarországi szabadkőművesek tevékenységüket a társadalom felé fordulva, annak jobbítását nyíltan felvállalva végezték. Művelték, „csiszolták” magukat, hogy egy jobb világ építőkövei legyenek, illetve filantróp tevékenységet folytattak. Rengeteg jótekonysági egyesületet, intézményt alapítottak. Ilyen volt például a Hajléktalanok Menhelye Egyesület, az Ingyen Kenyér, az Ingyen Tej, az Anya- és Csecsemővédő Intézet, a Vakok Önképző Egylete, a Siketnémákat Gyámolító Egyesület, hogy csak néhányat említsek. Az első világháború előtt Magyarországon 126 páholy működött, mintegy 13 ezer taggal.¹¹⁶

Várady 1911-ben lépett be a becskerekai Világ szabadkőműves körbe, amelynek létszáma ekkor tizenöt és huszonnégy között ingadozott. Ez a kör a szegedi Árpád a Testvériséghez Páholy támogatásával alakult meg, és e páholyon keresztül kapcsolódott a Magyarországi Symbolikus Nagypáholyhoz.¹¹⁷ Belépése után csakhamar, 1912 januárjában e kör elnökévé választották, a szóvivő pedig barátja, Kardos Samu lett. Váradyt ebben a tisztségében 1913-ban újraválasztották. Mivel e szabadkőműves körnek nem volt állandó székhelye, eleinte a tagok otthonaiban, majd a Garai utca 11. szám alatt lévő házban minden hónap első és harmadik péntekjén tartották

találkozóikat. Tevékenységük egyik fő iránya egy-egy aktuális kérdéshez kapcsolódó előadások szervezése volt. Témáik között szerepelt például az iskolákban megerősödő klerikalizmus kérdése, amelyet a felvilágosult, modern oktatás elleni jelenségnek tekintettek. Az e kérdés kapcsán hozott határozatukat megvitatás céljából megküldték a Symbolikus Nagypáholynak is.¹¹⁸ Azonban Várady klerikalizmusellenesége nem vezetett a katolikus egyházzal történő szakításhoz. Pár évvel később, 1922 októberében a becskerekai katolikus hitközség elnökévé választották, és ő volt az apostoli adminisztratúra ügyésze is.¹¹⁹ Itt jegyzem meg, hogy 1925-ben Rafael Rodić Belgrád-Szmederevó érseke, Bánáti Apostoli Kormányzó, megkerülve az egyháztanácsokat és az egyházközi közgyűléseket, megszüntette az egyházközségek önkormányzatát, feloszlatta a meglévő egyháztanácsokat, és új szabályzatot léptetett életbe. Ez ellen Várady számtalan esetben tiltakozott. Amikor 1931-ben visszaállították az egyházközségek régi autonómiáját, Várady, annak ellenére, hogy „népes küldöttség” kereste meg, „a történetek után, a béke érdekében” nem vállalta el az elnöki tisztségre történő jelölést.¹²⁰

A becskerekai Világ szabadkőműves kör 1914-ben beszüntette tevékenységét, 1919-ben pedig formálisan is megszűnt, páhollýa válása már nem következett be.¹²¹ Váradynek egy írását ismerjük, amely szabadkőműves újságban, az 1910-ben alapított *Világ* című lapban jelent meg. Ebben Aurel Lazár (Lázár Aurél, 1872–1930) román politikusnak, a román Nemzeti Párt és a Román Nemzeti Tanács egyik vezetőjének, Nagyvárad későbbi polgármesterének az ugyancsak ebben a lapban, 1918. október 13-án megjelent „Lovaglópálca” című cikkére reagált. Lazár cikkéből, írja Várady, „a nemzetiségek hangulata szól a vágyak beteljesítésének előestéjén”, sőt „a még

mindig nem egészen fölöslegesnek érzett panasz és intelem” is. De, folytatja, ma már eljött az ideje, hogy e törekvések gyakorlati oldala felé forduljanak a „józanok és gondolkodók”, és elméletek és panaszok helyett végleg állást foglaljanak abban a kérdésben, „miben formulázzák nemzetiségeink jogos igényeiket.” Ma már arra van szükség, folytatta, hogy „mi románok, szerbek, svábok, szászok, tótok és ukránok úgy gondoljuk, boldog és megelégedett létünket az ország földjén, igazságos viszonyunkat a magyarsághoz, ilyen közös érdekekkel érezzük kapcsolva magunkat ehhez a magyarsághoz és ilyen módon kívánunk erős és békés és szeretetteljes együttműködésben a magyarsággal együtt élni.”¹²² Várady tehát a nemzetiségek jövőjét egyértelműen a magyarsággal közösen képzelte el, a történelmi Magyarország határai között.

Az első világháborúban népfelkelő hadnagyi ranggal, fegyver nélküli szolgálatra alkalmas minősítéssel teljesített szolgálatot. A mozgósítástól 1917. szeptember végéig a Becskerekén állomásozó 40. honvéd gyalog hadosztályhoz, pontosabban a 29. gyalog háziezredhez volt beosztva. Miután ezredét áthelyezték Komáromba, arra hivatkozva kérte, helyezték vissza Becskerekre, hogy nyolctagú családot tart el, ügyvédként pedig számos fontos megbízatást tölt be a város és a vármegye életében. Így például – írta – a becskerekai közgazdasági bank jogtanácsosa, valamint az eleméri és az erdőházaik bankok ügyésze. Kérvénye végén megjegyezte, hogy képzettségénél fogva el tudná látni a vármegyénél, adott esetben Becskerek székhellyel működő mezőgazdasági bizottság keretein belül felállított „hadifogoly ügyeleti tisztii állást (*Kriegsgefangene Inspections Offizier*)”.¹²³ Arra nem találtam adatot, elnyerte-e ezt az állást, az azonban bizonyos, hogy a háború alatt foglalkoztatott egy orosz hadifoglyot.

Nyugta.

30 korona fillér, azaz: *Harminc korona*
 mely összeget *Dr. Várady Lajos* meg *orosz*
fogoly utáni óvadék fejében

a helybeli városi *Község* pénztárba *1916* (őnaplócikk
 alatt befizetett.

Kelt Nagybecskerek *1916* hó *22* n.

Azaz: 30 korona

Pleitz Fer. PÁL pénztárnok.

Pleitz Fer. PÁL Nagybecskerek. 172914

Nyugta egy orosz hadifogoly utáni óvadékról, 1916

A Monarchia területén őrzött hadifoglyok létszáma mindmáig vita tárgyát képezi. A leginkább elfogadott adatok szerint 1917 elején a Monarchiában 2,1 millió hadifoglyot tartottak nyilván, köztük 852 853 orosz, 97 712 olasz és 97 012 szerb hadifogoly volt, a többiek egyéb nemzetiséghez tartoztak.¹²⁴ A hadifoglyok munkába állítása már 1914-ben felvetődött, majd 1915 elejétől általánossá vált. A kezdetben bonyolult, bürokratikus eljárás egyszerűsödött, és tömeges igénylésük mellett lehetővé vált egy-egy hadifogoly munkára történő kikérése is a törvényhatóságok gazdasági bizottságain keresztül. A kikért foglyok után óvadékot kellett fizetni. Élelmezésük, munkadíjuk, orvosi vizsgálatuk, szállításuk a munkaadót terhelte.¹²⁵ A források szerint Várady 1916 márciusában a becskerekai közjó

A MAGYAR PARLAMENT KÉPVISELŐJE

pénztárába egy hadifogolyért 30 korona óvadékot fizetett be. Fennmaradtak azok az iratok is, amelyek arra utalnak, hogy 1917 és 1918 folyamán a 108. számú orosz hadifogolyért Nappholz Sándor rendőrtiszt-helyettesnél megyei hadi jótékonyági segély címén havonta egy koronát fizetett. A városi közjöveldemi pénztárba viszont az illető hadifogoly után „használati és orvosi vizsgálat” címén külön is fizetett, esetenként 8 korona 20 fillért.¹²⁶ Nem tudjuk, hogy a 108. számú orosz hadifogoly milyen munkát végzett Váradyéknál, de nem kizárt, hogy a hadifoglyok többségéhez hasonlóan a mezőgazdaságban, a család Becskerekhez közeli szőlőjében foglalkoztatták.

Mint már utaltam rá, a szarajevói merénylet után, a háború éveiben Várady sokat tett az internált Torontál vármegyei és nagybecskereki szerbek szabadlábra helyezése érdekében. A kollektív hazaárulás vádját volt hivatva elhárítani Torontál vármegye 1914. július 11-én tartott közgyűlése. Ekkor Dellimanics Lajos (1861–1922) főispán mondott gyászbeszédet a trónörökös pár meggyilkolása alkalmával, majd Jankó Ágoston alispán szólalt fel. Ő arra hivatkozva, hogy a vármegye lakosainak relatív többsége szerb, szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy a megye szerbjeinek „a gyalázatos merénylettel semmi közösségük nincs és lelkük mélyén felháborodva utasítják vissza még a gondolatát is annak, hogy az ilyen politika helyes.” Majd Gyorgyevics Milos a helyi szerbek nevében határolódott el a trónörökös és felesége elleni merénylettől, és kijelentette, a megye szerb polgárai „szívük mélyéből kimondatlan undorral fordulnak el a szarajevói gáztettől s fájlalják, hogy akadt szerb ember e gyalázatoság elkövetésére.”¹²⁷

1918-ban az országos politikai eseményeket követő helyi politikai változásokban vezető szerepet játszott. Jászi Oszkár (1875–1955), arra hivatkozva, hogy jól ismerik „progresszív

MEGHÍVÓ.

A torontálvármegyei 48-as alkotmánypárt 1918. évi
március hó 10-én délelőtt 10 órakor Nagybecskerek
a régi Kaszinó nagytermében

ALAKULÓ GYŰLÉST

tart, amelyre a párt híveit tisztelettel meghívja

Az előkészítő bizottság

*Meghívó a Torontál vármegyei 48-as párt alakuló ülésére,
1918. március*

meggyőződését”, már májusban levélben kereste meg Váradyt, hogy lépjen be az Országos Polgári Radikális Pártba, amelynek alakuló ülését június 6-án tartották. Arra nincs konkrét adatunk, hogy Várady belépett-e a pártba, az azonban bizonyos, hogy aktív szerepet vállalt a Nagybecskereken 1918. március 9-én megalakult Torontál vármegyei 48-as Alkotmánypárt létrehozásában. Már a párt megalakulását megelőző bizalmas értekezleten is részt vett, ahol támogatta a párt létrehozásának ötletét, amelyet az értekezlet határozata értelmében kifejezetten a harmadik, koalíciós Wekerle-kormány támogatására hoztak létre.¹²⁸ A párt 1918. március 9-én hivatalosan is megalakult, elnökévé Steuer Györgyöt (1875–1943), későbbi kisebbségi államtitkárt választották meg, ügyvezető igazgatója Várady Imre lett. Nem sokkal a párt megalakulása



A nagybecskereki régi kaszinó épülete a Bega-parton

után hosszú levélben tájékoztatták Wekerle Sándor (1848–1921) miniszterelnököt „a vármegyében észlelt” ügyekről. A levelet Várady fogalmazta meg.

Abból indultak ki, hogy a múltban Torontál vármegye a letűnt Szabadelvű Párt, illetve a Nemzeti Munkapárt „leghatalmasabb fészke volt”, és ezek az erők ma is hatalmas akadályokat gördítenek az új kormány politikájának érvényesítése elé. E tábornak négy „erős harcosa” a megyében jelenleg is Csekonics Endre gróf, a „zsombolyai nábob”, a Magyar Vöröskereszt elnöke, báró Tallián Béla (1851–1921) volt földművelésügyi miniszter, a törökkanizsai választóköri szabadelvű országgyűlési képviselője és báró Papp Géza (1864–1934), aki ekkor munkapárti parlamenti képviselő és az Altruista Bank (Földhitelintézetek Országos Szövetsége) vezérigazgatója volt, a vármegyei tisztikaron belüli legfőbb szövetségesük

pedig Jankó Ágoston (1856–?) alispán. Az általuk irányított politikai erők, folytatódik a levél, lépten-nyomon gátolják az új kormány által kinevezett Steuer György főispán munkáját, aki „széles tudásával és fáradhatatlan munkaerejével hozzáállt a régi rendszer kinövéseinek irtásához”, vagyis a „korrupt munkapárti uralom” megtöréséhez, és a vármegye demokratikus átalakításához, olvashatjuk a beadványban. Várady külön is kitért Jankó Ágoston tevékenységére, aki állásának súlyával és „a vármegyei munkapárti korifeusok lokális hatalmával pedig az egész megyei közigazgatást és annak tisztikarát ma is a munkapárt szolgálatában tartja.” Sajtójukon keresztül hamis híreket közölnek a főispán tevékenységéről, törvényes intézkedéseit, kinevezéseit (például a megyei aljegyző kinevezése, az egyik járási orvos eskütételének megtagadása stb.) igyekeznek megakadályozni. Végül olyan ügyeket sorol fel (az alispán tengerivel történő kereskedése, sertéskiviteli ügyek, a rézgálic eladásával kapcsolatos törvénytelen áremelés és a hadifoglyok kiosztásánál a törvényesen befizetendő összegek felett szedett díjak), amelyek „tüzetes vizsgálatot” igényelnek, ezért központi miniszteri megbízott kiküldését kérik.¹²⁹ Azt sajnos nem tudjuk, hogy a beadvány eljutott-e Wekerle miniszterelnök asztalára.

A NAGYBECSKEREKI MAGYAR NEMZETI TANÁCS ÉLÉN

1918 októberében összeomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, miután IV. Károly bejelentette Ausztria szövetségi állammá alakulását, és felszólította a nemzeti közösségeket saját nemzeti tanácsaik megalakítására. Október 23-án, tekintettel a kilátástalan helyzetre, a háború elvesztésére, Wekerle Sándor miniszterelnök lemondott, másnap a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Párt, a Jászi Oszkár vezette Polgári Radikális Párt, valamint a Garami Ernő és Kunfi Zsigmond által irányított Magyarországi Szociáldemokrata Párt képviselőiből megalakult a Nemzeti Tanács. Október 27-én és 30-án „a háborúban megfáradt lelkek” Budapesten hatalmas tömegmozgalommá egyesültek. 31-én gróf Károlyi Mihály a budai várban József főherceg mint homo regius (a király teljhatalmú képviselője) előtt letette a miniszterelnöki esküt. Kormánya már a Nemzeti Tanácsra esküdött fel – a dualista Magyarország összeomlott. 12 pontos kiáltványukban az ország előtt álló feladatokat így fogalmazták meg: a háború azonnali befejezése, a katonák hazahívása, a német szövetség felmondása, az ország teljes függetlenségének megteremtése, a képviselőház feloszlatása és az általános és titkos választójog alapján új választások kiírása. A nemzetiségek felé a nemzetek önrendelkezésének elismerésére tettek ígéretet abban a reményben, hogy az nem veszélyezteti a történelmi Magyarország integritását, sőt, biztosabb alapokra helyezi azt.

A Nemzeti Tanács lett tehát az állami főhatalom birtokosa, amely hatalmat a kormányra ruházta, az ellenőrző jogot azonban fenntartotta.¹³⁰ Károlyi kinevezéséről, a Nemzeti Tanács és az új kormány megalakulásáról Budapest november 1-jén táviratban értesítette az „összes városok tisztviselőit”. Becskereken e táviratot személyesen Váradynak mint a Nemzeti Tanács elnökének címezték. E táviratban felhívták a figyelmet arra, hogy a rend és a biztonság megőrzése „a legnagyobb érdek”, aki „pusztít, rombol, a nemzet életét veszélyezteti.”¹³¹

Október 31-én Becskereken is nagy tüntetés volt, ahol a *Torontál* című lap november 1-jei tudósítása szerint „ölelkezve látunk katonát, civilt, orosz foglyot, utóbbinak sapkáján is piros fehér zöld kokárda.” November 3-án a városi Kaszinó épületében megalakult a nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács. A korábban sokat bírált Jankó Ágoston alispán is a Nemzeti Tanács megalakítása mellett foglalt állást, bár ő a régi vármegyei törvényhatósági tagokból kívánta volna azt létrehozni. A jelenlévők végül közfelkiáltással Várady Imrét választották meg a Nemzeti Tanács elnökévé, alelnök Kardos Samu és Székely Ernő lett. Az alakuló ülésen a szerbek bejelentették, hogy ők „egyenlőre” semmiféle politikai mozgalomban nem vesznek részt, de „rokonszenvvvel kísérik, és a legnagyobb készséggel támogatnak minden olyan törekvést, amely a polgárok személyi és vagyonbiztonságának megvédésére irányul és abban teljes erővel részt vesznek.”¹³² A város szerb polgárai ekkor már lélegzet-visszafojtva figyelték a szerb hadsereg közeledését, már nem Budapestre, hanem Zágrábra és Belgrádra figyeltek. Egyik nagy tekintélyű vezetőjük, a volt magyar parlamenti képviselő, Emil Gavrilá (1861–1933), aki csakhamar a Szerb Nemzeti Tanács első elnöke lett, még internálásban volt.

Várady Imre mint a nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács elnöke 1918. november 4-jén jelentette Batthyány Tivadarnak (1859–1931), a Károlyi-kormány belügyminiszterének, hogy a „nagybecskereki nemzeti tanács mindenben csatlakozik és aláveti magát az országos nemzeti tanács akaratának”. Együttal a Nemzeti Tanács nevében kérte, hogy haladéktalanul mentse fel a nemrég kinevezett Botka Béla (1861–1923) főispánt, aki „e súlyos időkben városunktól állandóan távol van”, ezért helyette ismét Steuer Györgyöt állítsa e posztra, aki bírja az egész lakosság, köztük a szerbek osztatlan bizalmát is.¹³³ Steuer köztudottan pacifista volt, leváltásának is ez volt az egyik oka, másrészt szociális érzékenysége is köztudott volt. Steuer kinevezését nem sikerült elérniük, Botkát ugyan leváltották, de helyette Jankó Ágoston alispánt bízták meg a főispáni teendők ellátásával, így ő lett a történeti Torontál vármegye utolsó magyar főispánja. Itt utalnék Jankó életének egy későbbi, meglehetősen kalandos szakaszára. A szerb csapatok becskereki bevonulásaikor túszoikat szedtek azzal a céllal, hogy esetleges rendbontás, ellenszegülés esetén a túszoikat kivégzik. Erre ugyan nem került sor, de a túszoak között ott volt Jankó Ágoston is. Nem sokkal később Jankó elmenekült a városból, Kiszomborban telepedett le, ahol 1920 májusában a várost megszállva tartó szerb fegyveres katonák letartóztatták, Szabadkára hurcolták, ott több volt megyei tisztviselővel, többek között Dellimanics Lajos volt főispánnal együtt megláncolva vitték végig a város utcáin. Ügyük egy 1920. május 24-én kelt magyar jegyzék formájában eljutott Versailles-ba, a Nagykövetek Tanácsához is.¹³⁴ Miután Kiszombort a béketárgyaláson Magyarországnak ítélték, Jankó Csonka Torontál vármegye első alispánja lett.

A budapesti Magyar Nemzeti Tanács körlevélben szabályozta a helyi nemzeti tanácsok ügykörét és hatáskörét. Felada-

tuk a végrehajtó hatalom alsó szerveinek támogatása, a rend, a vagyon- és közbiztonság biztosítása, valamint a hazatérő katonák fogadása, ellátása volt. Tilos volt adót szedniük és rekviálniuk. Előírták számukra a köztársasági államforma megszilárdításában történő részvételt. A népköztársaságot november 16-án kiáltották ki.¹³⁵ A becskerek Magyar Nemzeti Tanács egyik fontos feladata szintén a hazatérő katonák fogadása, ellátása, lefegyverzése, és ezzel párhuzamosan a nemzetőrség megalakítása volt. A nemzetőrség megszervezéséért a város rendőrkapitánya felelt, ellátásukat az államkincstár fedezte. A legénység a város lakosságának 5%-át tehetette ki, minden tíz közlegényre egy tisztnek kellett jutnia. A nemzetőrség tagjai napi 30 koronát, a tisztek 40 koronát kaptak. Összehasonlításként: 1914 júniusához viszonyítva 3 tojást 22 fillér helyett 1918 októberében 2,40 koronáért lehetett kapni, a disznóhús kilója 2,02 koronáról 13 koronára, a szalonna 1,7 koronáról 15 koronára, a barna kenyér kilója 27 fillérről 78 koronára emelkedett az állami ármegállapítás és jegyrendszer mellett.¹³⁶ A *Torontál* így biztatott a nemzetőrségbe történő belépésre: „Nem szabad eltűrnünk, hogy lángokba boruljon fejünk felett a tető [...] Nem szabad a szökött katonák, a fegyverhez és késhez jutott csavargók prédájára bocsájtani kedveseink és a magunk életét, vagy ezek szorgalmának tisztos gyümölcseit.”¹³⁷ A hazatérő katonákat meleg étellel fogadták a becskerek pályaudvaron, lefegyverezték, egyes esetekben női fogadóbizottság várta őket.¹³⁸

A szerb Nemzeti Tanács és a szerb nemzetőrség 1918. október 31-én alakult meg. A Magyarországon elsőként megalakult Szerb Nemzeti Tanács alelnöke, majd elnöke Slavko Županski, Várady régi ügyvéd kollégája és barátja, a nemzetőrség vezetője pedig egy nyugalmazott osztrák alezredes, Mihailo (Miša) Vejinović lett. Az alezredes becsületszavára kijelentette, hogy a

szerb nemzetőrség kizárólag a város lakosai élet- és vagyonvédelmének megóvására alakult meg. A Magyar Nemzeti Tanács ezért a szerb gárda kérésére kitűzte a szerb zászlót a városházára, sőt, korlátozott számban fegyvereket is rendelkezésükre bocsájtottak. Várady többször is kísérletet tett, hogy együttműködésre bírja a Szerb Nemzeti Tanácsot, Županski azonban következetesen kitért a kérése elől, mondván, hogy „az újvidéki központ [vagyis az Újvidéki Szerb Nemzeti Tanács – S. E.] egyenesen megtiltotta nekik a politikai együttműködést.”¹³⁹ Ekkorra már a magyarországi szerbek elfogadták, hogy államjogi értelemben szakítani kell Magyarországgal, és az egyesülés jugoszláv koncepciója mellett foglaltak állást.¹⁴⁰

A Magyar Nemzeti Tanács kifelé azt kommunikálta, hogy a két nemzetőrség között „a legteljesebb az együttműködés”, sőt, az esetleges összetűzések elkerülése érdekében kijelölték a városban azt a határvonalat, ahol a magyar, illetve a szerb nemzetőrség járőrözött. A két nemzetőrség között nem volt komolyabb súrlódás, de valódi együttműködés sem alakult ki közöttük. A régi és az új intézményrendszer párhuzamosan működött a városban, de az új hatalmi szervek, a nemzeti tanácsok nemzeti elv alapján különültek el egymástól. Arról nem is szólva, hogy a város német és román lakossága igen tartózkodóan viselkedett a változásokkal szemben. A városon keresztülhaladó német katonai egységek, a 15. közös gyalogezred városból történő kivonása, a csendőrség és a rendőrség létszámának drasztikus csökkenése (ebben a válságos helyzetben például Deák Vidor, a város rendőrfőkapitánya szabadságra ment!), a két nemzeti tanács és nemzeti gárda közötti törekeny béke – a jövő bizonytalanságáról nem is szólva – komoly erőpróba elé állította a Magyar Nemzeti Tanácsot. Ennek ellenére sikerült fenntartani a rendet a városban; Becskereken nem voltak fosztogatások,

zendülések. Országszerte azonban valóságos betyárvilág uralkodott. Rablások, fosztogatások, leszámolások keserítették meg a tehetősebb rétegek és a régi tisztviselők, különösen a jegyzők életét. Országszerte a jegyzők mintegy harmadát kergették el szolgálati helyükről, sokan életükkel fizettek. A jegyzőket azért gyűlölték különösen a hazatérő katonák, mivel a háború alatt ők intézték a felmentéseket, a hadisegélyeket, de nagy szerepük volt a közellátásban is.¹⁴¹ A zömmel szerbek által lakott dél-bánáti Kevedobrán (Dobrica) például a hazatérő katonák a csendőröktől elvették a fegyvereket, és a helybeli lakosokkal együtt Dušan Janković főjegyző háza elé vonultak, beverték az ablakokat, fosztogattak, és el akarták fogni a főjegyzőt, akit azzal vádoltak, hogy nem fizette ki családjaiknak a hadisegélyt. A fiával együtt bujkáló főjegyzőnek a helybéli cigányok felajánlották, hogy némi „pénzjutalom” fejében segítenek neki. A főjegyző ki is fizette a kért 1000 koronát, ami jelentős összegnek számított, egy segédjegyző havi fizetésének mintegy a fele volt. Janković azonban nem tudta elkerülni a sorsát. Az állomáson a katonák utolérték őket, és egy katona bajonettel leszúrta.¹⁴² A magyar–szerb vegyes lakosságú Óbecsén (Bečej) a szerbek kidoboltatták, hogy magyar zsidók többé nem léphetnek a község területére. Bethleni Brickner László Zombor felé utazó színtársulatát a vonaton rabolták ki. Melencén (Melenci) húsz, Törökbecsén (Novi Bečej) pedig 18 fosztogatót lőttek agyon, Kumánon (Kumane) pedig „még több volt a kivégzett banditák száma” – tudósított a *Torontál*.¹⁴³ A statáriumot november 2-án hirdették ki országosan, amit a Bánáti Nemzeti Tanács pár nappal később a három bánáti megyére külön is közzétett.

A Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei azt bizonyítják, hogy a Várady Imre vezette testület legfontosabb feladatának a rend fenntartását és ezzel összefüggésben a nemzetország meg-

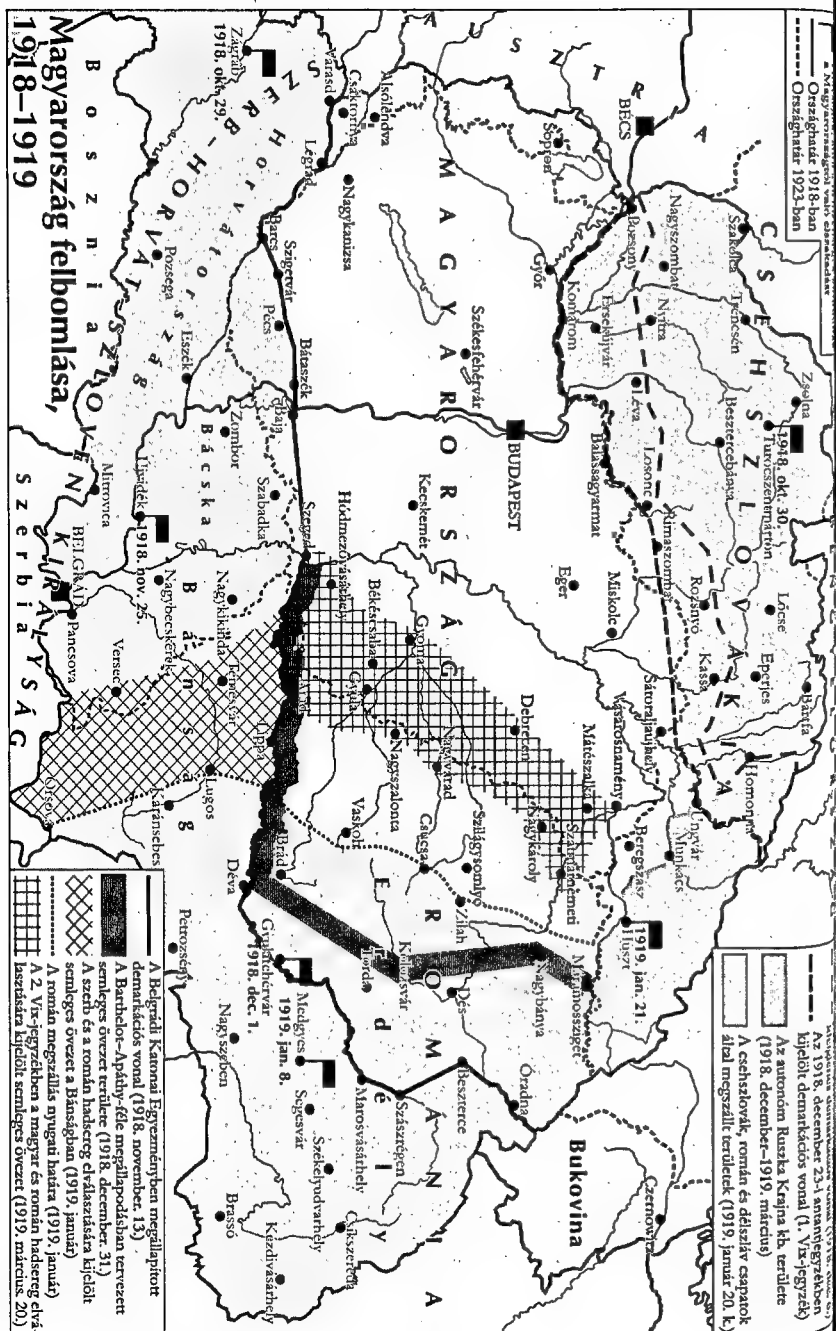
szervezését, valamint a közellátás biztosítását tartotta. Egy albizottság segítségével igyekeztek ellátni a várost, külön is ügyelve arra, hogy a „közönség rokonszenvét” bíró egyéneket nevezzenek ki ennek megoldására. A hiányzó árucikkeket a legváratlánabb helyekről igyekeztek előteremteni. A városon átvonuló német katonai egységektől például gabonát, a nemzetország számára pedig autókat vásároltak. Feladatuk ellátására adók kivetését is tervezték, annak ellenére, hogy ezt a budapesti Nemzeti Tanács megtiltotta. Az ügyet azonban levették a napirendről, mivel a szerb hadsereg már Pancsován volt. Ekkor a Károlyi-kormány még nem írta alá a belgrádi egyezményt, ezért a Magyar Nemzeti Tanács attól tartott, hogy a visszavonuló német egységek és a szerb hadsereg között összetűzésre kerülhet sor, és a város csatatérre válik. Ezért a Szerb Nemzeti Tanáccsal közösen úgy határoztak, hogy küldöttséget menesztenek Pancsovára azzal a kéréssel, hogy az esetleges összetűzések miatt a szerb hadsereg lassítsa menetelését. A szerb küldöttséget vezető Slavko Županski beszámolója alapján Várady úgy tájékoztatta a Magyar Nemzeti Tanácsot, hogy a szerb hadseregnek az a terve, hogy Nagybecskerekben éppúgy fenntartják a rendet, mint Pancsován, illetve a hivatalnokokat nem fogják leváltani, hanem át fogják őket venni.¹⁴⁴

Amint ismeretes, a Károlyi-kormánynak nem sikerült külön békeszerződést kötni az antanttal, ami azt jelentette, hogy nem ismerték el a kormányt az új, demokratikus Magyarországnak képviselőjének, akik nem felelősek a háborúért, és nem kívántak velük tárgyalni. Belgrádban csupán a megalázó katonai konvenció aláírására került sor 1918. november 13-án, amely véget vetett Károlyi Mihály antanttal kapcsolatos illúziójának is. Az ország déli demarkációs vonalát kijelölő belgrádi egyezménybe a szerbek heves tiltakozása ellenére belekerült egy, mint hamarosan kiderült, hamis reményt keltő passzus

is: a magyar kormány által kiűrtett déli területeken a polgári közigazgatás „a jelenlegi kormány kezében marad.”¹⁴⁵ A belgrádi katonai konvenció aláírásának napján tették le a Torontál vármegyei tisztviselők az esküt a független Magyarországra és annak kormányára, a Károlyi-kormányra. A várost már csak két nap választotta el a szerb megszállástól.

November 15-én a város polgármestere, Perisits Zoltán (1862–1946) felhívást tett közzé a város lapjában, a *Torontálban*, hogy a polgárság a szerb megszálló katonaságot fogadja nyugodtan, „velük szemben előzékeny, barátságos magatartást tanúsítson, minden összeütközést vagy ellenállást kerüljön, lefegyverzéssel szemben senki ellent ne álljon.”¹⁴⁶ Ezen a napon a Magyar Nemzeti Tanács is ülésezett. A Szerb Nemzeti Tanáccsal abban állapodtak meg, hogy a beteg polgármester helyett Strósz Béla főjegyző, polgármester-helyettes fogadja a bevonuló szerb csapatokat, majd a képviselő-testület üléstermébe vonulnak, ahol a magyar és a szerb nemzeti tanács tagjai közösen fogadják őket, illetve Várady és Županski elnökök mondanak beszédet. Ezen az ülésen foglalkozott a Magyar Nemzeti Tanács a szerb nemzeti gárda távírda elleni fellépésével is. Az ülés napján ugyanis a szerb gárda elfoglalta a távírdát, „ott minden kisasszony háta mögé egy fegyveres katona állt, mialatt egy tiszt a feladott és továbbításra váró táviratok szövegét cenzúrázva jelentette ki, melyik mehet, melyik nem...” Többen felvetették, hogy le kellene fegyverezni a szerb gárdát, de végül úgy döntöttek, hogy majd a bevonuló szerb csapatok parancsnokánál tesznek panaszt.¹⁴⁷

A szerb csapatok Morava-divíziója Dragutin Ristić (1872–1959) ezredes, dandárparancsnok vezetésével november 17-én, vonattal érkezett meg a városba, ahol a közben felgyógyult Perisits polgármester a gyártelepi pályaudvaron fogadta őket. Szerb nyelven elmondott beszédében azt kérte, biztosítsák a





*Dragutin Ristić (1872–1959) ezredes,
a szerb csapatok parancsnoka*

rendet a városban. A Szerb Nemzeti Tanács nevében Županski köszöntötte őket, majd a szerb dalárda énekelt, egy hölgy pedig a szerb nők nevében virágot nyújtott át az ezredesnek. Ristić válaszában azt hangsúlyozta, hogy a rendet fenn fogják tartani, „mert nem ellenséges szándékkal jöttek, hanem az általános népszabadság megvédésére.” Ezután, az előzetes terveknek megfelelően, a városházára vonultak, ahol Jankó Ágoston, a vármegye alispánja a következő szavakat intézte az ezredeshez: „Méltóságod és vitéz csapatai azért jöttek Torontál vármegyébe, hogy a fegyverszüneti feltételek alapján e területeket az ellenségeskedések megszüntetésének biztosítása érdekében megszállják. Mi tehát önöket nem tekintjük ellenségnek, hanem barátoknak.” Majd Várady emelkedett szólásra, aki a Magyar Nemzeti Tanács megalakulásáról és feladatáról tájékoztatta Ristićet. Mint mondta, a Magyar Nemzeti Tanács azért jött létre, hogy



*Dragutin Ristić ezredes beszédét hallgatja a szerb katonaság
a becskeréki városháza erkélyéről 1918. november 17-én*

„a magyar törvények megszakítás nélküli uralmát ellenőrizze, polgárságunk élet- és vagyonbiztonságát megvédje.” Majd így folytatta: „Tudomásom szerint az immár megkötött fegyverszüneti feltételek Magyarország megszállandó területére is biztosítják a magyar közigazgatásnak érintetlen továbbműködését.” Mint „nem ellenséges megszálló csapat vezérét” arra kérte az ezredes, hogy „a város összlakosságát pártfogásába venni szíveskedjék.” Ehhez felajánlotta az Magyar Nemzeti Tanács segítségét. Ristić erre – utalva Várady internált szerbek érdekében végzett ügyvédi munkájára – azt válaszolta, hogy hírből már ismeri Váradyt, és tudja róla, hogy „a szerbek igaz barátja volt.” Majd a megyeháza erkélyéről pár szót szolt az ott várakozó, zömmel szerb katonákból álló, éljenző tömeghez, amelyről fénykép is készült. A város elfoglalása tehát összetűzések nélkül zajlott le, az üdvölvéseknek azonban három sebesültje volt.¹⁴⁸

Mint láttuk, a város magyar vezetői részéről elhangzott beszédek szerint abban a hitben ringatták magukat, hogy a megszállás ideiglenes lesz, és a magyar közigazgatás a belgrádi konvenció értelmében zavartalanul tovább folytathatja tevékenységét. Azonban súlyosan csalódniuk kellett. A megszállás után két nappal, november 19-én megjelent a város utcáin Ristić ezredes aláírásával az a hirdetmény, amelyben a város polgárai tudomására hozta, hogy a szerb csapatok nevében bevezette a rögtönítélő bíraskodást, elrendelte az ellenséges katonáknál lévő fegyverek és muníció beszolgáltatását, a szerb törvények betartása esetén garantálta a város polgárainak személyi és vagyonbiztonságát, előírta az osztrák, a magyar és a német tisztek szerb katonai hatóságoknál történő jelentkezését, és minden hatalmat átadott a Szerb Nemzeti Tanácsnak.¹⁴⁹

Várady a Magyar Nemzeti Tanács nevében több alkalommal is tiltakozott a város katonai parancsnokánál a szerb gárda által elkövetett visszaélések, illetve a hatalom Szerb Nemzeti Tanács kezébe történő átadása és a magyar tisztviselők elbocsátása miatt. Tájékoztatta Ristićet arról is, hogy a vagyonvédelemmel megbízott szerb nemzeti gárda fényes nappal kirabolta a pénzügyigazgató lakását, a Szerb Nemzeti Tanács lefoglalta az Osztrák–Magyar Bank készpénzállományát, a magyar nemzetőrséget pedig lefegyverezték. Ristić ezredes az igazságtól jócskán távol eső magyarázattal állt elő, mondván, hogy nincs tudomása a Magyar Nemzeti Tanács létezéséről, és különben is, ő nem adta át a hatalmat a Szerb Nemzeti Tanácsnak, ő ezen csupán „a Szerb Nemzeti Tanácsnak az önmaga feletti rendelkezés hatalmát értette”. (!) Mivel a megszálló szerb csapatok szemmel láthatóan arra törekedtek, hogy lehetetlenné tegyék a magyar hatóságok működését, a Magyar Nemzeti Tanács úgy

döntött, tiltakozó levélben foglalják össze sérelmeiket. A Várady által megfogalmazott, 1918. november 27-én kelt átiratban utaltak arra, hogy a szerb nemzeti gárda lefegyverezte a magyar gárdát, kirabolta a pénzügyigazgató lakását és a városháza hivatali helyiségeit, erőszakkal eltávolították hivatalukból a tisztviselőket, s ezzel megbénították a város közigazgatását. Kérték a tisztviselők visszahelyezését, a „garázdálkodó” szerb nemzetőrség azonnali lefegyverzését és feloszlását, a magyar zászló megháázára történő visszahelyezését, s végül a hírlapi cenzúra megszüntetését.¹⁵⁰ Úgy tűnik, a szerb megszálló parancsnokságnak is elege lett a város nyugalmit állandóan veszélyeztető szerb nemzeti gárda garázdálkodásaiból, és november 30-án lefegyverezték, feloszlatták, és „csupa megbízható emberből” egy új, száztagú csendőrséget szerveztek.¹⁵¹

Az események irányát jól mutatja, hogy 1918. november 24-én a Zágrábi Nemzeti Tanácsból megalakuló Szlovén–Horvát–Szerb Állam parlamentje a Vajdaság nevében is kimondta a Szerbiával és Montenegróval történő egyesülést. November 25-én pedig az Újvidéki Nagy Nemzetgyűlés (más fordításban Nagy Népi Gyűlés) Újvidéken kimondta a Bácska, Bánát és Baranya Szerb Királysághoz történő csatlakozását. Az itt hozott határozatban szerepel a magyarok számára reményt nyújtó, de a délszláv hatalom által rögtön elfelejtett passzus: „a határainkon belül maradó nem szerb és nem szláv nemzetek számára biztosítunk minden jogot, amely jogok által mint kisebbség nemzeti létüket megőrizni és fejleszteni szeretnék.”¹⁵² Az Újvidéki Nagy Nemzetgyűlés által megválasztott Nagy Nemzeti Tanács létrehozta saját végrehajtó szervét, a regionális kormányként működő Bácska, Bánát, Baranya Nemzeti Igazgatóságot, amelynek elnöke Jovan Lalošević (1870–1935) zombori ügyvéd, a zombori Szerb–Bunyevác Nemzeti Tanács elnöke

lett. A Nemzeti Igazgatóság december 4-én átvett minden közigazgatási hatalmat a szerb hadsereg által megszállt magyar területeken; és december 6-án Torontál vármegye főispánjává nevezte ki Slavko Županskít. Hivatala elfoglalásakor az új főispán ígéretet tett arra, hogy „minden nemzetiségű polgárnak, felekezeti különbség nélkül az egyenlőséget, a szabadságot és a testvériséget hozza a felszabadult szerb nép.”¹⁵³ Ekkor még talán ő sem gondolta, hogy szavai üres ígéretek maradnak.

A Magyar Nemzeti Tanács december 10-én népgyűlést tartott Becskerekben, amely határozatot hozott arról, hogy a város magyar lakossága nem ismeri el a szerb főispán kinevezését, és vele szemben „a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkedik.” Döntésüket azzal indokolták, hogy a várost megszálló szerb hadsereg parancsnoka, saját bevallása szerint, „tévedésből” adta át a hatalmat a Szerb Nemzeti Tanácsnak, tévesen értelmezik a népek önrendelkezésének jogát, illetve a belgrádi katonai konvenció a megszállt területek közigazgatását továbbra is a magyarok kezében hagyta.

A Bácska, Bánát, Baranya Nemzeti Igazgatóság 1919. január 13-án tiltotta be a nemzeti tanácsok működését, de úgy tűnik, hogy a becskereki Magyar Nemzeti Tanács december elején már kénytelen volt befejezni tevékenységét, abban a hónapban, amikor a városban véget ért a rengeteg áldozatot követelő spanyolnáthajárvány. Utolsó ülésükre egyébként 1918. november 26-án került sor, amelynek tárgya a munkanélküliség volt. A becskereki Magyar Nemzeti Tanács a történelmi események következtében tehát mindössze egy hónapig működhetett.

December 11-én az új főispán kinevezte a város új polgármesterét és főjegyzőjét, valamint a megye és a város többi tisztségviselőjét, december 24-én pedig megtartották az új összetételű városi tanács első ülését is. Véget ért a Magyar Nemzeti

Tanács eleve reménytelen kármentesítő munkája, a délszláv közigazgatás megkezdte működését.

A becskereki Magyar Nemzeti Tanács a háborús összeomlás közepette, súlyos gazdasági, politikai helyzetben, a nemzetiségek nemzeti törekvése radikális megváltozásának időszakában, a történelmi Magyarország széthullásának pillanatában, egyre szűkülő nemzetközi erőterben, nagy reményekkel és még több illúzióval kezdte meg munkáját. Naívan hittek abban, hogy a belgrádi katonai egyezmény valóban biztosítja majd a magyar hatalmi, közigazgatási szervek további működését, és Magyarország területi veszteségek nélkül kerülhet ki a háborúból. Nem sikerült megnyerniük a város Szerb Nemzeti Tanácsának támogatását sem, hiszen ekkor már a szerbek Zágráb és Újvidék utasításait követték. A szerb hatalmi törekvéseknek külön nyomatókat adott a szerb hadsereg jelenléte. Mint láttuk, a szerb csapatok már az első pillanatban birtokon belül érezték magukat, és a katonai megszállást hatalmi, politikai bekebelezéssé transzformálták. A szerb hadsereg minden nyilvános deklarációja ellenére sem az élet- és vagyonbiztonság, valamint „az általános népszabadság” biztosítása céljából érkezett Nagybecskerekre. Fő feladatuk a Bánát megszállásával – Nikola Pašić szerb miniszterelnök személyes utasításának megfelelően – Románia bánáti területi igényeinek megakadályozása, valamint az volt, hogy a béketárgyalásokig biztosítsák a terület, köztük Nagybecskerek birtoklását, majd Szerbiához csatolását.

Az elcsatoltak első nemzedékének, köztük Váradynak is tudomásul kellett venniük, hogy Szerbia nemzetközi felhatalmazással hódította meg Torontál vármegyét és Nagybecskereket. Megkezdődött az impériumváltás – egy új állam határai közé kerültek. Várady Imre életében is új korszak kezdődött, a kisebbségi lét korszaka.

A KISEBBSÉGPOLITIKUS

A Délvidék katonai elfoglalása után, mint láttuk, rögtön megkezdődött a magyar állam közigazgatási apparátusának leváltása, az új közigazgatás kiépítése, amely különösen 1919 elejétől, az új délszláv állam határait kijelölő párizsi béketárgyalások megindulásával párhuzamosan vált tömegessé. Leváltották a polgármestereket, a jegyzőket, elbocsájtották a városi és megyei tisztviselőket, a tanárokat, a bírósági alkalmazottakat, amit a hűségeskü megtagadásával indokoltak. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban két alkalommal követelték meg a hűségeskü letételét: először a regionális kormányra, a Bácska, Bánát, Baranya Nemzeti Igazgatóságra, majd az 1921-es alkotmányra és a királyra kellett felelniük. A Nemzeti Igazgatóság 1919. január 2-i rendelete szerint az eskü letétele nem érintette az illető állampolgárságát, de előfeltétele volt további foglalkoztatásának, megtagadása azonnali elbocsájtással járt. Nem akadályozták meg az elbocsájtottak Magyarországra költözését, de nem garantálták, hogy számukra „a legfontosabb személyi szükségleteken túlmenő szállásokat” is engedélyezni fogják. Ez azt jelentette, mint a hűségeskü megtagadó 58 zombori vármegyei tisztviselő esete is bizonyítja, hogy gyakorlatilag egy szál ruhában dobták át őket a határon. Budapesten, a miniszterelnökség III. Kisebbségi Osztályán az egyik tisztviselő így számolt be kiutasításáról: „Az összes kiutasítottnak feleségükkel, gyerekeikkel együtt tartoztak Jugoszláviát

elhagyni. [...] a rendőrkapitány a kiutasítottakkal szemben a legkíméletlenebbül járt el. Bútort egyáltalán nem engedett kivinni, élelmiszert csak 3 napra valót, ruhát, fehérneműt és ágyneműt csak korlátozott mennyiségben és családonként 1000 korona készpénzt. [...] Mintha bűnözőket kísértek volna, minden kocsiban egy zombori rendőr utazott velük Szabadkáig. A kocsiban se ülőhely, se széna vagy szalma nem volt, sőt amikor Nemesmileticsen valaki könyörületből egyik kocsiba 3 köteg szénát dobott be, a rendőrőrmester azt kidobta, és ettől kezdve megtiltották, hogy a menekültek a lakossággal érintkezzenek.”¹⁵⁴ A Zomborból ekkor kiutasított megyei tisztviselőknek, akik családtagjaikkal együtt 220-an voltak, 24 órán belül el kellett hagyniuk otthonaikat.

Kezdetben a magyar kormány mind a felvidéki, mind az erdélyi, mind pedig a délvidéki megszállt területeken a hűségeskü megtagadására utasította a tisztviselőket, de 1919 szeptemberében a Friedrich-kormány módosította álláspontját, már csak Erdélyben tartotta kívánatosnak az ellenállást, a Felvidéken és a Délvidéken „látszólagos beilleszkedésre” buzdította a tisztviselői kart. Nem sokkal később a Huszár-kormány az 1920. január 3-án megtartott minisztertanácson már úgy döntött, hogy a tisztviselők, ha akarják, valamennyi elcsatolt területen letehetik a hűségeskü, „de az idegen impérium érdekeit ne mozdítsák elő.” Ha azonban, folytatódik a minisztertanács határozata, „a tisztviselő lelkiismerete nem engedi, hogy a hűségeskü letegye, úgy az illető ne tegye azt le.” Döntését a kormány azzal indokolta, hogy a magyarság érdeke megkívánja, hogy a tisztviselői kar a helyén maradjon, másrészt az állam pénzügyi forrásai nem elegendők ahhoz, hogy „elszakadt véreink megélhetését a megcsonkított Magyarország területén biztosíthadják”. Megkönnyítendő a köztisztviselők

döntését, határozatban szögezték le, hogy a hűségesküt leté-
vő tisztviselő „társadalmi bojkott alá nem vonható és azt neki
szemrehányásul későbbi időben nem lehet felvetni.”¹⁵⁵

Steuer György volt főispán, a nemzeti kisebbségek mi-
niszteriumának államtitkára jelentéseiben az erőszak eddig
nem ismert formáiról számolt be: fosztogatás, rablás, zsarolás,
megfélemlítés, botbüntetések, a magyar feliratok és cégtáblák,
szobrok eltávolítása. Ezeknek a cselekményeknek a többsé-
gét a szerb hadsereg katonái és az új közigazgatás képviselői
követték el.¹⁵⁶ Egy 1919 kora őszen írott jelentésében így jel-
lemezte a bácskai közállapotokat: „A botbüntetés, az emberi
méltóságot oly végtelenül lealacsonyító, középkori brutalitás a
legbékésebb és legkulturáltabb német községekben is napiren-
den van. Elég, ha valakit a szerbek egyoldalúan bevádolnak,
azt minden kihallgatás nélkül a botbüntetéssel meggyaláz-
zák. [...] Nagybecskerekén Kiss Ernőnek a vármegyeháza előt-
ti szobrát eltávolították és helyébe egy szerb zászlót tűztek
ki. [...] elvitték az összes telekkönyveket, kataszteri hivatalo-
kat, pénzügyi igazgatóságokat és adófelügyelőségeket. Min-
den okiratot és feljegyzést, 40 évi fáradságos munka ered-
ményét mint értéktelen káposztát és répát vasúti kocsikba
dobtak...”¹⁵⁷ Egy későbbi, már a trianoni békeszerződés után
Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnökhöz intézett 1920. jú-
lius 31-én kelt levelében pedig így fogalmazott: „vesztegetés
nélkül semmit, de viszont vesztegetéssel mindent el lehet érni.
A tisztviselők minden kvalifikáció nélküli emberek, volt ír-
nokok, mesterlegények, kereskedősegédek soraiból rekrutá-
lódtak, kik érdemük és ajánló levelük a kvalifikáció helyett a
hivatalnoki állásra az, hogy a magyar éra alatt szerbségüknek
mártírjai voltak. Ezek aztán rendszerint rovott múltú egyé-
nek.” Példaként hozza fel, hogy Berberszky (Đurica Berberski,

1885–1948) nagybecskereki polgármesternek csupán négy
elemije van, akárcsak a város rendőrőrkapitányának, aki há-
romszor volt elítélve sikkasztásért, de „ellenségei” Berberskyt
is a város pénzének elsikkasztásával vádolták.¹⁵⁸

De érdemes Mita Topalovački szerb szociáldemokrata
képviselő igazságügy-miniszterhez intézett interpellációját is
idézni. Mint mondta: „a Vajdaságban szörnyű zűrzavar, fel-
fordulás, káosz uralkodik, hisz hallatlan dolog, hogy már öt
hónapja nem működik a közrend fenntartásának legfonto-
sabb szerve, a bíróság, mindenki azt csinálhat, amit akar. [...] Az újonnan kinevezett, tapasztalatlan tisztviselők a törvény
ismerete híján oldják meg az összekuszálódott kérdéseket és
teljesen érthető, hogy még nagyobb zavart és ezáltal elkesere-
dedést váltanak ki. A rendőrség és a katonaság a vitás kérdéseket
a maga módján oldja meg: elzár, ütleget, fenyeget. Nemcsak,
hogy nem támaszkodnak, de nincsenek is tekintettel a törvé-
nyekre. Az elégedetlenség mindinkább növekszik, félő, hogy
katasztrófához fog vezetni.”¹⁵⁹

A tapasztalt közigazgatási szakember, Dušan Sabovljević
(1877–?, később a Szabó-Szabovljevics Dusán nevet használta)
a szerb megszállás után egy ideig Bács-Bodrog vármegye alis-
pánja maradt, és a törvényhatósági bizottság számára készített
jelentésében az új közigazgatás legsúlyosabb problémájának
szintén a korrupciót nevezte meg, illetve azt, hogy a politika
közigazgatási szakkérdésekbe avatkozik be. Az új közigaz-
gatási apparátust találóan így jellemezte: „a közigazgatásról
fogalmuk sincs.”¹⁶⁰ Csak utalok rá, hogy később Szabovljevics
áttelepült Magyarországra, és Csonka Bács-Bodrog vármegye
első alispánja lett.

A megszállt területek visszaszerzésére, pontosabban a
Bánság felszabadítására irányuló fegyveres ellenállásra egye-

dül a temesvári diákok titkos szervezkedése ismeretes, akiket 1920-ban az ún. Levente-perben ítélték el, majd román politikai foglyokkal cserélték ki őket¹⁶¹ Vezetőjük, Márton Albert ügyvéd, a Temesvári Magyar Nemzeti Tanács volt elnöke, aki később a Pestvidéki Ügyészség elnöke lett, majd a hírhedt Matuska Szilveszternek, a biatorbágyi merénylet vádlottjának főtárgyalását vezette, valóban kapcsolatban állt a magyar titkosszolgálattal. Minden bizonnyal voltak a Délvidéken is erre vonatkozó kísérletek, amit azzal tudunk alátámasztani, hogy 1919 elején a megszálló szerb sereg parancsnokai többször is arról tettek jelentést Živojin Mišić vajdának, a szerb hadsereg vezérkari főnökének, hogy a magyar vasúti kocsik alján fegyvereket találtak.¹⁶² Ezek a fegyverek minden bizonnyal Budapest ún. délszláv akciójával hozhatók összefüggésbe.

A legújabb kutatások szerint 1919/1920-ban, a magyar külpolitika „kétvágányos” időszakában a magyar radikális erők a horvát szeparatisták és a szélsőjobboldali titkos szervezetek bevonásával terveket szőttek a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság felbomlasztására, ezek azonban sikertelenek maradtak. Egyik központjuk az irredenta, diverzáns Kettőskereszt Vérszövetség nevű csoport volt, katonai szárnyának vezetője Siménfalvy Tihamér vezérkari ezredes. Siménfalvy csoportja a Várban, a külügyminisztérium épületében működött. A Kettőskereszt Vérszövetség tehát nem pusztán önszerveződő csoport volt, de titokban élvezte a kormány támogatását. Ebben az időben a magyar kormány titokban támogatta a megszállt területek fegyveres felszabadítására irányuló fegyveres szervezkedéseket.¹⁶³ Az 1921-ben létrehozott Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja (TESZK), Teleki Pál ún. „titkos minisztériuma”, amely az elcsatolt területek anyagi, szellemi támogatását látta el, 1921/1922-es 251 millió korona költségvetéséből

még 25 milliót szánt a fegyveres felkelések támogatására, többet, mint propagandacélokra. Ezeket az akciókat Bethlen István miniszterelnök az ország konszolidációja érdekében 1921 májusában letiltotta.¹⁶⁴

A megszállás és az uralkodó közállapotok elleni tiltakozások sorában kronológiailag elsőként a Magyar Vasutasszövetség és a Közalkalmazottak Szövetsége által 1919. február 21-én meghirdetett sztrájk említhető. A vasutak a fegyverszüneti egyezmény értelmében a magyar állam kezében maradtak 1920 januárjáig. Alkalmazottai a magyar államtól kapták a fizetésüket, a vasút jövedelmeit a magyar államkasszába fizették be, kinevezésekről, előléptetésekről szintén Budapesten döntöttek. Ez a sztrájk nem szokásos bérsztrájk volt, hiszen Szabadkán, Temesváron és Pécsen a sztrájkolók a magyar közigazgatás visszaállítását, a magyar sajtóval szemben alkalmazott cenzúra eltörlését, a magyar színházak és mozik megnyitását, a botbüntetés megszüntetését, a túsok szabadon bocsájtását, a hűségeskü eltörlését, az elbocsájtott tisztviselők visszavételét követelték. A Bánátban a nem szláv lakosság körében elrendelt sorozáskor fegyveres összetűzésre is sor került a lakosság és a katonaság között. Az országos sztrájkot a jugoszláv hatóságok úgy törték le, hogy Sándor régens rendeletére a sztrájkoló vasutasokat katonai szolgálatra hívták be, ami csak a szabadkai vasútigazgatóság területén kétezer vasutas behívását jelentette, 1500 főt pedig elbocsájtottak. Fehértemplomban (Bela Crkva) túsokat szedtek, és a szerb polgármester arra kényszerítette őket, hogy házról házra járva írássanak alá minden családfővel egy olyan nyilatkozatot, hogy családjuk nem vesz részt semmiféle államellenes szervezkedésben, és nem rejtegetnek fegyvereket.

A posztimperiális átalakulás egyik legdrámaibb eseménye a Délvidéken a szabadkai rendőrkapitányság ellen 1920. május

21-én intézett támadás volt, amit az váltott ki, hogy a rendőrkapitányság új állománya ok nélkül inzultálta a magyarokat, gyakran félholtra verték őket, a szlávokból álló nacionalista csoportok által szervezett tüntetéseken „vesszenek a magyarok” jelszavakat skandáltak, beverték a magyar üzletek kirakatait, amelyet a rendőrség karba tett kézzel nézett végig.¹⁶⁵ A gépfegyverrel felfegyverkezett magyar vasutasok több rendőrsőt elfoglaltak a városban, tíz rendőrt megsebesítettek, sőt három rendőrt megöltek.¹⁶⁶

A legnagyobb visszhangot kiváltó esemény ezzel kapcsolatban a Varga György és társai ellen 1922. szeptember 15-én indított kémkedési per volt. Az 1920-as szabadkai vasutaslázadás kapcsán azzal vádolták meg őket, hogy kapcsolatot tartottak fenn a magyar kormánnyal, adatokat küldtek a jugoszláv hadsereg erejéről, sejteket hoztak létre egy fegyveres felkelés kirobbantása érdekében, amelynek célja a terület visszacsatolása volt. A per során kevés bizonyíték állt a bíróság rendelkezésére, de mint már említettem, mai ismereteink szerint a magyar kormánynak voltak ilyen tervei. A súlyos bántalmazások miatt az első fokon 15 évre ítélt Varga már nem érthette meg a fellebbviteli bíróság ítéletét, amely bizonyítékok hiányában felmentette őt és társait, a börtönben belehalt a sérüléseibe.¹⁶⁷

Nagybecskerekén ilyen szélsőséges eseményekre nem került sor, a főleg a szabadkai, a zentai és az újvidéki magyarokat rettegésben tartó félkatonai nacionalista szervezet, az ORJUNA (Organizacija Jugoslovenskih Nacionalista – Jugoszláv Nacionalisták Szövetsége) erőszakos cselekményei is elkerülték a várost. Az impériumváltás itt utcai zavargások nélkül zajlott le, a hatalmi önkénnyel azonban a város polgárai naponta találkoztak. Elsősorban a társadalom azon rétegei, a tisztviselők és a tanárok éltek át személyes tragédiákat, akik

a magyar állam szolgálatában álltak, hiszen őket, mint láttuk, az elbocsátások révén tömegesen fosztották meg megélhetésüktől. A kemperek, a nyílt utcai megtorlások, az államapparátusban végrehajtott nemzeti irányú őrsgváltás azt mutatta, hogy a Délvidéken a húszas évek elején még nem sikerült konszolidálni az új államot. A belgrádi központi kormány ugyan tisztában volt a helyi szinteken tapasztalható erőszak, a közbiztonság romlásának destabilizáló hatásával, de ekkor még nem tudta eredményesen ellensúlyozni a helyi önkényeskedést, a mindent elborító korrupciót. De az is igaz, hogy nem is mindig akarták, hiszen ezek a korábban államalkotó magyarság hadállásait gyengítették.

Várady Imre mint a becskerekai Magyar Nemzeti Tanács elnöke részese volt a Budapest által támogatott igencsak reménytelen „kármentesítő” nemzeti ellenállásnak, személyesen azonban – lévén önálló ügyvédi irodát vezetett, tehát foglalkozása nem kötötte a magyar államhoz – nem fenyegette a létbizonytalanság. Ennek ellenére ő is osztozott a határokon kívül rekedt milliók sorsában, élete egy magyar kisebbségi közösség tagjaként, egy kényszerközösség keretein belül folytatódott tovább.

Mint ügyvéd folytathatta tevékenységét, mert a nagybecskerekai törvényszék ügyvédi bizottsága előtt 1921. január 30-án letette a további működéshez szükséges ügyvédi esküt¹⁶⁸ (nem azonos a hűségesküvel), másrészt azért, mivel jogász társai többségével ellentétben le tudta tenni államnyelvből is a vizgát, hiszen jól beszélt szerbül. Első, mondhatni kisebbségpolitikai tevékenysége a becskerekai Köztisztviselőket Segítő Bizottság által gyűjtött adományok nyilvántartásának és elosztásának jogi felügyelete volt. A bizottság az állás és fizetés nélkül maradt Torontál megyei, becskerekai városi, valamint a pancsovai és nagyikindai tisztviselők számára gyűjtött adományokat.

Alulírott elismerem, hogy mai napon Hegedűs Kálmántól kérés
vettem. 500 .K. azaz: ötáróv koronát
az eddigi hátralékos törvényes hivatali illetményeim rész összege címén

A midőn ezen összeg hiánytalan átvételét igazolom és nyugtatom,
egyúttal feltétlen beleegyezésemet adom ahhoz, hogy a legközelebb fo-
lyósítandó törvényes illetményeim összegéből a fent nyugtatott, most
felvett előleg összeg levonassék minden további megkérdőjelezésemé-
tudtom nélkül és az Hegedűs Kálmán kezéhez kifizetessék.-

Nagybecskerek, 1919. évi. november. 4. n.

Előttünk, mint tanúk:

Boros János
jir o tint

Segély felvételének elismerése, 1919

A fennmaradt iratok szerint 1919 novembere és 1920 májusa között nyolcvanhárom adakozó 228 390 koronát ajánlott fel a segélyszervezetnek, amelyből kilencvennyolc tisztviselő között összesen 197 374 koronát osztottak ki.¹⁶⁹ A segélyezettek a bizottságtól felvett összegről elismervényt írtak, amelyben „becsületbeli kötelességként” vállalták annak visszafizetését. Kezdetben a várostól fizetési előleget vehettek fel, ilyen esetekben aláírásukkal igazolták a felvett összeget, illetve, mint Ambrus Gyula vármegyei irodai segédtiszt 1919. november 11-én kelt nyugtáján olvashatjuk, az illető „feltétlen beleegyezését” adta ahhoz, hogy a legközelebb folyósítandó illetményéből ezt az összeget „további megkérdőjelezése nélkül” levonják.¹⁷⁰

A segélyezési akció mögött az a gondolat húzódott meg, hogy a megszállás csak átmeneti, a békekötés véget fog vetni az idegen önkénynek, s ezt az időt, a létbizonytalanságot a segélyezési akcióval át lehet vészelné. A segélyakció egyik motorja és legnagyobb adományozója Törley Bálint (1885–1940) szabadkai földbirtokos, mezőgazdász, a városi Gazdakör elnöke, későbbi magyar országgyűlési képviselő és kereskedelmi államtitkár volt.

A bírósági rendszer megváltoztatására kezdetben nem került sor, sőt 1918. december elején a Nemzeti Igazgatóság még arról értesítette a bírókat és az ügyészeket, hogy a bíróságok működésében „a felek nyelve egyben az eljárás nyelve is”, a hónap végén azonban már a közigazgatás nyelveként a szerb cirill vagy latin betűs változatát tette kötelezővé. A Nagybecskereki Törvényszék 1920 januárjában és februárjában már arról értesítette a területén ügyvédi tevékenységet folytató ügyvédeket, hogy az Igazságügyi Minisztérium utasítása értelmében semmilyen beadványt nem fogadnak el magyar nyelven, amennyiben mindkét fél, vagy az egyik szláv. A tárgyalás e rendelet értelmében „az átmeneti időszakban” még magyar nyelven is folyhatott, amennyiben az ügyvédek nem ismerték az államnyelvet, és a bírói tanács minden tagja tudott magyarul.¹⁷¹ A gyakorlat azonban egészen másként alakult.

Az igazságszolgáltatás Délvidéken tapasztalható általános helyzetét jól tükrözi a szabadkai ügyvédi kamara 1920. júniusi, a belgrádi igazságügy-miniszterhez intézett levele. Ötvennyolc szabadkai magyar ügyvéd írta alá a levelet (a szabadkai ügyvédi kamara területén négyszáz bejegyzett ügyvéd volt, akik közül csupán hetvenen voltak nem magyar származásúak, de ők is tudtak magyarul), amelyben – miután az új hatalom elrendelte az államnyelven történő bíraskodást – a magyar nyelv

további használatának engedélyezését kérték. Az államérdekre hivatkoztak, mivel, írták, az államraison azt kívánja, hogy a bíróságok „jó és közmegnyugvást keltő ítéleteket hozzanak”, a nyelv másodlagos tényező, mivel csupán e cél eszközeként nyerhet jelentőséget.¹⁷²

A trianoni béke aláírása (1920. június 4.), majd hazai (1920. november 15.) és külföldi ratifikációja után a délvidéki magyarok, köztük Várady Imre minden reménye szertefoszlott a terület hovatarozását illetően. A szerb katonai megszállás és az új közigazgatás eddig ideiglenesnek hitt, átmenetinek tekintett rendszere és a határok kijelölése magyar és nemzetközi oldalról is megerősítést nyert, tartósan kellett vele számolni. A sérelmek regisztrálására, kivédésére irányuló állagörző kisebbségstratégia nem volt folytatható, amit Budapest is felismert. Az elcsatolt területeken, így a Délvidéken is abból indultak ki, hogy a magyarság csak területi integritását veszítette el, kulturális integritását azonban nem, amit a revízió egyelőre távoli reményében meg kell őrizni. E gondolat jegyében kezdettől fogva nagy hangsúlyt fektettek a magyar iskolák megvédésére, amit Belgrád kezdettől fogva nagy erővel, és tegyük hozzá, igen eredményesen rombolt le.

A különféle történelmi háttérrel rendelkező országrészekben többféle iskolarendszer létezett, még a kötelező oktatás időtartatama sem volt egységes. Szerbiában, Boszniában, Crna Gorában 4 év, Horvátországban 5 év, Dalmáciában és a Vajdaságban 6 év, Szlovéniában pedig 8 esztendő volt. Míg az egységesítés alapját képező 1904-es szerb elemi iskolai törvény csupán két iskolatípust ismert, az államit és a magániskolát, addig a volt Monarchiához tartozó területeken négy típusú elemi és középiskola létezett: az állami, a községi, a felekezeti és magán fenntartású iskolák. Ha csak ezeket az adatokat nézzük, már

ebből is láthatjuk, hogy eleve nem volt könnyű megteremteni az új állam egységes iskolarendszerét. Belgrád azonban az oktatásügyet kezdettől fogva a magyar és a többi iskolarendszer megsemmisítésére használta fel. Ebben a kérdésben is olyan nagyok voltak az ellentétek a nagy szláv pártok között, hogy a parlamentáris korszakban nem sikerült elfogadni az egységes elemi és középiskolai oktatási törvényt, erre majd csak 1929-ben, a királyi diktatúra időszakában került sor.

Már a Nemzeti Igazgatóság is kiadott 1919-ben egy olyan rendeletet, hogy a gyermekeket csak saját anyanyelvükön lehet oktatni, majd még ebben az évben államosították a délvidéki iskolákat is. Ez azt jelentette, hogy a nem állami fenntartású iskolákat vagyonaikkal együtt át kellett adni az államnak. Fizetésüket a délszláv állam csak akkor vállalta magára, ha megtörtént ez a nyilatkozat. A tanárok csak a hűségeskü letétele után tarthatták meg állásukat. Ezekre az intézkedésekre már azelőtt sor került, hogy megtörtént volna az új állam határainak nemzetközi elismerése, azaz a békekötés. Az iskolák igazgatói és tanárai viszont nem akarták elismerni az új hatóságok intézkedéseit, hiszen ők továbbra is a magyar állam alkalmazottainak tartották magukat.

Várady tevékenységének jó részét is ezekkel az intézkedésekkel történő konfrontáció jelentette. A jugoszláv oktatásügy leghírhedtebb intézkedése kétségkívül az 1920 júniusában a Svetozar Pribičević (1875–1936) oktatási és művelődési miniszter nevéhez kötődő ún. névelemzési rendelet volt. Ennek értelmében a szülők és a nagyszülők neve alapján a hatóságok mondták meg, be lehet-e írni az illető gyermeket magyar nyelvű iskolába. Megtiltották, hogy a német és a zsidó származású tanulók magyar tagozatra iratkozzanak. Nemcsak a Sinkovics, Miletics stb. családnévű gyermekeket minősítették

szlávnak, de például a Horváth és Rácz nevűeket is, mondván, hogy ezek a nevek viselőjük egykori nemzetiségére utalnak. Pribičević egy későbbi parlamenti beszédében így indokolta a rendeletet: a Vajdaságban „a magyar állami politika uralkodott, amely a szerbséget Szentendrétől és Pesttől egészen Újvidékig szorította vissza. [...] És mivel ott ilyen politikát folytattak, mi abba a helyzetbe kerültünk, hogy a Popovicsok meg a Pavlovicsok és még sokan mások németté és magyarra lettek. Ezek után kérдем Önöktől, vajon hazafias tett lenne-e, ha mi most ezeknek az elnémetesedett, meg elmagyarosodott egyéneknek megengednénk, hogy maguk döntsék el gyermekeik nemzeti hovatartozását, azt, hogy milyen iskolába járjanak? Ez azt jelentené, hogy mi elfogadnánk azt a helyzetet, amit a magyarok teremtettek. Szerintem inkább vegyük vissza azt, ami a miénk.”¹⁷³ A magyar iskolák felszámolásának sikerét jelzik ezek az adatok: míg 1918-ban a Jugoszláviához került déli területeken (Horvátországot leszámítva) 897 elemi iskola volt és 71 középiskola, az 1920-as évek közepére mindössze két magyar nyelvű tagozat maradt, egy nyolcosztályos gimnázium Szabadkán és egy négyosztályos gimnázium Zentán. Az elemi iskolában tanító 1832 tanítóból 1923-ra 650-en maradtak állásban, 1941-re létszámuk 250-re csökkent.¹⁷⁴

Nagybecskereket sem kímélték ezek az intézkedések. Várady kezdettől jelentős részt vállalt az iskolák megmaradásáért folytatott küzdelemben. A művelődési minisztérium újvidéki székhelyű Bánát, Bácska, Baranya osztálya például 1920 júniusában arról értesítette a becskerekeli, nagy múltú római katolikus főgimnázium igazgatóságát, hogy jóváhagyta a város azon határozatát, miszerint beszüntették a tanárok fizetésének folyósítását, a gimnáziumot bezárták, a tanári kart elbocsájtották.¹⁷⁵ Ő vezette 1920. június 18-án azt a Pribičević-

nél járt deputációt, amely petícióval tiltakozott a gimnázium bezárása ellen. A petíciót is ő fogalmazta meg. Azzal érvelt, hogy ez az egyetlen magyar nyelvű főgimnázium a Bánátban, amely tanulóinak 66%-a nem szerb, viszont a német és a román gyermekek is tudnak magyarul, tehát „az intézet fenntartása kultúrszükséglet.” Érvei között szerepelt az is, hogy a békeszerződés óta ők Jugoszlávia állampolgárai, akik adót fizetnek, katonáskodnak és a „kötelességekkel együtt mindennütt járnak a jogok is.” Rámutatott arra is, hogy az érettségizők az írásbelit még ebben a gimnáziumban írták meg, de a szóbelit már Pancsován, idegen bizottság előtt kell letegyék, „aminek pedagógiai helytelensége nyilvánvaló.” Emlékeztetett arra is, hogy a gimnázium még 1846-ban, Becskerek város és a piarista rend közötti megállapodás alapján jött létre, ahol a piarista rend tanárai a világiakkal együtt, nemzetiségi különbség nélkül oktatták az ifjúságot. A rendelet viszont egy szót sem szólni a piarista tanárok sorsáról.¹⁷⁶

Várady volt annak az előkészítő bizottságnak is az elnöke, amely a következő tanévet volt hivatva előkészíteni. A bizottság 1920. augusztus 25-én az ő elnöklétével ülést tartott, ahol a két napja Belgrádban járt gimnáziumi küldöttség beszámolt a vajdasági iskolákkal kapcsolatos tárgyalásokról. A minisztériumban megállapodtak abban, hogy a Vajdaság azon városaiban, ahol az előző tanévben még működött magyar nyelvű középiskola – mint Becskereken is –, parallel intézményként még három évig tovább működhetnek. Feltételül azt szabták, hogy az alsó osztályokba osztályonként harminc, a felső osztályokba húsz tanuló iratkozzék be.¹⁷⁷ A megállapodást azonban a minisztérium nem tartotta be. Az iskolák működésében komoly zavart okozott, hogy egységes oktatási törvény helyett 1929-ig a háború előtti szerbiai iskolatörvényt alkalmazták az

ország egész területére, illetve az 1920-as években több mint kétszáz (!) rendeletet hoztak az oktatás szabályozására.

A hatalmi önkénnyel történő permanens szembesülés légkörében került sor a kisebbségi helyzetbe került délvidéki magyar közösség kiútkeresésére, egy új önszemlélet kialakítására, érdekérvényesítési lehetőségeinek felmérésére és kialakítására. Pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság által is aláírt kisebbségvédelmi szerződés arra kötelezte a délszláv államot, hogy biztosítsa a kisebbségek anyanyelvi oktatását, és tartalmazta a kisebbségek optálási jogát is. Ez lehetőséget adott a kisebbségeknek arra, hogy egyénileg döntsék el, fel kívánják-e venni az új állampolgárságot, vagy a régit tartják meg. A belgrádi kormány, egyedül az utódállamok közül, arra hivatkozva, hogy az 1921. június 28-án, Szent Vid napján, a szerbek egyik legnagyobb nemzeti ünnepén elfogadott ún. vidovdani alkotmány csak az állampolgársággal rendelkezők számára biztosítja a politikai, kulturális jogokat, az optálási jog határidejének lejártáig (1922. július 26.) megtiltotta a magyaroknak állampolgári jogaik, beleértve a választójog gyakorlását is.

A kisebbség kiútkereséséről szóló sajtóviták elindításában, a lehetséges utak kijelölésében kiemelkedő szerepe volt az ún. októbrista emigrációnak, illetve a szabadkai *Bácsmezei Naplónak*. Az októbristáknak az 1918-as forradalom vezető pártjainak (Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Párt, Szociáldemokrata Párt, Polgári Radikális Párt, Köztársasági Párt) híveit nevezzük, akik a Tanácsköztársaság leverése után a szerbek által megszállt Pécsre menekültek, ott egy részük jelentős szerepet vállalt a kérészéletű Baranyai Magyar–Szerb Köztársaság létrehozásában, majd a szerb megszállás megszűnése után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba menekültek.¹⁷⁸ Belgrád nem valamiféle magyarszimpátiából fogadta be őket,

hanem Magyarországgal szembeni külpolitikai céljai érdekében igyekezett őket felhasználni. A szerb hadsereg baranyai kivonulása után jelentős számú, zömmel zsidó származású hírlapíró is a Délvidékre menekült, döntő részük a *Bácsmezei Napló* körül tömörült. A Dettre János (1886–1944) és Fenyves Ferenc (1885–1935) által közösen szerkesztett lap jelentős közvélemény-formáló orgánummá nőtte ki magát, és elsőként kezdte meg a kisebbségbe került magyarok politikai, kulturális elitjének megszervezését, valamint a magyarság kisebbségstratégiájának kidolgozását. Nem csak az új állam hatalmi arroganciája, de a közelmúlt függetlenségi és munkapárti elmentéi is gátló tényezőként jelentkeztek, arról nem is szólva, hogy vitáikat egyre markánsabban átszötte az antiszemitizmus is.¹⁷⁹ Jászi Oszkár és Dettre János 1920 decemberében a *Bácsmezei Napló*-ban kibontakozó vitája nyomán kezdődött meg a magyarság kisebbségstratégiájának elméleti kidolgozása, majd gyakorlati megvalósítása. Hosszú viták után kristályosodott ki, hogy ki kell lépni a passzivitásból és önálló Magyar Pártot kell létrehozni, amit Budapest is támogatott. Sőt, a magyar kormány a nemzeti alapú politikai szervezkedés elmaradása esetén a pénzügyi támogatás megvonásával fenyegetőzött. A követendő stratégiák közül – a délvidéki népekkel kellene összefogni Belgráddal szemben, a nagy szláv pártok valamelyikébe kellene elhelyezkedni, önálló, de határozottan ellenzéki magyar pártra van szükség, illetve olyan pártot kell létrehozni, amely távol tartja magát a szláv pártoktól, de tisztességes megegyezésekre törekszik velük a sérelmek orvoslása érdekében – végül ez utóbbi stratégia győzött. Ennek egyik legtekintélyesebb szószólója kétségtávol Várady Imre volt.

A párt országos megalakulása előtt Szabadkán, Zentán, Zomborban, illetve Nagybecskerekben már létrejöttek a párt

helyi szervezetei. Ennek hatására április 19-én Nikola Pašić (1845–1926) radikális párti miniszterelnök magához kérte a párt szervezésében részt vevő magyarok küldöttségét, amelyet a szabadkai Sántha György (1863–1948) orvos, a Magyar Párt későbbi elnöke, illetve Várady Imre vezetett, aki a már megalakult nagybecskereki szervezet vezetője volt. Hangsúlyozták, hogy a párt szilárdan az ország alkotmányának talaján áll, majd ismertették a párt programtervezetét, illetve felhívták a miniszterelnök figyelmét a helyi hatalom képviselőinek a magyarokkal szembeni törvénytelen intézkedéseire. Pašić válaszában hangsúlyozta, fölösleges külön magyar pártot létrehozni, hiszen kormánya az alkotmány révén biztosítja nekik az állampolgári egyenlőséget és szabadságot, illetve az anyanyelven történő elemi iskolai oktatást. Ami pedig a helyi közigazgatással kapcsolatos panaszait illeti, folytatta, azok „apró, jelentéktelen viták”, és semmi esetre se azonosítsák azokat a kormány politikájával. Végül kérte, juttassák el hozzá a magyarok sérelmeit, amelyeket majd orvosolni fog.

A memorandum elkészült, eljuttatták a miniszterelnökhöz, de Pašić válasza sem méltatta. Stojan Protić (1857–1923) demokrata párti belügyminiszter a sajtón keresztül azt üzent a magyaroknak, hogy reméli, ez a mostani szervezkedés „csak kezdetét jelenti annak az evolúciónak, amely végeredményben a meglévő politikai pártok valamelyikével való egyesüléshez fog vezetni.” Anton Korošec (1872–1940), a konzervatív, keresztény Szlovén Néppárt vezetője a kisebbségek olyan közös pártja mellett érvelt, amely a Vajdaság autonómiáját tűzi zászlájára.¹⁸⁰ Az ország szláv vezető politikusai, politikai pártjai tehát nem támogatták, legfeljebb tudomásul vették a magyar politikai párt megalakulását. Közvetlenül a párt országos nagygyűlése előtt az egyes helyi pártszervezetek közötti kommunikáció

hiánya miatt történt egy igencsak furcsa, sőt fogalmazhatunk úgy is, megalázó eset. A zentai szervezet egy háromtagú delegációt küldött Belgrádba az oktatási miniszterhez, hogy felsorolja az oktatás terén a magyarokat ért sérelmeket. De a küldöttség egyik tagja sem tudott szerbül, az épületben össze-vissza küldözgették őket, s végül a küldöttség szégyenszemre, dolgavégzetlenül utazott haza. A hatalom helyi képviselői, a jegyzők jóval durvább formában adták tudomására a falvak magyarságának, hogy ne vegyenek részt a zentai megmozduláson. Behívták a tekintélyesebb magyarokat, és nyíltan, gyakran brutális formában adták tudtukra, hogy a nagygyűlésre történő elutazásuknak súlyos következményei lesznek.¹⁸¹

A Jugoszláviai Magyar Párt megalakulására többszöri halasztás után, politikai ellenszélben, sok tekintetben lezáratlan belső, de a sajtóban megszéllőztetett személyi viták közepette 1922. szeptember 17-én került sor Zenta főterén, mintegy három ezer, más adatok szerint tízezer küldött részvételével.¹⁸² Az előzetes várakozással ellentétben a városba érkező szerb nacionalista, félkatonai szervezetek nem zavarták meg a gyűlést. A felszólalók mindegyike hangsúlyozta a magyarság államhűségét, az alkotmány tiszteletben tartását, de nem hallgatták el a „megértés hiányát” sem. A vezetőség megválasztásakor tekintettel voltak a területi elvre is. Elnök a szabadkai Sántha György (1863–1948) sebészorvos lett, társelnökké a becskereki Várady Imrét, a pancsovai Gráber László jogászt, újságíró (1878–1939), a zombori Falcione Árpád ügyvédet, bajsai birtokost (1875–1935) és a zentai Sóti Ádám ügyvédet (1874–?) választották. Mint a legszűkebb vezetőség névsora is mutatja, politikai szerepvállalást a Szerb–Horvát–Szlovén államban maradt ún. szabadfoglalkozásúak, ügyvédek, jogászok, orvosok, illetve újságírók és földbirtokosok, azaz a középosztály tagjai vállaltak.

A jugoszláviai magyarság vezetői

— Balázs Árpád rajzol —

VÁRADY IMRE dr.
Nagybecskerek.BATKA PÉTER dr.
N. Kanizsa.BALASSA PÁL dr.
Óbecse.DETTRE JÁNOS dr.
Szabadka.KIRÁLY KÁROLY dr.
Ada.GRÁBER LÁSZLÓ dr.
Szabadka.CSETTLE JÁNOS dr.
Zenta.
(Szíveget lásd a 11. oldalon)NAGY ÖDÖN dr.
Szabadka.

A jugoszláviai magyarság vezetői az 1920-as években

A párt 16 pontból álló programja igyekezett az eltérő magyar társadalmi rétegeket egy táborba tömöríteni, illetve arra törekedett, hogy mind a liberális, mind a konzervatív-keresztény világnézetet vallók is magukénak érezzék azt. A program leszögezte, hogy szigorúan a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alkotmányos keretei között kívánnak működni. Követelték a kisebbségvédelmi szerződésben és az alkotmányban biztosított jogok maradéktalan érvényesítését, különös tekintettel az anyanyelv szabad használatára, az anyanyelvi oktatás biztosítására, a felfüggesztett magyar egyesületek működésének engedélyezésére, a kulturális és gazdasági szervezkedés, valamint a sajtó, a gyülekezés és a szervezkedés szabadságára. A program kitért a közigazgatás tisztaságának és a választási törvény anomáliáinak kérdésére, hangsúlyozta az agrárreform magyarságra igencsak hátrányos intézkedéseinek megváltoztatását, tartalmazta az elbocsájtott tisztviselők visszavételét és a még a királyi Magyarországon szerzett nyugdíjak elismerését, illetve egy-egy magyar tanszék egyetemeken belül történő felállításának szükségességét. S bár a magyarság egységének megőrzése érdekében tudatosan kerültek egy-egy társadalmi osztály speciális érdekeinek megjelenítését, a program mégis tartalmazta a liberális gazdaságpolitikának, a munkásszervezkedés szabadságának és a sztrájkjog elismerésének követelését. Ezek a pontok azonban hamar elfelejtődtek és teljesen kiestek a párt látószögéből.¹⁸³ A program központjában tehát nem az osztályharc, hanem a nemzeti elnyomással szembeni küzdelem állt.

S itt álljunk meg egy pillanatra. Csuka János, aki újságíró kortársként figyelte a pártszervezés e korai korszakát, a délvidéki magyarokról írott alapmunkájában egyenesen arról ír, hogy a magyarság politikai és kulturális megszervezésének gondolata Váradytól származott.¹⁸⁴ Ezt az állítást egyéb

írott forrásokkal ugyan nem tudjuk alátámasztani, de tudjuk azt – s erről Csuka részletesen is ír –, hogy a szervezkedés magánlakásokban történő titkos találkozók, eszmecsere előzték meg, így nem kizárt, hogy egy ilyen alkalommal Várady valóban elsőként tett javaslatot a politikai szervezkedésre. Az azonban bizonyos, hogy már 1921. július 18-án, tehát több mint egy évvel a Magyar Párt megalakulása előtt, a jugoszláviai magyar egyesületek közül elsőként, Várady Imre vezetésével Nagybecskereken kezdte meg működését a Torontáltvármegyei (Bánáti) Magyar Közművelődési Egyesület (TMKE). Várady tisztújító ülésen elmondott beszédéből világosan látszik, miért tartotta oly fontosnak e kulturális, művelődési szervezet megalakítását, illetve az, amit majd a pártszervezés idején is őszintén vallott, hogy a kultúra ledönti a társadalmi osztályok közötti válaszfalakat, olyan templom, amely mindenkinek „közös imaháza”. Mint mondta: „Demokrácia és kultúra a legszorosabban összefüggésben és kölcsönös hatásban álló kettős eszme. Igaz, üdvös demokrácia csak ott lehet otthonos, ahol az általános kultúr színvonal a megfelelő magaslatra emelkedett. Ezért óhajtjuk, hogy kultúr munkánk szűkebb műhelyében éppúgy, mint megnyilvánulása tágabb szentélyében omoljon le minden társadalmi válaszfal. A magyar kultúr munka nagy asztalánál egy családnak egy testvérei vagyunk, mint minden magyar kultúr templom valamennyiünk közös imaháza. Nincs itt helye kicsinyes nyelvi, vagy rosszul értelmezett nemzetiségi féltékenykedésnek. Kultúr barátunk, kultúr testvérünk az a német, szerb, román vagy bármi nyelvű, aki a magyar kultúr gondolatnak, a magyar kultúr érzésnek fejlesztője, aki a magyar kultúr léleknek együttérző, megértő barátja.”¹⁸⁵

A TMKE különféle nevek alatt (Magyar Közművelődési Egyesület, Bánsági Közművelődési Egyesület, Jugoszláviai

A Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlése.

Strelitzky Dénes és Borsodi Lajos felolvasása. — Három jelenet modern magyar színművekből.

— Saját tudósítónktól. —

Becskek, dec. 5.

A Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület vasárnap délután tartotta meg a Messinger-intézet dísztermében ezidei rendes évi közgyűlését. A közgyűlésen, amelyet az egyesület rendes heti felolvasóülése követett, nagy számú közönség jelent meg, amely mindvégig érdeklődéssel hallgatta a közgyűlés lefolyását, majd dr. Strelitzky Dénes és Borsodi Lajos felolvasását és azokat a jeleneteket, amelyeket Borsodi felolvasásának illusztrálására a becskei műkedvelők legjobbjai mutattak be.

A közgyűlés lefolyásáról alábbi részletés tudósításunkban számolunk be:

Dr. Várady Imre elnök kevéssel négy óra után nyitotta meg a közgyűlést és üdvözlőve a megjelent nagyszámú közönséget, valamint dr. Strelitzky Dénes országgyűlési képviselőt, mindenekelőtt az egyesület nevében köszöntet mond Messinger Karolin és Tóth Paula urhölgyeknek, akiknek szíves előzenysége folytán az egyesület a Messinger-intézetben kapott helyiséget előadásai megtartására.

Ezután arról beszélt Várady Imre, hogy minden közéleti és kulturális megmozdulásban a lélek bármely irányu megnyilvánulása csak teljesen szabad légkörben lehetséges. A

vajdasági magyar kultúra építményének egyik hatalmas pillére dől ki most legutóbb azáltal, hogy a magyar színészet a Vajdaságban elmúlt. Eppen ezért kétszerez szükség ma, hogy kulturánknak szabadon hagyott imaházában a kultúregyesület keretén belül gyűljünk össze, fogjunk össze testvéri kézzel és igyekezzünk a magyar kultúrát itt fenntartani, emelni és nemesíteni.

Nálunk a kultúra ápolásának kettős célja van. Az első általános cél a lélek művelése, a szellem kicsiszolása, magasabbra emelése, de nálunk ezen általános, nagy célon kívül minden kultúr ápolásnak még egy speciális, különleges nagy missziót kell teljesíteni és ez magyar fajunk, magyar létünk, fenmaradásának, fentartásának nagy missziója.

Dr. Várady Imre nagy tetszéssel fogadott elnöki megnyitása után Marton Andor egyesületi igazgató a kultúregyesület múlt évi működéséről terjesztette elő jelentését, főbb vonásokban ismertetve az egyesület által rendezett matinéik és liceális előadásokat, a könyvtár állapotát, az iskolaügyben kifejtett munkálkodást és a vidéki szervezés kérdését. Meleg szavakkal emlékezett meg dr. Vég Lajos és Strosz Béla haláláról, akik mindketten hosszú éveken keresztül lelkes tagjai voltak az egyesület vezetőségének és akiknek

Újságcikk a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület közgyűléséről, 1927. december 5.

Magyar Közművelődési Egyesület, Petrovgrádi Magyar Közművelődési Egyesület), kétévnvi köztes (1934–1936) betiltás mellett egészen 1941-ig folytatta tevékenységét. A TMKE azonban eredetileg nem kisebbségi szervezatként, hanem még a Monarchia idején, 1885-ben, kifejezetten kulturális szervezatként jött létre. Ha ma innen számítjuk működését, s mert utódszervezete, a zrenjanini, nagybecskereki Petőfi Magyar Művelődési Egyesület ma is létezik, a TMKE lassan 140 éve kezdte meg működését.¹⁸⁶

Várady nézeteit a Jugoszláviai Magyar Műkedvelők almanachjában, a *Bokréta*ban fogalmazta meg talán a legpontosabban: „Minden nemzet szellemi életének nagy ható erőssége hagyományainak tisztelete. Az egybegyűjtött hagyományok egymásutánja a haladás legbiztosabb fokmérője. [...] Az egyetemes haladás követelménye minden más nyelvű, minden más nemzetirányú kultúrtörekvésnek az elismerés kölcsönösségén alapuló testvéri megbecsülése. Mert bár különböző nyelven, különböző nemzetek sajátos szellemirányában, de mindannyian egyazon cél: az egész emberiséget átkaroló nagy kultúridealok megközelítése felé törekszünk. Teljes lélekkel csügünk tehát az általános, nagy világkultúra haladásán és emelkedésén. De emellett forró szeretettel, imádásig emelkedő áhítattal csügünk, különösképpen a mi kisebbségi magyar kultúránk, irodalmunk, zenénk, dalunk, művészetünk ápolásán azért is, mert ezek emelkedésével, ezek tökéletesbülésével maradhatunk csak méltó tagjai a világ nagy kultúrccsaládjának.”¹⁸⁷

A frissen megalakult párt kezdetben legfontosabb feladata egyrészt az ország politikai életébe történő bekapcsolódás, pontosabban a parlamenti választásokon történő részvétel, érdekvédelmi hadállásaik, saját intézményi, szervezeti hátterük kiépítése volt. Érdekképviselési munkájuk gerincét a magyar nyelvű

oktatásért vívott egyre reménytelenebb küzdelem alkotta, de igen sok energiát fektettek a közalkalmazottak nyugdíjügyének rendezésére is. A magyar érában szerzett jogosultságot ugyanis a Szerb–Horvát–Szlovén állam nem ismerte el. Az alkotmány szerint minden 21. életévét betöltött férfi szavazhatott, aki született, vagy honosított állampolgársággal rendelkezett és állandó lakhelye volt. Ezt azonban csak akkor gyakorolhatta, ha felkerült a választói névjegyzékre. A kisebbségek választhatóságát már szűkebbre szabták. Választható csak az a nem szláv etnikumú állampolgár lehetett, aki legalább tíz éve az SZHSZ Királyság területén lakott, beszélte az államnyelvet és betöltötte 30. életévét. 1922-ben módosították a választási törvényt, a Bánátot két, a Bácskát pedig három választói körzetre osztották, a nemzeti kisebbségek számára pedig a választhatóságot születés révén szerzett állampolgársághoz kötötték.¹⁸⁸ Ekkor az SZHSZ Királyságban a lakosság 23%-ának volt választójoga. Összehasonlításként: Magyarországon az 1922-es választási törvény a korábbi 40%-ról 28%-ra szűkítette az összlakosságon belül a választók arányát, az elemi iskola 6. osztályát elvégzett, 30. életévét betöltő nőknek viszont volt választójoga.¹⁸⁹ Az 1923. március 8-ra kitűzött parlamenti választáson az idő rövidsége, valamint a választói névjegyzék súlyos hiányosságai miatt a Magyar Párt nem indult. Erré majd csak az 1925. februári választásokon került sor.

Az ország instabil belpolitikai helyzete sem kedvezett a párt megerősödésének, arról nem is szólva, hogy 1924. május 3-án az ismét kormányra kerülő radikális-demokrata összetételű kormány betiltotta a Magyar Párt, a magyar egyesületek működését, valamint a párt május 4-re, Becskerekre tervezett nagygyűlését. A *Bácsmegyei Napló* „izzó fájdalommal” tudatta a kormány rendeletét, amit azzal indokoltak, hogy „a magyar politikai szervezetek túllépték működésükkel hatásköreiket és

Magyar választók!

November 23-án jár le a választók névjegyzékének kiigazítási határideje. Minden, legalább 21 éves SHS állampolgár, aki legalább hat hónapja egy helyben lakik, menjen lakóhelye községi előjáróságához: (Becskereken a városháza I. emeletének 1. számú szobájába) és győződjön meg személyesen, be van-e vezetve a választók névjegyzékébe. Ha nincsen felvéve, követelje rögtön a névjegyzék kiegészítését és az ehhez szükséges okmányok haladéktalan kiadását. A kiigazítás teljesen díjtalan, okmánybélyeg nem fizetendő érte. A kiigazítás a hatóságok szigorú kötelessége, megtagadása törvény szerint büntetendő cselekmény.

Felhívás választói névjegyzékbe történő felvételre, 1924

irredentizmust szítanak.” Sántha György a lapnak adott nyilatkozatában ezt az indoklást hamisnak nevezte, a párt egyértelműen az alkotmány talaján áll, lojális az új államhoz, s mint mondta, a feloszlítás „nem más, mint a kormány választási előkészületeinek egyik láncszeme.”¹⁹⁰ Mivel a párt vezetői abban bíztak, hogy a betiltásra Várady tekintélye miatt nem fog sor kerülni, a nagygyűlés előkészületei már odáig jutottak, hogy infrastruktúra hiányában a becskerek Magyar Párt vezetői és tagjai a gyűlésre érkező delegátusokat saját házaikban szállásolták el. A Várady család például két fő elszállásolását vállalta. A párt felhívására becskerek fogatosok ingyen szállították a vidékről érkezőket a gyűlés színhelyére.¹⁹¹ A Magyar Kaszinó épületében már összegyűltek a delegátusok, amikor közölték velük, hogy a belügyminiszter betiltotta a párt tevékenységét, köztük a nagygyűlést is. A tiltó döntést az időközben magalakult demokrata párti kormány szeptember 9-én felfüggesztette,¹⁹² ami alkalmat adott arra, hogy kiszorítsák a pártból az ún. radikális párti magyarokat, illetve az egye in-

kább a demokraták felé orientálódó, a Vajdaság autonómiáját magáénak valló Pleszkovics Lukácsot (1872–1927), aki Szabadka utolsó magyar kormánybiztosa volt. Ezzel az önálló politikai fellépést sürgető irányzat kerekedett felül a Magyar Párton belül, senkivel nem kötöttek paktumot és önállóan indultak az 1925-ös parlamenti választáson.

A politikai légkör azonban korántsem kedvezett a választásra készülő Magyar Pártnak. Nem sokkal a választások előtt tartóztatták le Sántha György elnököt, Strelitzky Dénest, aki ekkor a *Hírlap* főszerkesztője volt, és Havas Károlyt (1887–1944), a lap szerkesztőjét, összesen húsz embert, majd pár nappal később Deák Leót is bevitték a rendőrségre, elkobozták a párt irattárát, s Szabadka tekintélyes polgárait tömegesen kísérték be a rendőrségre kihallgatásra. A *Hírlapot* egyébként a lap egyik elbocsájtott újságírója jelentette fel. A vád eredetileg a magyar revizionista szervezetekkel és a kommunistákkal való kapcsolattartás volt, de végül csak azzal vádolták meg őket, hogy a *Hírlapot* a magyar kormány pénzeli (ami egyébként igaz volt), támogatását a magyar követségen keresztül juttatják el a laphoz. Budapest egyébként a lap szerkesztősége előtt is szigorúan titkolta, hogy a TESZK-en keresztül anyagilag támogatja az újságot. Betiltották a *Hírlap* számainak terjesztését is, ami tovább gyengítette a párt választási agitációját.

A párt az újvidéki, a zombori, a szabadkai és a becskerek Magyar választói körzetekben állított önálló jelölteket. A szabadkai és a felsőbánáti választási kerület listavezetője például Várady Imre volt, a zombori kerületé Deák Leó, az újvidéki pedig Sántha György, hogy csak néhány jelölt nevét említsük. Várady elnök a választási lista beadása után, január 18-án azt nyilatkozta a *Bács-megyei Naplónak*, hogy a párt „a legnagyobb reményekkel megy a választási küzdelembe és nem engedi magát megfélemlíteni.”

Miénk a 6-dik urna!

Magyar testvéreink!

Február 8-án lesz a választás napja, ekkor járultok az urnák elé. Február 8-án lesz a ti próbatévesztés napja. Ezen a napon kell bizonyítást tennetek arról: dobog-e még benneiek becsület, igaz, meg nem alkuvó, magyar szív?

Ezen a napon fogtok dönteni a felől: hűséges magyar testvérek kezebe akarjátok-e letenni a szavazókat, akiknek sorsa a ti sorsotok, öröme a ti örömötök.

Az itt a kérdés: akarjátok-e, hogy ebben az új hazában is megmaradjon az édes magyar szó? Ha ezt akarjátok, egy a 6-dik urnába dobjátok be a golyót, mert ezzel bizonyítotok arról, hogy ebben az országban magyarok akartok maradni.

Jogért, földért, iskoláért ki tudna ártotok igazabb Mielkel alkra szállni, mint javatokért kándő magyar testvéreitek, mint vég a ti véretekéti? Eltűnátok-e hagyni azokat, akiknek égén életük és minden ment ártak: a ti boldogulátok?

Ha nem akarjátok elhagyni, egy a 6-dik urnába dobjátok be a golyót.

Aki még tud magyarul érezni, annak a számára nem kell sok szót szaporítani. Nem jövünk köztetek, nem azért, mert magunkat féljük. Féltjük a ti békés otthonotok nyugalmát, de tudjuk, hogy még a néma magyar lelkek is minden távol-ságon át egymásra találhatnak.

A 6-dik urna jelenti ebben az országban a jogszárvai magyar-ság szebb, boldogabb jövőjét!

Becsületos magyar szívvel vágyunk győzelemre a mi eszméinket. Aki ezeket követni nem akarja, hűtlenné válik Demagóhoz és fajtához!

Magyar testvérek! Egy a szívünk, egy a lelkünk! A február 8-iki soradónis napon ne hagyjuk el egymást.

Jogot, földet, iskolát, az legyen a jelző! Ebben a jelben kell a magyar hűségnek, a magyar becsületnek új hazája javán győznie!

A Magyar-Párt.

Felcs, Veliki Bošnjak.

A Magyar Párt választási plakátja, 1925

A bókai (Boka) magyarok 1925. január 27-én Várady Imréhez írott levele híven tükrözi a vidéki magyarok választások előtti nehéz helyzetét, a hatalom rájuk nehezedő nyomását. Azért fordultak Váradyhoz, hogy segítsen nekik eligazodni az igencsak zavaros politikai helyzetben, mivel „mi is anyira nyomás alatt vagyunk, hogy nem tudjuk hogy mit tegyünk.” A Radikális Párt először „kissé szép szavakkal”, majd pedig fenyegetéssel arra szólította fel őket – folytatódik a levél –, hogy „tömörüljünk, ő rájuk szavazunk, mert csakis egyedül ők segíthetnek a népen és mirajtunk magyarokon is csak kizárolgosan ők.” A jegyző is ezt akarja, mivel azt mondja, ebben a körzetben kevés a magyar „és elenyésznek szavazataink”. Várady válaszelevelét sajnos nem ismerjük, nem tudjuk, milyen tanácsot adott a bókai magyaroknak, de álláspontja ismeretében minden bizonnyal arra buzdította őket, hogy feltétlenül a Magyar Pártra adják le voksukat.¹⁹³ Nem sok jóval kecsegtetett a magyarcsernyei (Nova Crnja) két magyar bizalmi ember Váradyhoz írott levele sem. A választás másnapján tudatták Váradyval, hogy a jegyző a Magyar Párt két bizalmi emberével, urnaőrzőjével aláíratott egy lemondó nyilatkozatot, tehát itt a választásokon a pártnak nem volt a választások tisztaságára ügyelő megbízottja, amire pedig a törvény lehetőséget adott. Mivel, olvashatjuk a levélben, a vezetőség részéről csak másnap kapták meg a megbízatásukról szóló felkérést, aláírták az urna őrzéséről szóló lemondó nyilatkozatot. De, tették hozzá, ha időben megérkezik ez a levél, ők semmiképpen sem írták volna azt alá. Úgy tűnik, a vezetőség és a magyar választók közötti kapcsolat sem volt problémamentes.

A Magyar Pártra leadott szavazatok nem voltak elegendők ahhoz, hogy a párt mandátumhoz jusson, súlyos vereséget szenvedtek. A még mindig hiányos névjegyzékben szereplő

Tisztelettel Dr. Várady Imre urnak
 Bocsánatot kérek, hogy írt háború-
 gasuk, de most ében a választási
 mozgalmas időkben, mi is annyira
 nyomás alatt vagyunk, hogy nem is
 tudjuk hogy mit tegyünk
 mert nagyon gyakran felröpt
 bennünket hol ez egyik hol a másik
 Párt, most legutóbb pedig a
 hatalmon lévő radikális párt
 és egy kisebb szoval és után
 a fenyegetés sem hagyjuk
 hogy csak tömörljünk és övé-
 -jük szavazunk, mert csak
 egyedül ők segíthetnek a népe-
 -s mirejtünk magyarokon is
 csak kirevolagosan ők
 hát mi azt gondoltuk hogy ön-
 -fordulunk tanácsot, mert azt mondja
 a jegyünk hogy it mi, mint magy-
 -rak hogy sem érvezerülhetünk
 mert ugyan a mi kérésünkben
 kévél a magyarság, és eleve is
 szavazataink, erre kéne vélemény-
 -doktor urnak. Bóka 1925. I. 27.
 Tölgy Tisztelettel Benak Péter és J.

A bókaiak Várady Imréhez frott levele a választásokról, 1925

mintegy 65 ezer magyar szavazópolgárból 20-25 ezren mentek el szavazni, közülük mindössze 11 059-en, más források szerint 12 302-en voksoltak a Magyar Párt jelöltjeire. A párt az összes vajdasági szavazatok 4,5%-át szerezte meg. Pleszkovics (Pleszkovich) Lukács (1872–1927) a nagy múltú szabadkai Népkör volt elnöke, akit nem sikerült megnyerni az önálló magyar pártszervezkedés ügyének, autonomista programmal, a demokraták listáján parlamenti mandátumhoz jutott. Az országosan induló 33 párt közül a centralista Radikális Párt győzött, az erőviszonyok azonban igencsak kiegyenlítették voltak, ez a választás sem stabilizálta a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság politikai életét. Az éppen börtönben ülő Stjepan Radić horvát ellenzéki parasztpárti vezér pártja, az ország föderatív átalakítását szorgalmazó Horvát Köztársasági Parasztpárt alig három százalékkal maradt le a győztes radikálisoktól, pedig Belgrád közvetlenül a választások előtt szellőztette meg Radić magyarországi és moszkvai kapcsolatait.¹⁹⁴

Megkezdődött a vereség okainak elemzése. A Bácsme-
 gyei Napló két, az 1925. február 10-i és a február 11-i száma „A magyarság gyásza” címmel írt cikkeiben katasztrófa, gyász, szégyen, fájdalom szavakkal írta le a vereséget. Határozottan elutasította, hogy a párt vezetői azzal próbálnak „vigasztalódni”, hogy a gyászos szereplésre kizárólag a választási terror és a félelem miatt került sor, ami hamis, hiszen a választási terror egyetlen ellenzéki szerb vagy horvát pártot sem kímélt. A félelmet sem lehet a vereség okaként megjelölni, érvelt a lap, hiszen akkor nem a Demokrata Pártra, hanem a kormányzó radikálisokra adták volna le a magyarok voksait. Példákat is hoz erre: Horgoson 54 magyar szavazott a Magyar Pártra, az ellenzéki demokrata jelöltre hatszázán. Kanizsán 194 fő szavazott a Magyar Pártra, 280 fő pedig a demokratákra.

Nem volt jobb a helyzet Bajsán sem, ahol 15 magyar adta le szavazatát a Magyar Pártra, a demokratákra pedig kétszázán. „Hiába volt Várady Imrének minden népszerűsége, hiába volt Sántha Györgynek minden önfeláldozó fáradozása”, a pártvezetők veszítették el a csatát, állítja a lap, mivel a magyar tömegek elégedetlenek a párt jelenlegi vezetőivel, amiből a vezetőségnek le kell vonni a következtetéseket. A lap végül feltette a kérdést: „lehet-e azokra bízni a további küzdelem vezetését, akik a múlt hibáit nem ismerik el?” A lap tehát kizárólag a vezetőséget hibáztatta a vereség miatt.

Deák Leó, a párt zombori szervezetének vezetője, zombori listavezető több cikkben is elemezte a vereség okait. Szerinte a párt programja jó, azon nem kell változtatni. Az önálló indulás sem volt téves döntés, hiszen egy párt sem vállalta fel a magyarság ügyét. A vezetőséget és a választási listát ért kritikai vádakra azt válaszolta, hogy a vezetőség valóban nem állt hivatása magaslatán, mivel másodrangú kérdésnek tekintették a magyar szavazók mozgósítását. Az igaz viszont, tette hozzá, hogy „pletykák, személyes sértődések” mellett sem lehetett volna jobb jelölteket találni Sántha Ferencnél és Várady Imrénél. Végül visszautasította a párt vezetőségének leváltására irányuló követeléseket.¹⁹⁵ A Magyar Párt elnöki tanácsa is hasonló szellemenben foglalt állást. Február 25-i ülésükön beható vita után, de egységesen úgy döntöttek, hogy „a magyarságot a jövőben is önálló pártkeretekben fogják megszervezni, és minden olyan tervet visszautasítanak, amely a radikális vagy a demokrata pártba igyekszik a magyarságot beterelni.” Megoszlott viszont a vezetőség véleménye abban a kérdésben, hogy mi legyen a viszonyuk Pleszkovich Lukácshoz, aki magyarként, de autonomista programmal, demokrata pártlistán került be a szkupstinába. Hory András belgrádi magyar követ, aki „tétova, Belgrád



Deák Leó (1888–1945)

által össze-vissza rángatott” pártnak tartotta a Magyar Pártot, és „a baloldali magyar zsidó emigráció egységbontó tevékenységét” tartotta a vereség fő okának, azt az utasítást kapta Budapestről, hogy Pleszkovich és a Magyar Párt esetleges fúzióját mindenképpen el kell kerülni, mivel a magyarság egyetemes érdekei azt kívánják, hogy a jugoszláviai magyarok nemzeti alapon szerveződő politikai szervezetbe tömörüljenek.

Tubán Tibor kegyesrendi szerzetes, aki a Magyarországra települt, menekült, kiutasított, optált délvidéki magyarok hazai társadalmi szervezetének, a Délvidéki Otthonnak volt az igaz-

gatója, a miniszterelnökség kisebbségi osztálya számára készített terjedelmes jelentésében a Magyar Párt sikertelenségének okát az emigránsok tevékenységében látta. Mint írta, „ez a szökött desperado-had csak úgy tajtékzott a magyar faj becsületének a beszennyezésében”, de most „kurucos mentét öltöttek” és „nagylelkű liberalizmusról, demokráciáról tárogatóznak”. Majd így folytatta: „az erdélyi lélek” hiánya csúf belső harcokhoz vezetett, de, vonja le a következtetést, „a bukás ellenére sem szabad változtatni az önálló politikai megmértetés eddig követett stratégiáján.” A lehetséges útirányok tekintetében végül felteszi a kérdést: vajon az lenne a jobb, ha politikai pártként a nemzetközi kisebbségvédelmi szerződést használnák ki, vagy pedig az új állam alkotmányos kereteire támaszkodva tűznék zászlajukra a kisebbségi jogok elismertetését és gyakorlati betartatását?¹⁹⁶ Nemsokára az előbbire is sört kerítettek.

Az elemzők diszkréten hallgattak arról, hogy a Magyar Párt választási vereségéhez hozzájárult az is, hogy Belgrád ismét elővette a magyar kisebbséggel szemben a revizionizmus hamis vádját. Belgrád azt állította, hogy Magyarország és Radić a délszláv állam feldarabolására még 1923-ban szerződést kötött. Radić, szólt ez a vád, 1923-ban Magyarországon keresztül menekült külföldre, hogy támogatókat keressen a horvát ügy számára, Londonban felkereste gróf Szapáry László (1864–1939) londoni magyar követet, és állítólag „felajánlotta neki a Vajdaságot”. A jugoszláv lapok egyenesen így fogalmaztak: Radić „odaajándékozta” a Vajdaságot a magyaroknak. Radić valóban felvetette Magyarország általa elképzelt szerepét egyik, a III. (Kommunista) Internacionáléhoz Moszkvába eljuttatott tervezetében, amit egyébként Momčilo Ninčić (1876–1949) jugoszláv külügyminiszter juttatott el Hory András belgrádi magyar követhoz, de kiderült, ebben szó sincs a Vajdaság át-

adásáról.¹⁹⁷ Találkozájukon, amelyre pár nappal a választások előtt, január 31-én került sor, Hory annyi megjegyzést fűzött Radić memorandumához, hogy „Radić fantasztikus meséi annyira magukon viselik a valótlanság bélyegét, hogy azoknak újból való részletes megválaszolását nem látom szükségesnek.” Ezzel a két ország le is zárta ezt az ügyet. Hory András érdeklődött Ninčićnél a magyarok választási esélyeiről is, aki elismerően nyilatkozott a magyarok radikálisokkal együttműködő csoportjairól és Várady Imréről. Értésére adta a követnek azt is, hogy a jugoszláv kormány jobbnak látná, ha a kisebbségek, így a magyarok is, nem törekednének politikai befolyás megszerzésére, azaz nem önálló politikai pártba tömörülnek, hanem megmaradnának az olyan, őket érdeklő kérdések-nél, mint például az iskolapolitika.¹⁹⁸

A választási vereség után, 1925 végétől felerősödtek Magyarország közeledési kísérletei Jugoszlávia felé, de az 1926 márciusában, Genfben kezdődő magyar–jugoszláv tárgyalások, jórészt Olaszország rosszallása miatt, eredménytelenek maradtak.¹⁹⁹ A tárgyalások azonban alkalmat kínáltak arra, hogy mindkét fél kifejtse álláspontját a délvidéki magyarság helyzetéről. Walkó Lajos külügyminiszter szerint „a magyarok legyenek jó és lojális állampolgárai új hazájuknak – de az SZHSZ állam legalább a nemzetközi szerződéseknél azt a minimumát adja meg, hogy a magyarság megtarthassa nyelvét és kultúráját és fejlődése biztosítva legyen.” Ninčić külügyminiszter továbbra is elzárkózott a magyar kisebbségre vonatkozó mindenféle kétoldalú szerződés megkötése elől, de, tette hozzá, országa továbbra is hajlandó „amicalis konverzációt” folytatni róluk.²⁰⁰

Horthy 1926. augusztus 29-én elhangzott mohácsi beszédében váratlanul állást foglalt a magyar–jugoszláv közeledés és külpolitikai orientáció mellett. Hogy Várady mit gondolt a

beszédben kifejtett gondolatokról, sajnos nem tudjuk. A szabadkai *Bácsmezei Napló* azonban, miközben elsősorban a beszéd külpolitikai jelentőségét hangsúlyozta, egyértelműen rámutatott, hogy a két ország szövetsége „csak akkor lesz több, mint közönséges diplomáciai machináció [...], ha a jugoszláv belpolitika irányzata megváltozik a jugoszláviai magyarsággal szemben.” Ennek előfeltétele – folytatódik a cikk – egy „tisztogató seprű”, hogy „elsöpörje azokat, akik meghamisítják a demokratikus szerb gondolkodást, a szabadságszerető szláv lelket, mert úgy tüntetik fel, hogy az gyűlölettel van telítve és kedvét leli a gyengébb elnyomásában és az üldözésben.” A cikk szerzője végül keserűen állapítja meg: úgy tűnik, ma még „a szerb szabadságszeretet és liberalizmus híveinek” nincs bátorságuk, hogy „nyíltan szembeszálljanak a romboló terrorfiúkkal, s azokkal, akik 'kéme' elfogásával, denunciaciókkal igyekeznek a saját nélkülözhetetlenségüket bizonyítani.”²⁰¹

Az 1925-ös vereség után és az újabb, 1927-es választási megmérgettetés előtt tehát a Magyar Párt helyzete nem változott abban a tekintetben, hogy politikai háttérüket, esélyeiket továbbra sem erősítette egy kétoldalú magyar–jugoszláv szerződés. Budapest azonban a korábbi évekhez képest erőteljesebben avatkozott be a párt belső életébe, és már nem tiltotta belgrádi követének, hogy nyilvános kapcsolatot tartson fenn a párt „gerinctelen, koncepció nélküli, alkalmatlan” vezetőivel. Ez nem volt éppen kockázatmentes, mivel a jugoszláv titkosrendőrség, Budapest állítólagos macedón kapcsolatai miatt, állandóan figyelte a követség épületét. Hory András, aki nem volt minden humorérzék nélkül, egy frappáns riposztot talált ki. Amikor a titkosrendőrség feltartóztatta az egyik követségi alkalmazottat, magához hívatta a követség portását, és így szólt hozzá: „Látja azt a két urat ott szemben az utca sarkán?

Nos, ezek a szegény emberek esőben, hóban, szélben naphosz-szat álldogálnak s az a feladatuk, hogy felettünk örködjének. Biztosan jólesnék közben egy pohár jó sligovicát meginniük. Legyen szíves, hívja be őket valami ürüggyel, ültesse le, legyen hozzájuk nagyon barátságos. [...] Poharazás közben mondja meg nekik, hogy szeretjük a szerbeket, és jóban akarunk velük lenni. Aztán mielőtt távoznának, kérje meg őket, hogyha erre-felé van dolguk, nézzenek be máskor is.”²⁰²

A belgrádi magyar követséget sorra keresték fel a Magyar Pártért „aggódó informátorok”, akik arra biztatták Horyt, hogy az általuk megnevezett árulókkal szemben Budapest alkalmazzon retorziókat. Fáth Ferenc egyenesen a teljes vezetőség leváltását javasolta, és azt, hogy az új vezetőség csakis az ő elvbarátaiból kerüljön ki. Mint fogalmazott, „csak mi, a Délbácska köré csoportosuló vagyunk magyarok, mi vagyunk a vajdasági Horthy-párt.”²⁰³ Azt is hozzátette, hogy „a megalkuvó liberálisokkal és a Gráberekkel”, azaz a zsidókkal nem lesznek hajlandók kooperálni. Budapest egyébként Váradyt sem tartotta alkalmasnak arra, hogy új lendületet adjon a pártnak, mivel őt Ninčić barátjának és a „paktálás szószólójának” tartották.

A TESZK is nagy erővel kereste az új vezetőt, és 1926 novemberében már azt jelentette Bethlen István miniszterelnöknek, hogy találtak egy „megfelelő képzettségű (felső iskola) és vagyonos úriembert, aki „készséggel és érdektelenül” vállalná a délvidéki magyarság vezetését. Jelöltjük, Prokopy Imre (1873–1944) zombori ügyvéd volt, Zombor 1919-ben utolsóként kinevezett magyar főispánja, kereskedelmi iskolai tanár. Prokopy hamarosan találkozott is a kormány exponensével és vázolta elképzeléseit. Szerinte a fő hangsúlyt nem a választásokra, hanem a nép széles rétegeinek agitációjára, a műkedvelő előadások és a gazdasági tanfolyamok szervezésé-

sére kellene fektetni. Prokopyt a Magyar Párt főtitkárává nevezték ki, pontosabban a kifejezetten számára kreált pártiroda vezetését bízta rá. A pártiroda felállítása azt jelezte, hogy megkezdődött a Magyar Párt infrastruktúrájának kiépítése. Várady Imre gazdag levelezése azt bizonyítja, hogy Prokopy bízott Várady „szilárd jellemében, politikai gyakorlatában, tudásában és hivatottságában”.²⁰⁴

Az 1926. augusztus 10-i elnökségi ülésen már „az engedékenység és a békülékenység” légköre uralkodott. Döntöttek arról, hogy a szétszórt kulturális egyesületeket egy szervezetbe, az egységes Vajdasági Magyar Kultúrszövetségbe tömörítik. Terveik között szerepelt speciális magyar analfabéta tanfolyamok és műkedvelő társulatok szervezése, valamint népkönyvtárak létrehozása is. De tervezték magyar jogvédő irodák felállítását is a nagyobb városokban, amelynek központja Belgrádban lett volna, s amely, parlamenti képviselő híján, kapcsolatot tartott volna fenn a belgrádi politikai körökkel. Hosszas vita után megállapodtak abban is, hogy a közelgő tartományi választásokon paktumot fognak kötni a Nikola Pašić vezette Radikális Párttal.²⁰⁵ A párt által kitűzött új feladatok anyagi fedezetét a magyar kormány vállalta. Ezúttal külön gondot fordítottak arra, hogy a jelölteket egyeztessék a helyi pártszervezetekkel.

A paktumot megkötötték, amely arra utalt, hogy a legerősebb szerb párt feladta azt a korábbi álláspontját, hogy a Magyar Párt jelöltjei ne önállóan, hanem a Radikális Párt színeiben induljanak. A megállapodás kizárólag a tartományi választásokra vonatkozott. A Várady vezette bánági Magyar Párt küldöttsége külön megállapodást kötött a Radikális Párt bánági listavezetőjével, Momčilo Ninčić külügyminiszterrel. Az erre vonatkozó tárgyalásokon Ninčić hangsúlyozta, hogy a paktum megkötésének azért örül különösen, mert az össz-

hangban áll külpolitikai törekvéseivel, amelynek fontos pontja a Magyarországgal való baráti viszony kialakítása. Mivel a délszláv államban mindent átszöttek a pártok érdekei, a belpolitikai kérdések a választásokon elért eredményeknek rendeltettek alá. A paktum alkalmat kínált arra is, hogy a Magyar Párt fellépjen az 1926 decemberében elbocsájtott több száz, a szabadkai vasútigazgatóság területén szolgálatot teljesítő magyar vasutas ügyében. Őket azért bocsájtották el, mivel egy rendelet értelmében csak azok maradhattak meg a vasút szolgálatában, akik bemutatták állampolgársági okmányukat. A bürokrácia lassúsága miatt azonban az igazolásokat több száz vasutas nem tudta felmutatni, ezért bocsájtották el őket. A vasutasok ügyében sokat segített a magyarul kitűnően beszélő Nikola Beslić (1891–1955) mérnök, a bánati radikális párt elnöke, aki tanulmányai egy részét még Budapesten végezte, később közlekedésügyi miniszter lett, és aki Várady régi barátja volt. Közbenjárása ellenére azt nem tudták elkerülni, hogy a magyar vasutasokat áthelyezzék a belgrádi vasútigazgatóság területére, akik csak így tarthatták meg állásukat, az elbocsájtott vasutasokat viszont visszavették, ha elfogadták áthelyezésüket.²⁰⁶ A paktum következtében komoly sikereket értek el a magyarok választói névjegyzékbe történő felvétele terén is.

Az 1927. január 23-án megtartott tartományi (*oblast*) választásokon a Magyar Párt jelöltjei a Radikális Párt listáján indultak, és a Vajdaság két tartományi közigazgatási egységében, a bácskai és a belgrádi tartományi gyűlésben (az országban összesen harminchárom *oblast* volt) hat-hat, azaz tizenkét helyet szereztek az 59-ből. Összehasonlításként: a Demokrata Pártnak, a Horvát Parasztpártnak szintén ennyi hely jutott, míg a radikálisok 28 helyet, a Német Párt 11-et, az Önálló Demokraták pedig két helyet foglalhattak el.²⁰⁷ Tartományi képviselő

lett például Várady Imre, Deák Leó és Palásthy Ödön zombori ügyvéd, a Magyar Párt intézőbizottságának tagja, Király Károly adai ügyvéd, közjegyző, és Nagy Ödön ügyvéd, a Magyar Párt szabadkai szervezetének elnöke. Rajtuk kívül a különböző délszláv pártok listáján még négy magyar származású képviselő került be a két vajdasági tartományi gyűlésbe. A bánáti magyar képviselők a radikálisokkal működtek együtt a tartománygyűlésben, a bácskai tartománygyűlésben viszont a magyar és a német képviselők külön frakciót képeztek.

A választások alkalmával a torontálvásárhelyi (Debeljača) Vitkay Antal a régi időket idéző rigmusokkal buzdította faluja magyar választóit: „Magyar embernek csak magyar lehet a vezére, / Teljes bizalommal álljunk magyarok melléje, / Ne hallgassunk senki másra, csak Várady Imrére, / Igazságos küzdelméért babérkoszorú fejére. // Hogy mi egymást átöljünk, lássák ezt meg mások, / Más is vegye úgy ezt észre, mint a radikálisok, / Békét, munkát, szeretetet, igazságot kívánunk, / Isten értesse sokáig szeretett első Sándor királyunk.”²⁰⁸

Az elért eredmények tükröződtek a tartományi választások után megtartott népgyűléseken, ahol kiderült, hogy a Tisza-vidék, amely etnikailag a magyarság epicentruma volt, elfogadta a radikálisokkal történő választási kooperáció politikáját. Csendesedtek a párton belüli ellentétek is. Az azonban továbbra is gondot okozott, hogy a Tisza-vidék is a belgrádi tartománygyűléshez tartozott, ami a földrajzi távolság miatt megnehezítette az ottani magyarság ügyeinek intézését. Várady lépései azonban, hogy ezen változtasson a kormány, rendre sikertelenek maradtak.²⁰⁹ Nem sikerült elérni azt sem, hogy a magyar képviselők magyarul szólalhassanak fel a tartománygyűléseken. Várady a belgrádi tartománygyűlés első ülésén szerbül követelte a magyar nyelv használatának enge-

délyezését. A Magyar Párt eddig soha nem látott lendülettel, és tegyük hozzá, sikerrel folytathatta vidéki szervezeteinek kiépítését. Wodianer Andor belgrádi magyar követségi tanácsos egyenesen azt jelentette kormányának, hogy „[a] magyar-radikális kooperáció eredményének könyvelhetjük el azt, hogy a Magyar Párt vezetőinek sikerült a radikális párt védőszárnya alatt a Magyar Pártot nyolcévi vajúdas után megszervezni, a helyi szervezeteket kiépíteni és a magyar választók nagy részét a választók listájára felvéteitni.”²¹⁰ Szüksége is volt a Magyar Pártnak erre a lendületre, mivel közeledtek az újabb választások, először a községi képviselő-testületek megválasztása, majd pedig a parlamenti választások.

Prokopy Imre 1927 májusában, még a választások előtt, Budapest sugallatára kezdte megszervezni a Népszövetség Jugoszláviai Magyar Ligáját. A Népszövetségi Ligák Szövetsége még 1921-ben tette lehetővé, hogy az európai kisebbségek a többségi nemzeteket reprezentáló szervezetektől függetlenül létrehozzák saját szervezeteiket. Prokopy, mint 1927. május 3-án Váradyhoz intézett levele tanúsítja, komoly szerepet szánt Váradynak ebben a szervezetben. Mint írta: „nem szólhatnak bele Pityi-Palkók, s én minden erőmmel azon leszek, hogy a téged joggal megillető hely részedre biztosíttassék.”²¹¹ A Jugoszláviai Magyar Népszövetségi liga 1928. július 15-én, Szabadkán alakult meg. A Liga elnöke Sántha György, társelnöke Várady Imre, titkára pedig Deák Leó lett. A Liga alapszabályát azonban Belgrád nem hagyta jóvá, így tevékenységüket nem tudták ellátni, a szükséges genfi utazásokhoz útlevelet sem kaptak. A délvidéki magyarok az 1929-ben bevezetett királyi diktatúra előtt, ellentétben például erdélyi sorstársaikkal, sem egyéni, sem kollektív panaszokat nem nyújtottak be a Népszövetséghez. Erre majd csak a diktatúra bevezetése után került sor,

amikor a Magyarországra átköltözött (átköltöztetett) Prokopy Imre, Budapest sugallatára és irányításával, megkezdte a délvidéki magyarok nevében a Népszövetséghez intézett petíciók benyújtását. Erre a kérdésre a későbbiekben még kitérünk.

Sándor király 1927. szeptember 11-re ismét parlamenti választásokat írt ki. Ezúttal abban a reményben oszlatta fel a parlamentet, hogy a radikálisok nagy tekintélyű vezetője, Pašić halála után a választásokon sikerül megszilárdítani a belső harcotól szabdalt párt egységét és kormányzati pozícióit. Az már nem képezte vita tárgyát, kössenek-e a radikálisokkal választási paktumot, a megszerezhető képviselői helyekért azonban komoly harc folyt. A Magyar Párt a radikálisok támogatásáért cserében kérte a községek és a tartományok önkormányzatának helyreállítását, a szervezkedés, a gyülekezés és a sajtó szabadságának tényleges elismerését, a magyar érában szerzett nyugdíjak elismerését, a névelmezés eltörlését, alapítványi iskolák létrehozásának engedélyezését, a földreform kapcsán elszenvedett sérelmek orvoslását és négy parlamenti mandátumot. Végül csak abban tudtak megállapodni, hogy két, esetleg három mandátumot szerezhetnek. Baranyában ezt a megállapodást nem tudták érvényesíteni, mivel itt a Magyar Párt jelöltjei Radić pártjának listáján indultak. A választásokon, először a Magyar Párt történetében, két magyar párti képviselő, Várady Imre és Streliczky Dénes bejutott a jugoszláv parlamentbe. A Magyar Párt az induló 27 párt közül azon 12 párt között volt, amely mandátumot szerzett. Végül megkapták a harmadik mandátumot is. Amikor 1928 tavaszán a szabadkai körzet egyik radikális párti képviselői helye megüresedett, azt a választójog szerint az utána következő, legtöbb szavazatot kapott Nagy Ödön kapta meg. Nagy mandátumának verifikációját késleltette, hogy nem tudott jól szerbül, ezért az



I. (Karadordević) Sándor (1888–1934), a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság második, 1929-től Jugoszlávia első királya

alkotmány értelmében nyelvvizsgát kellett tennie egy bizottság előtt. E bizottság elnöke Stjepan Radić, az egyre erősödő horvát ellenzék vezére volt. A vizsga sikerült, megtarthatta mandátumát. Nagy Ödön egyébként színes alakja volt a délvidéki magyarok vezető garnitúrájának, mivel az a hír járta róla, hogy „ügyes, okos, jó svádájú ember, de a nap 24 órájából 8-at



Várady Imre szerb képviselői igazolványa, 1927. október 13.

biztosan a kártyaasztal mellett tölt.”²¹² Horribile dictu, még azt is megtette, hogy magyarul szólalt fel a szabadkai városi tanács ülésén. Igaz, ezt a város polgármestere és a főispán „elnézte”. A belügyminiszter azonban ennek kapcsán kemény hangon így fogalmazott a *Vreme* című tekintélyes belgrádi lapban: „a magyarok cinikusan leköpdösik az alkotmányt és a nemzetállam megszentelt szerzeményeit.”²¹³

Budapest meglepégedéssel nyugtázta a párt megerősítésére tett erőfeszítéseket, és különösen a parlamenti helyek megszerzését értékelték nagyra. Idővel azonban egyre elégedetlenebbül figyelték a magyar képviselők munkáját. Kifogásolták, hogy Várady és Strelitzky nem értenek egyet a német képviselőkkel

(hat fő) történő együttműködés kérdésében. Várady az együttműködés híve volt, Strelitzky ezt hevesen ellenezte. Azonban mind a hárman egyetértettek abban, hogy a parlamentben kerülni kell a nagy szláv pártokkal történő vitákat, és továbbra is „barátságos magánintenciók” formájában kell a magyarság sérelmeit az illetékesek tudomására hozni. A magyar kormány szorosan ellenőrizte munkájukat, a követségen keresztül határozott utasításokkal látták el őket. Forster Pál (1876–?) követen keresztül, aki 1927-ben vette át a belgrádi magyar követség vezetését, a magyar kormány anyagilag is támogatta a magyar képviselők munkáját, amelyet a parlamenti irodájuk fenntartására fordítottak. Forster rendszeresen közvetítette feléjük Budapest elvárásait. Egyik ilyen elvárás volt például, hogy fel kell szólaljanak a parlamentben a magyar kisebbség ügyében, ki kell lépjenek a radikális parlamenti frakcióból, és politikai együttműködést kell kialakítaniuk a Német Párttal. Azt is elvárták, hogy havonta számoljanak el a kapott támogatásról, amivel Budapest szerint sok probléma volt.

1928 októberében Bethlen István miniszterelnök Budapestre hívta Váradyt és Strelitzkyt. A kormány aggódva figyelte a belső, főként Fáth híveivel történő ellentétek kiéleződését, akiket Strelitzky „fanatikusnak, rapszodikusnak, és túlzó klerikálisnak” tartott, míg Fáth „szabadkőműveseknek és zsidóbarátoknak” aposztrofálta a képviselőket. Nyugtalanította Bethlen az is, hogy a Forster követ és Strelitzky közötti viszony is elmérgesedett, amit Budapestre küldött jelentéseikben egyik fél sem titkolt. Bethlen a Német Párttal történő szorosabb együttműködésre, és egy közös parlamenti frakció kialakítására biztatta Váradyékot, ami a radikális klubból történő kilépést jelentette volna. Strelitzky ígéretet tett arra, hogy az agrárkérdés és az elemi iskolai törvényjavaslat kapcsán felszólal a parla-

Poštarina plaćena u gotovom.
 I. évfolyam. — 9. szám. Szubotica, 1928. október 1.

A S. H. S. KIRÁLYSÁG
 ORSZÁGOS MAGYAR PÁRTJÁNAK

HAVI ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI:
DR. SÁNTHA GYÖRGY
 AZ ORSZÁGOS MAGYAR PÁRT ELNÖKE

Tartalom:

1. Lesz-e szőlő lágy kenyérrel? Irta: Horváth János.
2. Kisebbségi élet. Rovatvezető: Havas Károly.
3. Belpolitika.
4. Külpolitika. Rovatvezető: Dr. Székely Áron.
5. A biztonság. Irta: Farkas Geiza.
6. Agitáció. Irta: Gyöngyösi Dezső.
7. Pártélet. Rovatvezető: Balás Piri Kálmán.
8. Tanácsadó. Rovatvezető: Dr. Székely Áron.

00000000

ÁRA 2 DINÁR

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
 SUBOTICA, JELAČIĆEVA UL. 6.

ELŐFIZETÉSI ÁR: Negyedévre 8 Din.
 Félévre 12 Din.
 Egész évre 24 Din.

MEGJELENIK MINDEN HÓ UTOLSÓ NAPJÁN

A Magyar Párt Havi Értesítője, 1928

mentben. Az egyik vele való találkozón a kormány ígéretet tett arra, hogy az ehhez szükséges anyagokat a követség segítségével összeállítják számára, illetve megállapodtak a parlamenti munkához nyújtott anyagi támogatás felemelésében is, amit Strelitzky mindig kevesellt.²¹⁴ Az 1920-as években a Szent Gelért Társaságon keresztül a Délvidéknek átutalt összegek legnagyobb tételeit az iskolák, a sajtó, a kulturális és gazdakörök, az egyházak, valamint a zágrábi magyar egyetemisták támogatása alkotta, de a Magyar Párt támogatása is komoly összeget tett ki. Arányosan a legtöbb anyagi támogatást Erdély kapta, a Délvidék a legkevesebbet.²¹⁵ Itt jegyezzük meg, hogy 1944-ben a Bánát, amelyet nem csatoltak vissza Magyarországhoz, továbbra is számíthatott az anyaország támogatására.²¹⁶ Úgy tűnik, hatásos volt a budapesti látogatás, mert Forster november 22-én már azt jelentette, hogy a képviselők megtették az ott elhangzott instrukciók végrehajtása irányába az első lépéseket.

A magyar képviselők a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság politikailag talán legkritikusabb időszakában kezdték meg működésüket. Még csak pár hónapja foglalták el helyüket a jugoszláv parlamentben, amikor 1928. június 20-án az egyik crnagorác radikális képviselő a szkupstinában lelőtt öt horvát parasztpárti honatyát, köztük Stjepan Radićot is, aki nem sokkal később belehalt sérüléseibe. Az eldőrdült lövések világossá tették, hogy a szerb–horvát parlamenti együttműködés kudarcot vallott, bebizonyosodott, hogy parlamentáris formában lehetetlen az állam adott formájának normális működése. A parlament feloszlatása együtt járt a politikai pártok betiltásával, feloszlatták a tartománygyűléseket, a községi választott testületeket, felfüggesztették az egyesülési jog gyakorlását, bevezették a sajtócenzúrát. A királyi diktatúra bevezetésének célja az volt, hogy felszámolja a szláv népek „törzsi naciona-

lizmusát” és megteremtse az állam belső kohézióját, a központ akaratának érvényesülését, és létrehozza az egységes jugoszláv nemzetet. Bevezetésére nem a kisebbségek elleni retorzióként került sor, ám súlyosan érintette őket.

A PÁRT NÉLKÜLI KISEBBSÉGPOLITIKUS

A királyi diktatúra idején a törvényhozói, a végrehajtó és a bírói hatalom is a király kezében összpontosult. Valamennyi politikai pártot betiltották, feloszlatták a Magyar Pártot is. Megsemmisítették a párt nehezen elért eredményeit, a magyar kisebbség elvesztette eddig kiépített kulturális, politikai infrastruktúráját. Közvetlenül a betiltás előtt a magyaroknak a Délvidéken 83 kulturális, gazdasági, hitéleti szervezetük volt. A diktatúra szorítása azonban a magyar kultúra egyes földrajzi központjaiban nem volt egészen egyforma. Míg Szabadkán a kormány által kinevezett tábornok-polgármester még azokat a kereskedőket is az állam ellenségeinek nyilvánította, akik nem szerbül üdvözölték az üzletükbe belépő vevőt, addig a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület, egyetlen kivételként a magyar kulturális egyesületek között, tovább folytathatta tevékenységét. Hogy ezt hogyan sikerült elérnie Váradynak, nem tudjuk pontosan, de minden bizonnyal közrejátszott ebben a bánáti kisebbségek és az ottani szerbek történelmileg kialakult toleránsabb viszonya, illetve Várady szerbek körében változatlanul meglévő tekintélye. Talán azt is feltételezhetjük, hogy Belgrád sem akart minden szálát elvágni. Az Egyesület működéséről szóló hírek közlését azonban a cenzúra megtiltotta.²¹⁷

A diktatúra proklamálásával tehát véget ért egy korszak, amikor, úgy tűnt, hogy politikai alkukkal, a szláv pártok el-

lentéiteit jól-rosszul kihasználva, az alkotmány és a parlamentarizmus játékszabályait betartva, de önálló politikai erőként lehet engedményeket kicsikarni. 1929 után némi vigaszt nyújtott, hogy a magyar kormány megüzente Belgrádnak: „tekintet nélkül a Jugoszláviában beállott régimváltozásra, fenntartani és továbbfejleszteni szándékozik azon jó viszonyt, amely az utóbbi időben a két ország között kifejlődött.” De, tették hozzá, „a két ország egymás közötti viszonyára nem lehet befolyás nélkül a jugoszláviai magyar kisebbségekkel szemben tanúsított bánásmódja a jugoszláv kormánynak.”²¹⁸

A volt Magyar Párt vezetői kezdetben kényszerű politikai visszavonultságban éltek, köztük Várady is. Az új rezsim nem tartott igényt munkájukra – új arcokat keresett, és Szántó Gábor (1882–1957) szabadkai orvos személyében meg is találta saját emberét. Szántó feladata az volt, hogy betերelje a magyarokat az egységes jugoszlávizmus zászlaja alá, a Jugoszláv Nemzeti Pártba (Jugoslovenska nacionalna stranka – JNS). Ennek az újonnan alakított pártnak már a neve is azt fejezte ki, hogy a rendszer nem tűri a délszláv törzsek különállását, de a kisebbségek önálló politikai érdekérvényesítését sem. Szántó korábban a Magyar Párt tagja volt, azonban 1927-ben kilépett a pártból, állítólag azért, mert nem jelölték parlamenti képviselőnek. A szabadkai magyar radikális klub vezetője lett. Szántót nemcsak a Magyar Párt volt vezetői, de Budapest is árulónak, renegátnak tartotta, amit különösen a Fáth apátplébános vezetett újvidéki magyarok között megkönnyített az is, hogy Szántó zsidó származású volt. Szántó elképzelése az volt, hogy minél többször, tömegdemonstrációkkal fejezzék ki a magyarok jugoszláv államhoz való hűségét, és ennek révén illeszkedjenek be a rendszerbe.

Az újonnan kinevezett kormányfő, Petar Živković (1879–1947) tábornok még 1931. március elején fogadta Szántót,

s a miniszterelnök jóváhagyta ezeknek a tömeggyűléseknek a szervezését. Szántó megkezdte a Jugoszláv Egységmozgalom magyar szervezeteinek kialakítását is. Hogy változtassanak Szántó politikai súlytalanságán, 1931-ben egyrészt Szabadka képviselő-testületének tagjává, illetve a diktatúra első, 1931. november 1-jén megtartott parlamenti választásán – ahol egy párt indult – az immár kétkamarás (szénátus és képviselőház) szkupstina képviselőjévé választották. Miközben Prokopy Imre Budapestről a jugoszláviai magyarok sérelmeit tartalmazó beadványokkal bombázta a Népszöveget, Belgrád Szántó vezetésével megalakította a Jugoszláviai Magyar Népszövetségi Ligát. A Népszövetségi Ligák Kongresszusa azonban nem ismerte el őket a délvidéki magyarok képviselőjének, akiket a kisebbségi kongresszusokon Deák Leó és Strelitzky Dénes volt magyar párti politikusok képviseltek.²¹⁹ Szántó csak magán-személyként vehetett részt például az 1930-as kongresszuson. Jugoszláviából mindössze három egyéni petíciót nyújtottak be a Népszövetséghez, az egyik a Deák Leó és néhány zentai polgár által aláírt petíció volt, amelyben a zentai ún. csonka katolikus templom építésének betiltását kifogásolták. Egyik egyéni beadvány sem jutott el a kivizsgálásig.

Miután a királyi diktatúra lehetetlenné tette a panaszok Jugoszláviából történő beadását, a Magyarországra áttelepült Prokopy Imre, a Magyar Párt volt főtitkára, 1929 és 1933 között a magyar kormány hathatós támogatásával húsz egyéni petíciót és három kiegészítést juttatott el a Népszövetséghez. E panaszok zömmel iskolai, nyelvi, kulturális sérelmekre, valamint a köztisztviselők elbocsátására vonatkoztak. Váradyt a magyar kormány a belgrádi magyar követen keresztül még 1925-ben, a kisebbségi kongresszusokat előkészítő tanácskozás kapcsán igyekezett rávenni, utazzon ki Genfbe, ő azonban

„halaszthatatlan teendőire” hivatkozva elutasította a felkérést, bár segített jelöltet találni. A visszautasítás valódi oka az volt, amit Várady egyébként jelzett is Budapestnek: a kiutazás „bezárná a kaput a magyar–radikális paktum megvalósításának lehetősége előtt.”

Hory András belgrádi magyar követet nem lepte meg Várady döntése. Mint ezzel kapcsolatos jelentésében jelezte, „alig tartom valószínűnek, hogy a túlzottan óvatos és magát minden exponált helyzetből kivonni igyekvő Várady Imre kedvező választ adjon.” Nem jártak sikerrel Fáth Ferencnél sem, aki nyíltan megmondta: „a szerb kormány, ha tudomást szerez valamely ismertebb vezérférfi genfi szerepléséről, azt bizonyára üldöztetéseknek fogja kitenni. Ilyen áldozatokra pedig vajdasági magyart nemigen lehet kapni.” Megjegyzem, hogy Hory úgy tudósított a délvidéki magyarok ügyeiről, hogy a kormány megtiltotta neki, hogy szoros kapcsolatot tartson fenn velük, és a Magyar Párt vezetői sem lépték át ekkor a belgrádi magyar követség küszöbét. Végül Deák Leó egyedül utazott ki Genfbe. Deákról Budapestnek az volt a véleménye, hogy ő ugyan a Magyar Pártnak „nem prominens képviselője, de feltétlenül megbízható.”²²⁰

Szántó nagy lendülettel kezdett a Magyar Gazdasági Szövetkezet megalakításához, a parlamentben is gyakran szólalt fel a magyarokat ért gazdasági sérelmek ügyében, és igyekezett felvenni a kapcsolatot a volt magyar párti vezetőkkel. De nemcsak Szántó kereste velük a kapcsolatot, hanem a Dunai bán is, aki 1931 márciusában magához rendelte Váradyt, Deákot és a betiltott Magyar Párt munkájában aktívan részt vevő Achs Izidort (1890–?). Bár Szántóval többször is tárgyaltak a Magyar Párt volt vezetői, de sem vele, sem a bánnal nem jött létre megegyezés. Szántónak a magyar kormánnyal való

Kedves Barátom!

A mai sorsos politikai helyzetben régi barátaink közül többen fordultak hozzám azokkal a kérdésekkel, vajjon a Jugoszláviában élő magyarságnak miként kell viselkednie, illetve a választásokon és az azt megelőző hetekben milyen állást kell foglalnia. Magam részéről ezekre a kérdésekre kategorikus választ nem adnattam addig, amíg Veled és régi politikai barátainkkal erről a kérdéssről előre nem tárgyaltam. Meg vagyok ugyanis arról győződve, hogy akik hozzám fordultak kérdéseikkel, nem annyira az én, mint inkább mindnyájunk közös véleményére kíváncsiak és állásfoglalásukat ettől teszik függővé.

Deák Leó levele a magyarság politikai magatartása kapcsán, 1931

kapcsolatfelvétele azon egyszerű oknál fogva bukott meg, hogy a magyar kormány megtagadta tőle a beutazási engedélyt. A régi garnitúrából egyedül Nagy Ödön adta a nevét a Szántó-féle szervezkedéshez, korabeli források szerint „reménytelen” anyagi helyzetének javítása érdekében.²²¹

Bár Szántó tevékenységét mind a régi vezető garnitúra, mind pedig Budapest továbbra is nemkívánatosnak tartotta, az kétségtelen, hogy a magyar tanítóképző ügyében, amely egyébként Váradynak is szívügye volt, sikerült eredményt elérnie. 1932-ben, Belgrádban a szerb nyelvű tanítóképző keretein belül elindult az első, 14 fős, magyar nyelvű osztály. Itt azonban nem volt biztosítva a magyar nyelvű oktatás, ezért Sántha, Várady, Deák és Strelitzky 1933 decemberében memorandumban fordult a művelődésügyi miniszterhez, kérve,

hogy a magyar tanítóképzőt helyezzék valamelyik magyarok által lakott városba, ahol magyar nyelvű elemi iskola is rendelkezésre állna a tanítójelöltek gyakorlatához.²²²

Szántó nevéhez köthető a nagy múltú szabadkai Népkör működésének ismételt engedélyezése, a betiltott topolyai olvasókör elkobzott könyvtárának visszaadása is.²²³ Ennek ellenére Szántó politikai helyzete soha nem szilárdult meg a délvidéki magyarok körében, és az 1930-as évek második felében már a belgrádi kormány is elengedte a kezét. Nem használt hírnévnek a Fernbach Péter (1895–1945) nagybirtokossal, későbbi újvidéki főispánnal egy állatvásáron történt összetűzése sem, amelyet párbajjal kívánt elintézni.²²⁴ Lassan a hatalom is felismerte, hogy kapcsolatot kell kiépítsenek a régi magyar párti garnitúrával, amit nemcsak a belpolitikai fejlemények diktáltak, de a Magyarországhoz fűződő viszony javítása is.

1938-ban már nem Szántót, hanem a politikailag ismeretlen horgosi Fodor Gellértet (1903–1977), a Horgos és Vidéke Malom és Villamossági Szövetkezet alapítóját jelölték a nemrég létrehozott új pártalakulat, a Jugoszláv Radikális Közösség parlamenti képviselőjének, akit meg is választottak. Megválasztása után nem sokkal szükségét érezte felkeresni Bakách-Bessenyei György (1892–1959) belgrádi magyar követet, és kifejtette neki, hogy ő csak a magyar ügyek „kijárójának”, a mérnöki diplomáját Budapesten szerző Syetozar Stanković (1882–1947) földművelődésügyi miniszternek az unszolására vállalta el a képviselőséget, de ne gondolják róla, hogy „egy második Szántó Gábor szerepére vállalkozik, hanem becsülettel szándékozik a magyar kisebbség érdekében dolgozni.”²²⁵ Fodor 1939. március 11-én, a földművelődési tárca költségvetésének vitájában a magyar kisebbség nevében szólalt fel a szkupstinában. Előszörban az ingatlanelidegenítés tilalmát, a kettős birtokosok

problémáit, az agrárreform sérelmes intézkedéseit, valamint a magyar tisztviselők és rendőrök hiányát említette meg.²²⁶

Várady Imre korabeli levelezése azt bizonyítja, hogy a magyar kisebbség régi vezetői sem hagyták abba szervező tevékenységüket, és elsősorban a kulturális, irodalmi szervezőmunkára összpontosították figyelmüket. Megbeszéléseiket magánházakban tartották. 1931 októberében kezdődött Szenteleky Kornél (1893–1933) kezdeményezésére a délvidéki magyar írók szervezkedése.²²⁷ A délvidéki magyar irodalom ikonikus alakja, Szenteleky Kornél levélben kérte fel Váradyt, hogy mint a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület elnöke, amelynek tevékenységét, mint már említettem, a diktatúra nem tiltotta be, vegyen részt az október 11-re, Újvidékre összehívott írói tanácskozáson.²²⁸ Jelentős lépés volt a Literária Lap- és Könyvterjesztő Vállalat alapítója, az író, szervező és újságíró Kende Ferenc (1886–1974) által elindított Jugoszláviai Magyar Könyvtár sorozat is. Kende, különösen 1935 és 1940 között, igen jelentős szerepet játszott a délvidéki magyar társadalom közművelődésének szervezésében.²²⁹ 1932 és 1934 között tizenkét kötetet jelentettek meg. A sorozat első köteteiként a 20. századi szerb költészet kimagasló alakjának, az 1931–1932-ben budapesti jugoszláv követ, Jovan Dučićnak (1871–1943) az úti jelentéseit adták ki, de ott találjuk a sorozat kiadványai között az *Akácok alatt* és a *Városok... Falvak* című köteteket is, amelyek délvidéki magyar írók elbeszéléseit tartalmazták. De említhetnénk azt a mesekönyvet is, amelyben híres magyar írókról szóló történeteket adtak elő, mintegy pótolva a magyar irodalom oktatásának hiányát. E könyvek jelentős részét Strelitzky Dénes szerkesztette.

Várady mint a változatlanul működő becskerekai Magyar Közművelődési Egylet elnöke 1932 végén javaslatot tett „a politika teljes kikapcsolásával” létrehozandó egységes kulturális

program kidolgozására, amelyet a központ „vezetőtanácsa” irányítana, s amelynek keretében népirodákat hoznának létre, illetve egy központi titkári állást is szerveznének. A leendő program szem előtt tartaná „az iskola, a tanítás, a műkedvelői és színészkérdést, a magyar történelem és irodalom állandó szem előtt tartásával – előadási műsorok összeállítását.” Tervei között szerepelt az újvidéki *Reggeli Újságnak*, korábbi nevén a *Délbácskának* a magyarság sajtóorgánumává tétele, *Vásárnap* címmel heti folyóirat indítása, Népnaptár kiadása, a központ és a magyarlakta területek közötti kapcsolattartás kiépítése, amelyet „bizalmi emberek” hálózata biztosítana. Fontosnak tartotta az ezzel összefüggő anyagi háttér biztosítását is, a vezető tanácstagok utazási költségeinek megtérítését, a hogyanról azonban nem tett említést. E javaslat megbeszélése érdekében 1933. január 7-re Várady értekezletet hívott össze Nagybecskerekre, amelyen, az ott készült jegyzőkönyv tanúsága szerint, 57-en vettek részt. A Magyar Párt régi gárnitúrája, Sántha, Strelitzky, Achs, Deák mellett Koráni Elemér (1888–1957), az újvidéki belvárosi plébánia káplánja, a *Reggeli Újság* című újvidéki lap munkatársa is megjelent, valamint több magyarok által lakott község képviselője és a becskerei magyar szellemi, kulturális, gazdasági élet számos aktív, befolyásos tagja. Az értekezlet célja, mondta megnyitó beszédében Várady, hogy „az utóbbi időkben vezetők és irányítás nélkül teljesen szertehullott, e ránk szakadt nehéz viszonyok súlya alatt kishitűvé, reményvesztetté vált” magyarságnak kivezető utat mutassanak. Már a megbeszélés elején levették a *Reggeli Újság* központi magyar lappá fejlesztésének kérdését, mondván, hogy ennek kapcsán politikai kérdések merülhetnek fel. Élénk vita után elfogadták, hogy a kulturális központ székhelye Becskerek legyen, a kulturális ernyőszervezet pedig a Ma-

gyar Közművelődési Egyesület, amelyet a központi igazgatótanács fog irányítani. A központi igazgatótanácsba az egyes kultúregyesületek egy-egy tagot fognak delegálni. A Népnaptár, a könyvsorozat és az anyagi alap létrehozásának kérdésében nem döntöttek, hanem a központi tanács hatáskörébe utalták. A szervezkedés meg is indult, azonban a hatóságok most is igyekeztek gátat szabni ennek. Esetenként azonban kénytelenek voltak felülvizsgálni a korábbi tiltó határozatokat. Ez történt Zomborban például, amikor a betiltás ellen tiltakozó petíció hatására a Dunai bánság báni hivatala 1933 márciusában arra utasította a zombori rendőr-főkapitányságot, hogy engedélyezze a Közművelődési Szövetség működését.

A kulturális fellendülést jelezte a Szenteleky Kornél szerkesztésében 1932-ben megjelenő *Kalangya* című irodalmi folyóirat, amely az aratáskor kévébe, kalangyába rakott gabonához hasonlóan kívánta összegyűjteni a délvidéki magyar írók műveit. 1934-ben indult útjára a baloldali *Híd*, amely a jugoszláviai magyar fiatalok társadalmi, irodalmi lapjaként határozta meg önmagát. A lap, programja szerint, hidat kívánt építeni korok, életfelfogások és nemzetek között. A Bánnati Magyar Kulturális Egyesület, melynek Váradyt kívül Marton Endre igazgató volt a lelke, 1932-ben megalapította az Arany Tulipán-díjat. A díj oklevelén ez állt: „A jugoszláviai magyar nép nevében adjuk kitüntetéssel a magyarság ősi virágát, a Tulipánt ezüstben neked azokért a nagy szolgálatokért, amelyeket a jugoszláviai magyar kultúra érdekében kifejtettél. Ez a legnagyobb kitüntetés, amelyet itt magyar ember magyar testvéreitől nyerhet, mert az egész ország magyar lakosságának a szíve adja ezt az emlékjelet annak, aki céljául tűzte, hogy testvéreiért szépet, nagyot és haszonhajtót alkot.”²³⁰ Elsőként, 1932 nyarán Szenteleky Kornél, „a legfinomabb tollú író, a

legkultúráltabb ember, a legszárnyalóbb költő az itteniek között” kapta a díjat. Várady 1933-ban vehette át a jugoszláviai magyarok legtekintélyesebb díját. Deák Leó a *Kalangyában* e szavakkal méltatta a díjra érdemesnek tartott Várady tevékenységét: „Dr. Várady Imre személyében olyan férfiút koszorúzott meg a jugoszláviai magyarság, aki egy hosszú élet egész munkásságát állította az ideális cél: a jugoszláviai magyar kultúra szolgálatába. Azokat a szolgálatokat, amelyeket ő ezért a kultúráért, ennek megmentéséért és felvirágoztatásáért tett, eléggé ki nem fejezhető elismeréssel és odaadó vonzalommal lehet csak honorálni. [...] Igaz szeretetünk, mélységes hálánk és törhetetlen ragaszkodásunk virágát nyújtjuk annak a férfinak, aki arra méltán rászolgált.”²³¹ Régi barátja, Borsodi Lajos szerint azért érdemelte ki a díjat, mert „nagy egyéniségeket jellemző önzetlenséggel, fényes képességeit, meg nem alkuvo energiáját, minden igaz eszme iránti fanatikus szeretetét a közélet szolgálatába állítja.”²³²

1933 augusztusában elhunyt Szenteleky Kornél, a „délvidéki magyarság sorsa felett merengő író”, szerkesztő, akiben kortársai az irodalmi vezért látták, s aki, egyik méltatója szerint, „a határtalan szépségek világából érkezett a feltöretlen ugar satnya akácai közé.”²³³ Irodalmi, szellemi örökségének ápolására közvetlenül halála után hozták létre a Szenteleky Kornél Irodalmi Társaságot, pontosabban az első Szenteleky Társaságot, amely azonban csupán 1934-ig működhetett. A Szenteleky Irodalmi Társaság a becskerek Magyar Közművelődési Egyesület keretei között alakult meg, mivel úgy gondolták, hogy így nem kell végigjárni az alapszabály engedélyeztetésének hosszas és kétes kimenetelű útját. Várady iratai között megtaláltuk a társaság ügyrendjét, amelyben így fogalmazták meg a társaság célját: „a vajdasági magyar iro-



Szenteleky Kornél (1893–1933) az 1920-as évek elején

dalom művelése és fellendítése, a vajdasági magyar irodalom ismertetése és népszerűsítése, továbbá idegen, elsősorban szerb-horvát irodalmi művek magyarra fordítása.”²³⁴ A hatóságok azonban nem így gondolták. 1934 áprilisában a becskerek rendőrség kézbesítette az Egyesület elnökének, Várady Imrének azt a határozatot, amelyben a dunai bán, arra hivatkozva, hogy a Szenteleky Irodalmi Társaságnak nincs alapszabálya, betiltotta a működését. Pár évvel később, 1937-ben Újvidéken másodszor is kísérlet történt az irodalmi társaság feltámasztására, mely végül 1943 márciusában, már a Délvidék visszacsatolása után alakult meg ismét.²³⁵

TISZTELT CIM!

Száíri Szívácon 1937. augusztus hó 21-én megbízott Czirák Imre, Dudás Kálmán, Heinz Vilmos, Herceg János, Markovich Mihály, Szirmai Károly és Veto György, hogy a Szentelek Társaság megalakulását előkészítem.

Ennek a megbízásnak eleget tettem, míért is az 1937. szeptember 12-én (vasárnap) délután 4 órakor a noviszádi Magyar Polgári Kaszinó nagyertermében tartandó alakuló gyűlésre meghívom.

Noviszád, 1937. szeptember 8.

Teljes tisztelettel
Kende Ferenc

*Kende Ferenc levele a Szentelek Társaság alakuló ülésére,
1937. szeptember 8.*

A hatóságok toleránsabb magatartását azonban az 1934. október 9-én Marseille-ben Sándor jugoszláv király ellen elkövetett merénylet hirtelen félbeszakította. A marseille-i merénylet után Magyarországot is megvádolták a merényletben való részvétellel.²³⁶ Erre hivatkozva felerősödött a magyar közösséggel szembeni, már-már rituálissá váló irredentizmus és államellenesség vádja. Tömegesen utasították ki a magyar állampolgárságot már felvett, de még át nem költözött magyarokat. Ebben a helyzetben felerősödött a kisebbségi magyar ügyek intézésében a jugoszláv politikai életben mélyen gyökerező ún. kijárási rendszer, amikor kapcsolatokon, ismeretségeken, szimpátiákon, és az erre épülő, szigorúan a mindenkori kormányzó párthoz, illetve az adott rendszerhez való hűség alapján, ellenszolgáltatások révén lehetett a siker reményében egy-egy ügyben eljárni. Azaz nem pusztán, sőt gyakran nem is elsősorban az érvényes törvények, rendeletek szabályozták az egyének és egyes társadalmi csoportok sorsát. A magyar

kisebbség is igyekezett kiépíteni Belgrádban a személyes kapcsolatokon alapuló audienciák rendszerét, a kijárási politikusok hálózatát. Ebben, különösen a harmincas évek második felében kulcsszerepet játszott a már korábban is említett bánáti szerb Nikola Beslić (1891–1955) mezőgazdasági, majd közlekedésügyi miniszter.

Beslić korának legkiválóbb jugoszláv vízügyi szakembere volt, aki mérnöki tanulmányai egy részét még Budapesten végezte, felesége magyar tanítónő volt. A Radikális Párt, majd a Jugoszláv Radikális Közösség bánáti elnöke volt, a jugoszláv-magyar közeledés híveként tartották számon Budapesten is. A magyar-jugoszláv közeledés időszakában, 1940 novemberében a Magyar Gyáripárosok Országos Szövetsége és a Jugoszláv-Magyar Gazdasági Kamara meghívására, felesége és titkára társaságában érkezett Budapestre, ahol „A vasút szerepe a modern közlekedésben” címmel magyar nyelvű előadást tartott, és megkoszorúzta az első világháború áldozatainak emléket állító Hősök Emlékkövét.²³⁷ A dolog pikantériája, hogy a hatalmas mészáros egyik oldalára ugyan a háború dátumát vették, de a másik oldalán ez olvasható: „Az ezeréves határokért”.²³⁸ A magyar kormány gyakran üzent Váradyval Beslićnek, ő pedig Budapest álláspontját közvetlenül továbbította a belgrádi kormánynak. A harmincas évek második felében például komoly szerepet játszott a magyar kisebbség politikai képviseletére vonatkozó alkudozásokban.



Nikola Beslić (1891–1955) jugoszláv közlekedésügyi miniszter

P. 1938. I. 24.
 Kedves Beszám,
 tegnap a topolyai ~~his~~ busz
 vele, után, folytatva a megbeszélést abban áll-
 portunk meg, hogy Stanković miniszter úr
 a topolyai és zentai magyar küldöttség fogadtatásán.
 Ma reggel beérkezett Beogradba, és ered-
 ményként, a zentaiar leveleiben arra kéri,
 hogy a zentaiar ~~szó~~ három-négyen szerdán
 a reggeli vonattal átjárnak Beogradba, ahol a város
 állomásonál szemben fogadják.
 A Petrograd szállata éttermében találkoznak
 a zentai, ugranisai 3-4 tagból álló küldöttség-
 gel, és együtt járnak a miniszter
 úrhoz. Ott jelentkezik a zentaiar küldöttség
 főnöke, a zentaiar való, a zentaiar és a
 más zentaiar jelentős alappal bevezet a miniszter úrhoz.
 Mondják, hogy előtte mindent, amit
 lehet, az volt a zentaiar megbeszélés tárgya.
 Az lehet, hogy a zentaiar is a zentaiar
 zentaiar, hogy a zentaiar zentaiar.

Az ún. miniszteri kijáráások egy példája – Várady Imre (eredeti
 kézírásos) levélfogalmazványa Svetozar Stanković földművelési
 miniszterhez a topolyai és zentai magyar küldöttség belgrádi
 fogadása kapcsán, 1938. október 24.

Az 1930-as évek végén egyre erősödött a horvát ellenzék
 holdudvarában politizáló zágrábi diákvezér, Nagy Iván (1904–
 1972) politikai súlya, aki élesen szemben állt a belgrádi orien-
 tációjú kisebbségi politikusokkal, Váradyval, Deák Leóval és
 Strelitzkyvel. Kiállt a Vajdaság autonómiája mellett, amit a régi
 garnitúra taktikai okokból soha nem támogatott, illetve a ma-
 gyar kisebbség politikai orientációját egyértelműen Zágrábhöz
 kötötte, a magyar sérelmek megoldását pedig a szerb–horvát
 ellentétekre alapozta. Az „öregek”, nem minden alap nélkül,
 attól tartottak, hogy Nagy Iván politikája oda vezet, hogy a
 Belgrád és Zágráb között megosztott magyarság tovább veszít
 eddig sem túl erős érdekérvényesítő erejéből. Nagy Iván Nép
 című lapján keresztül egyre nagyobb hatást gyakorolt, amit fel-
 erősített, hogy szövetségre lépett az ellenzéki szerb Független
 Demokrata Párt politikusaival és a Horvát Köztársasági Pa-
 rasztpárthoz kötődő ellenzéki Vajdasági Mozgalommal. Népies
 programmal lépett fel, támogatta a Vajdaság autonómiáját, ra-
 dikális agrárprogramot hirdetett, nézetei szemben álltak Vára-
 dyék liberális konzervatív nézeteivel. A horvát nacionalizmus
 hatására a német faji ideológia irányába mozdult el.²³⁹ Közte és
 a volt magyar párti politikusok között éles ellentétek bontakoz-
 tak ki. A harc tétje a magyar kisebbség feletti politikai, kulturá-
 lis befolyás megszerzése, megtartása volt. Ezeket az ellentéteket
 Budapest tompítani igyekezett, és erőteljesen forszírozta a két
 csoport közeledését.

Eközben fontos változások történtek az európai erőviszo-
 nyokban, de Jugoszlávia belső életében is. Németország siker-
 rel hajtotta végre az Anschlusst, Ausztria bekebelezését (1938.
 március), az európai nagyhatalmak megkötötték Hitlerrel a
 müncheni egyezményt (1938. szeptember), Csehszlovákiának
 át kellett adnia a Szudéta-vidéket Németországnak. Megválto-

zott Magyarország közép-európai helyzete is, Németország és Olaszország segítségével az első (1938. november), majd a második bécsi döntéssel (1940. augusztus), békés úton, jelentős revíziós sikereket ért el. A megnagyobbodott Magyarország 1940. november 20-án belépett Németország szövetségi rendszerébe, a háromhatalmi egyezménybe. Jugoszlávia számára a nemzetközi erőter kedvezőtlenül alakult, de az ország belső erőviszonyai sem kedveztek a centralizmus erőinek.

Az 1938-as utolsó parlamenti választáson a centralizmus erői végletesen meggyengültek, ezért Belgrád kénytelen volt kiegyezni a horvátokkal. Az 1939. augusztus 26-án megkötött szerb–horvát megegyezés nemcsak miniszteri tárcákat biztosított a köztársasági jelzöt és programot elhagyó Horvát Parasztpártnak, de Horvátország belső autonómiát is kapott. A Horvát Bánság megalakulásának van egy érdekes magyar vonatkozása. Pulváry (Pulvári) Károly (1907–1999), a Magyar Filmiroda főmérnöke saját találmányával, a hordozható hangosfilm felfedezőjével filmezte le Pál régensherceg és felesége, Olga hercegnő Vladko Maček miniszterelnök-helyettesnél, Zágrábban tett látogatását. A felvételt a magyar híradó is bemutatta. Zágrábi útjáról maga Pulváry számolt be a *Magyar Film* című lapban: felvételt készített Maček horvát néphez intézett szövegéről, a régensherceg Maček vidéki otthonában tett látogatásáról, valamint felvettek néhány horvát nemzeti dalt is.²⁴⁰

A Cvetković–Maček-egyezménnyel komoly repedés támadt a szerb dominanciára épülő, centralizált jugoszláv állam szerkezetén. Mindezek a folyamatok lehetővé tették, hogy a jugoszláviai magyarok politikai, kulturális pozícióinak kérdése egyrészt ismét belső alku tárgyát képezze, másrészt az alku formálójaként belépett a képbe Magyarország is. Pál és az 1939 februárjában megalakult Dragiša Cvetković (1893–1969) ve-

zette kormány külpolitikai céljai annyiban egybeestek, hogy – bár más-más indíttatásból – mindkét ország távol akarta magát tartani a háborútól, ami megkönnyítette kapcsolatuk javítását. Ez a törekvés 1940. december 12-én a magyar–jugoszláv barátsági szerződésben öltött testet.

A magyar kisebbség politikai képviselőire vonatkozó alkudozásokba tehát a magyar kormány is beszállt. Úgy tűnt, hogy 1939-ben választásokat fognak tartani, amire végül nem került sor, de a mandátumokra vonatkozó alkudozások megkezdődtek. Váradyék jól látták, hogy a szerb–horvát kiegyezés, valamint Jugoszlávia és Magyarország közeledése jótékony hatást fog gyakorolni a magyar kisebbség helyzetére. Várady egy nyilatkozatában „a nagy törekvésnek” azt nevezte, hogy a magyarságnak „megadassék a lehetőség és alkalom, hogy önálló magyar párt keretében tömörülhessen”. Hamarosan kiderült azonban, hogy erre Belgrád nem hajlandó, így az egyeztetések a mandátumok körüli szokásos alkudozásokra és a cserébe kért engedményekre szorítkoztak. Budapest azt sugallta Váradyék-nak, hogy három képviselői és egy szenátori helyet kérjenek, ami végül Várady biztosnak látszó szenátori helye mellett egy képviselői helyre csökkent, de cserébe azt kérték, hogy a magyar mandátum kérdésébe a jugoszláv kormány ne szóljon bele. Azt is kérték, Nagy Ivánnal szemben ne állítsanak külön magyar jelöltet, de ellenjelölt állítása fordítva se történjék meg. Budapest külön is felhívta a délvidéki magyarok figyelmét arra, hogy tartsák távol magukat a Vajdaság autonómiája körüli csatározásoktól, amit Deák a Nagy Iván-féle vonallal szemben a sajtóban is erőteljesen hangsúlyozott, illetve világossá tette, a horvát ellenzékkel történő szövetség sem jöhet szóba.²⁴¹ Váradyt arra kérték, hogy Budapest álláspontjáról Beslic közvetítését kérve tájékoztassák a jugoszláv kormányt. Találkozájukon

Beslić közölte Váradyval, hogy kormánya még a németeknek sem engedte meg, hogy külön pártlistát állítsanak, nemhogy a magyaroknak. Amikor a mandátumok kérdése került szóba, szinte siránkozva mondta, ha a németek a Vajdaságban öt, a magyarok három, a románok pedig két mandátumot akarnak, akkor mi marad a szerbeknek? Kormányának az az álláspontja, mondta, hogy mind a magyarok, mind a németek legfeljebb egy-egy mandátumot kaphatnak. A minimális magyar követeléseket tehát akceptálni tudják, de ezen felül maximum egy pótképviselői hely jöhet csak számításba. A Várady által felvetett legsürgetőbb problémára, a határ menti ingatlanforgalom tilalmára reflektálva, amely különösen hátrányosan érintette az ott élő magyarokat, nyíltan kijelentette, ebben az ügyben semmit nem tud tenni. Segítségét ajánlotta fel viszont az egységes magyar kulturális szövetség létrehozásának kérdésében, amelyet – mint mondta – ő el fog fogadtatni. A belgrádi magyar követ az erről szóló jelentését azzal zárta, hogy a tárgyalásokon az új szint nem a jugoszláv kormány álláspontja jelentette, hanem az, hogy Beslić „a legfolyékonyabb magyar nyelven” adta azt elő.²⁴² Az alkudozások legfontosabb tételét, a választásokat azonban elsodorták a történelmi események. A magyar kisebbség azonban ezúttal nem maradt képviselő nélkül, Várady Imrét 1939. január 16-án a király kinevezte szenátorrá.

Váradyt mind Budapest, mind Belgrád alkalmasnak tartotta erre a posztra. Eddigi tevékenységével nagy tekintélyre tett szert a délvidéki magyarok körében, többször is eredményesen közvetített a két kormány között, toleranciája sokat segített a magyar kisebbségi politikusok közötti ellentétek csillapítása terén is, de elismerték a kisebbségi sérelmek képviseletében és megoldásában végzett munkáját is. Szenátori kinevezése évében, 1939 februárjában az ő kezdeményezésére létrehozták

939 január 28.

Novi Sad,

Kedves Urambátyám!

Szenátori kinevezése alkalmából ezúton fejezem ki szeretetszónáimat. Megvagyok győződve arról, hogy ezen új lehetőségeket is a magyar népünk érdekeinek előmozdítására fogja felhasználni. Azt szeretném, ha nemes törekvéseit és fáradozását igaz siker koronázná.

A magam részéről miután kisebbségi népünk általános helyzetén ezek után sem látok olyan mélyreható komoly változásokat, amely indokolta tenné a jelenlegi politika, rendszerrel szemben megváltoztatni álláspontomat, a jövőben is azon elkötelezettségemmel fogok állni mint eddig.

Igaz magyar üdvözléssel:



DR. NAGY IVÁN
ADVOKÁT

TELEFON: 33-38
ČEKOVNI RAČUN POST. ŠTED. BEOGRAD 3453
NOVI SAD, NIEGOSEVA ULICA 21.

Nagy Iván gratuláló levele

Várady Imre szenátori kinevezése alkalmával, 1939. január

Becskerekén a Népirodát, amelynek titkára a kisiparos fazekas-mester Tóth Ferenc (?–1955) lett. Az egy évvel későbbi titkári beszámolóban Tóth részletesen leírta, milyen ügyekben járt el az iroda. Főként hadirokkantságok, iskolaügyek, ingatlan-átruházási problémák, iparigazolvány beszerzési nehézségek, állás gondok, valamint az árvízi károk miatt fordultak legtöbbször az irodához. A jelentésből az is kiderül, hogy az 1939-es árvízkor megrongálódott a Népiroda épülete is, falai beomlottak. Az 1940-es tavaszi árvíz pedig Váradyék házáat is elöntötte. A hétköznapi emberek ügyeinek kijárásában, intézésében a Népirodának és magának Várady Imrének is nagy segítségére volt a Belgrádban élő Lengyel Ferenc (1907–2005) ügyvéd, aki lényegében titkári teendőket látott el a szenátor mellett, valamint Várady fia, a szintén ügyvéd Várady József is.

Szenátori kinevezését nagy győzelemként ünnepelte a dél-vidéki magyar sajtó. A *Napló* (korábban *Bácskai Napló*) részletesen beszámolt a becskerekai Vojvodina szállóban tartott ünnepségről, ahol az ország különböző részeiből több mint háromszáz küldött gyűlt össze. „Egy pillantás a három hosszú sorban terített asztal felé és kitűnt, hogy ilyen sok helyről, ilyen szép számmal eddig aligha jött össze Jugoszlávia magyarsága. A távoli Muraköztől Bánát legkeletibb csücskéig mindenünnen eljöttek a kiküldöttek. Noviszádról több mint huszonöt résztvevő jelent meg.” Deák Leó méltatta az első magyar szenátor érdemeit. Mint mondta: „Benne bízva vakon követtük őt, rendíthetetlen bizalommal csoportosultunk Várady Imre személye köré, tőle várva és remélve, hogy a jugoszláviai magyarságot az eltévelyedések útvesztőjéből az ígéret földjére vezeti. Útközben sokan elfordultak, elmaradtak és csodára vártak. A csapat zöme azonban itt van és bízva vezérében, új tettekre kész.” Deák beszéde után Várady mondott pohárköszöntőt a nemrég nagykorúvá nyilvánított II. Péter (Petar II. Karađorđević, 1923–1970) királyra, amit a jelenlévők állva hallgattak végig és „lelkeseddel éltették” az ifjú királyt. Majd ismét Várady emelkedett szólásra és azt hangsúlyozta, hogy „[m]indaddig, amíg az összmagyarság érdekében nem tudok valamit elérni, addig saját kívánságaim nincsenek. Mindaddig, amíg életvilágom utolsó kis része ki nem alszik, minden szavammal, minden érzésemmel csak arra törekszem, hogy magyar fajtámat amennyire lehet, szolgáljam, sorsát, amennyire lehet, előbbre vigyem.”²⁴³

1938–1939-ben ismét felszínre törtek az ellentétek a Nagy Iván vezette csoport, valamint a Várady, Strelitzky, Deák által képviselt régi gárda között. A tét a vezető pozíciók megszerzése volt. Nagy Iván befolyását erősítette, hogy az 1939. augusztus 26-án megkötött szerb–horvát kiegyezéssel létrejött a Horvát

Bánság, így Zágráb a megkapott belső autonómiák és a miniszteri tárcák révén hatalmi tényezővé vált. Várady szenátori kinevezése viszont a régi gárda tekintélyét növelte, és Budapest is őket támogatta. De nemcsak Nagy Iván követelt nagyobb teret magának, hanem a Mayer Ottmár vezetésével a *Híd* című folyóirat köré tömörülő fiatal baloldaliak is. Ez az irányzat is a polgári, liberális kisebbségpolitika meghaladásáért küzdött. E helyen nincs terünk részletesen bemutatni ezeket az összecsapásokat, amelyek jelentős része a szabadkai Magyar Olvasóköri (korábbi neve Népkör) belül zajlottak,²⁴⁴ pusztán Várady ezzel kapcsolatos reflexiójára szeretnék utalni. Az ellentétek lecsillapítása, az egység visszaállítása érdekében, amit Budapest is erősen szorgalmazott, először Deák Leó és Reök Andor (1899–1944) horgosi birtokos – 1941 után Szabadka és Baja főispánja – Zomborban találkoztak Nagy Ivánnal és Nagy két hívével, Koráni Elemérrel (1888–1958) és Pummer Sándor (?–1947) topolyai ügyvéddel. Nagy lényegében azt javasolta, hogy Fodor Gellért, de Deák, Strelitzky és Várady is távozzanak a közéletből, ami Deák számára nyilván elfogadhatatlan volt, így ezek a tárgyalások eredménytelenek maradtak. Ezután Deák és Várady az Olvasókör baloldali Ifjúsági Alcsoportjával találkozott Reök Andor horgosi birtokán. A fiatalok azzal vádolták Deákot, hogy Zomborban Nagyékkel konspiráltak, Reök pedig váratlanul azt követelte, hogy a leendő egységből zárják ki az ekkor már szenátorra kinevezett Váradyt. Deák, aki jóval vehemensebb természetű volt, mint Várady, az ott eluralkodott „útszéli hang”, valamint a Várady személye elleni vádaskodás miatt kirohant a megbeszélésről, egyedül hagyta harcostársát, amiért pár nappal később hosszú levélben kért tőle elnézést.²⁴⁵ Várady a támadások miatt mélyen megbántva érezte magát, azonban egy ezzel kapcsolatos levelében szelíden így reagált



*Reök Andor (1899–1944), horgosi
földbirtokos, agrármérnök, kisebbség-
politikus, 1941–1944 között Szabadka
és Baja főispánja*

erre: „ha engem ez a magas gáncs nélküli erkölcsi társaság az itteni magyarság kebeléből kiközösít, vajon csak egy percre is, valjon csak egy pillanatra is meg tudna engem tántorítani magyarságomban, a magyar ügynek legjobb meggyőződésemet szereztem végéig tartó szolgálatában...”²⁴⁶ Ő és Deák továbbra is a magyarság egységének létrehozása mellett foglalt állást.

Szenátorrá történő kinevezése után a szenátus pénzügyi bizottságának lett a tagja, első felszólalását a költségvetés szenátusi vitájában, 1939. március 21-én, a német csapatok prágai bevonulása után mondta el. Miután kifejezte bizalmát a Dragiša Cvetković vezette kormány iránt, azzal folytatta, hogy ez nem jelenti a „teljes megelégedettséget”, hiszen a magyarságnak sok sérelme, reális kérelme vár orvoslásra, de, tette hozzá, e kérelmek teljesítését az alkotmány és a fennálló törvények alapján kívánják. Majd felsorolta ezeket a sérelmeket: a névelmezés révén a szülők szabad iskolaválasztási jogának, a nem szláv állampolgárok saját ingatlanjaik feletti rendelkezésének hiányát, beleértve az öröklés korlátozását, az elemi iskolai magyar tanítók hiányát, az agrárreform magyarokra hátrányos intézkedéseit, a kultúregyletek működése kapcsán tapasztalható permanens hatósági gáncsoskodást, valamint a régi korona alapon történt nyugdíjazások régóta vajdó rendezését.

Beszédében egyértelműen kifejezésre juttatta azt „a lelkében élő régi vágyat, politikai álmot”, hogy Jugoszlávia és Magyarország „a kölcsönös egymásra utaltság józan, reális mérlegelésével megtalálják a megértésnek, a nemzetközi harmóniának, a baráti együttműködésnek áldást hozó útját.”²⁴⁷

Várady szenátorként is tovább folytatta a magyar egység létrehozására irányuló tevékenységét, és szerepe volt az 1939 áprilisában a volt magyar párti vezetők értekezletének összehívásában is. Tíz pontba szedték, melyek azok a követelések, amelyek régóta megoldásra és törvényi szabályozásra vártak. Ezek között első helyen szerepelt a magyarság egységes, független politikai pártjának engedélyezése, kulturális, gazdasági, szociális szervezeteinek szabad létesítése, munkaalkalmak biztosítása, az ingatlanforgalmi korlátozások megszüntetése, a szabad iskolaválasztás joga, a névelmezés eltörlése, annak biztosítása, hogy a magyar tanulók magyar nyelven tanulhassák vallásuk hitelveit, az útlevél-korlátozások megszüntetése, a hatóságok előtti szabad nyelvhasználat azokban a községekben, ahol a magyar kisebbség aránya eléri a 20%-ot, s végül a számarányuknak megfelelő magyar tisztviselők kinevezése és alkalmazása.²⁴⁸ Csupa régi, 1918 óta húzódó probléma.

A kormány kisebbségpolitikája, Jugoszlávia külpolitikai mozgásterének drámai beszűkülése következtében – ha nem is a magyarok által elvárt mértékben, de – lassan mégiscsak változott. 1940 júliusában Dragiša Cvetković miniszterelnök magához hívatta Váradyt, aki részletesen tájékoztatta a miniszterelnököt a magyar kívánságokról. Mint a *Napló*nak adott nyilatkozatában mondta, külön is felhívta a kormányfő figyelmét, aki ekkor a belügyminiszter posztját is betöltötte, az egységes magyar kultúrászövetség kérdésére, amelynek az alapszabályát és engedélyezési kérvényét még májusban személyesen adta

át az előző belügyminiszternek. Nem véletlenül hangsúlyozta, hogy a Horvát Bánságban „meglepően hamar” engedélyezték a Horvátországi Magyar Kultúrszövetség működését.²⁴⁹ Pár hónappal később, 1940 januárjában Dragiša Cvetković miniszterelnök ismét fogadta Váradyt, illetve Deákot. Cvetković határozottan kijelentette, hogy a Magyar Párt működését a kormány továbbra sem fogja engedélyezni, de nem zárkoznak el az egységes magyar kulturális szövetség létrehozása elől. Mint mondta, támogatják az önálló magyar tanítóképző és egy önálló magyar gimnázium létrehozását, megígérte azt is, hogy orvosolják a magyar tanítók, tanárok sérelmeit, valamint az ingatlanforgalomra vonatkozó panaszokat. A miniszterelnök egyértelművé tette, hogy nem támogatják sem Szántó Gábort, sem pedig Nagy Ivánt, a magyarság kizárólagos képviselőjeként a régi magyar párti vezetőket ismerik el. Az ígéretek azonban nemigen akartak megvalósulni. Deák egy hónappal később arról panaszkodott Váradynak, hogy az ingatlanforgalomra vonatkozó, állítólag elkészült rendeletet az alsófokú hatóságok „nem találják”.²⁵⁰

Deák lázas sietséggel elkészítette azt a statisztikát, amelyet a kormány kért a magyar elemi iskolákba elhelyezhető tanárokról, a rendelkezésre álló gimnáziumi magyar tanárokról, valamint azokról az elemi iskolákról, amelyek magyar tanítókat kérnek. Sajnos a kimutatás nem áll rendelkezésünkre, de sokatmondó, ahogyan ezzel kapcsolatban a Váradyhoz írott, március 6-án kelt levelében fogalmazott: „rettenetes és kétségbeejtő az a helyzet, amely a befutott jelentkezések nyomán mutatkozik. Mondom: kétségbeejtő.”²⁵¹ Ez ügyben is a kijárási taktikát alkalmazták. Úgy döntöttek, hogy Deák fog tárgyalni a belügyminiszterrel, átadja a listát a magyar ügyekben régóta közvetítő, kijáró emberüknek, Nikola Beslicnek, és Lengyel

Ferenc belgrádi ügyvédet, régi kapcsolatukat szintén bevonják az ügybe, aki majd a minisztériumok alsóbb tisztviselőinél fog eljárni. Deák kérte, hogy az ügy eredményessége érdekében Várady is vegyen részt az akcióban. Beslic a beadvány átadásakor azt ígérte, hogy „csak napok kérdése és mindent elintéz.” Május közepén azonban Deák arról panaszkodott Váradynak, hogy „szaladgálásaim során majdnem mindenütt megnyilatkozik a panasz az iskolaügyek rendezetlensége miatt.”²⁵² Az ügy 1940 szeptemberében mozdult ki a holtpontról. Deák arról értesítette Váradyt, hogy Beslic meglátogatta Szabadkát és több más várost, ahol magyarul tárgyalt a magyarok vezetőivel, és beadványukat átadta Anton Korošec (1872–1940) művelődésügyi miniszternek, aki egyúttal a Szlovén Néppárt vezetője volt. Deák azonban – aki nagy energiával gyűjtötte az iskolaügyekkel kapcsolatos panaszokat – még október végén is arról értesítette Váradyt, hogy „az alantas hatóságok különös kéjjel szabotálják” a minisztériumok utasításait.²⁵³ Az idő sürgetett, a magyar kormány a Belgráddal elkezdődött tárgyalásokhoz kérte a magyar iskolákra vonatkozó adatokat.

Váradyt és Deákot november elején Budapestre rendelték, ekkor az októberben megkezdődött magyar–jugoszláv tájékozódó jellegű tárgyalásokhoz szolgáltatott adatokat a magyarok helyzetéről. Itt jelzem, hogy a Várady-iratokban budapesti útjairól, ottani tárgyalásairól egyetlen sor sem olvasható, ami nyilván nem véletlen. Erre vonatkozóan a magyar külügyi iratokban sem találtam érdemleges adatokat.

A magyar–jugoszláv barátsági szerződés aláírása előtti tárgyalásokon felmerült a zentai és a topolyai járás magyarok által lakott egyes területei átadásának lehetősége, sőt, a baranyai háromszög, valamint Szabadka és környezete átadását állítólag a jugoszláv vezérkari főnök katonai szempontból nem ellenezte.

volna. Bakách-Besseney követ azonban világosan látta, hogy egy Magyarországgal szembeni területi kompenzáció esetén maga Belgrád indítaná el az ország dezintegrációját, hiszen a magyar követelések teljesítését követné a bolgárok és a románok területi követelése is. Bár, tette hozzá, Belgrádban is fontolgatják annak lehetőségét, hogy az európai területi átrendeződés előbb-utóbb őket is utoléri, s lehet, hogy kevesebb veszteség érne Jugoszláviát, ha elébe menne ezeknek a változásoknak. Ez a gondolat azonban igen hamar lekerült a napirendről. A jugoszláv külügyminiszter-helyettes nem is a területi kompenzációt, hanem a lakosságcsere gondolatát vetette fel Bakách-Besseneynek, amit viszont a követ utasított vissza.²⁵⁴

A jugoszláv–magyar barátsági szerződést 1940. december 12-én írták alá Belgrádban, amelyet a magyar országgyűlés 1941. február 27-én ratifikált, azaz hagyott jóvá. A „Barátsági szerződés a Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között” című dokumentum első cikkelye szerint a két ország között „állandó béke és örökös barátság fog fennállni.” A második pont szerint az aláíró felek „tanácskozni fognak mindazokban a kérdésekben, amelyek megítélésük szerint kölcsönös kapcsolataikat érinthetik.” A szerződés sem a kisebbségi, sem pedig a területi kérdéseket nem érintette.

Eközben Nagy Ivánnak sikerült elérnie, hogy a Horvát Bánországban 1940 márciusában engedélyezték az egységes Horvátországi Közművelődési Szövetség (HKSZ) működését, amely politikai előnyhöz juttatta Nagyot Váradyékkal szemben. Belgrád lépéskényszerbe került, és hajlandó volt tárgyalni egy országos kultúrszövetség létrehozásáról, és kérték, nyújtsák be az országos szervezet alapszabály-tervezetét. Várady és Nagy Újvidéken személyesen is találkoztak ez ügyben, ahol megpróbálták egyeztetni elképzeléseiket. Megállapodtak abban, hogy a szer-

vezetnek politikamentesnek kell lennie, ezért – írta Nagy Iván 1940. május 10-én kelt, Váradyhoz intézett levelében – „kívánatos volna, hogy népünk azon tagjai, akik politikai téren bármilyen vezető szerepet töltenek be, ne szerepeljenek a Kultúrszövetség vezetőségében.” Nyilvánvaló volt, kire célzott. Nagy megígérte azt is, hogy elküldi Váradynek a Horvátországi Közművelődési Szövetség ekkor már jóváhagyott alapszabályát.²⁵⁵ Jó egy hónappal később, május 23-án, amikor már Váradyék is beadták az egységes kulturális szervezet létrehozására vonatkozó kérelmüket, az idős szenátor reflektált Nagy levelére. Szemére vetette, hogy ígérete ellenére sem küldte el neki a horvátországi szövetség alapszabályát, illetve személyében érezte magát megbántva, amiért Nagy szószegéssel vádolta és azt írta neki, hogy nézeteltéréseik ellenére ő, Nagy Iván „magyar becsülettel” fogja támogatni a magyar kultúrszövetség létrehozását. Várady azzal vágott vissza Nagynak, hogy ő ugyanezt fogja cselekedni, „egyáltalán nem törődve azzal, hogy akik másnak minden lépését sanda szemmel mérik, itt is majd lépten-nyomon gáncsokodnak. Persze: si duo faciunt idem, non est idem.” (Ha ketten teszik ugyanazt, az még nem ugyanaz. – S. E.)

Ilyen előzmények után alakult meg a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség. Az alakuló közgyűlésre 1940. november 24-én, Újvidéken, a Polgári Magyar Kaszinó épületében, 240 küldött részvételével került sor. A szövetség alapszabályát hivatalosan csak később, 1941. január 30-án hagyták jóvá. Az alapszabályban leszögezték, hogy a szövetség politikamentes szervezet, amelynek célja, hogy összefogja a magyarság minden kulturális, ifjúsági, egyetemi, főiskolai, gazdasági és egyéb egyesületeit, szervezeteit, megőrizze a magyarság morális, lelki, társadalmi, fizikai, kulturális jegyeit, és szolgálja a magyar kisebbség anyagi, szociális jólétét. Mindezt

természetesen a Jugoszláv Királyság iránti állampolgári hűség jegyében. Elnöke Krámer Gyula (1883–1945) újvidéki gyáros, az újvidéki magyar kulturális élet régi aktivistája és egyik vezetője, a Polgári Kaszinó elnöke lett, aki a keresztény, nemzeti irányzat képviselőjének számított, és a régi Magyar Pártban valóban nem exponálta magát.

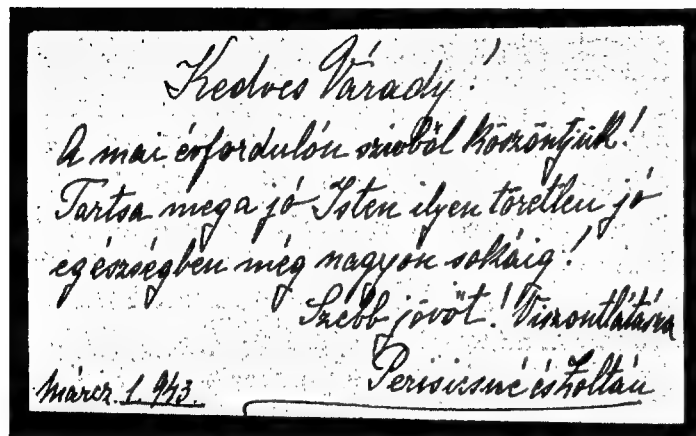
Székfoglalójában Krámer erőteljesen hangsúlyozta, hogy „félretéve minden eddigi elválasztó momentumot, csak a magyarság összessége érdekeinek ápolása leendő célunk, ezt kívánjuk önzetlenül szolgálni, s minden rendbontó irányzattal, fegyelmet lazító törekvésekkel a leghatározottabban szembe szállni szándékozunk.” Külön is köszönetet mondott Várady szenátornak, mert, mint mondta, „neki köszönhetjük, hogy a kir. kormánynál kieszközölte a Közművelődési Szövetség megalakulásához az engedélyt.” Az alapszabályból kiemelte a szervezés és a nyilvántartás fontosságát, a közművelődési, azaz az iskolán kívüli oktatás, a műkedvelő színjátszás, valamint a gazdasági, szövetkezeti mozgalom támogatását, a jugoszláviai magyar irodalmi élet megszervezését, a népjóléti ügyek támogatását, a csecsemővédelem megszervezését, a tanonckérdést, a háziipari tanfolyamok szervezését, a sportegyesületek támogatását, a falukutatót és végül az ifjúság megszervezésének kérdését. A vezetőség megválasztása kapcsán hangsúlyozta, hogy a személyek kiválasztása az alapján történt, hogy a Kultúrszövetség nem foglalkozik politikával.²⁵⁶ A Magyar Párt volt elnöke, Sántha György csak jelképes funkciót kapott, díszelnöknek választották, Várady és Deák a politikamenteség jegyében be kellett érje a választmányi tagsággal.

A megalakulás körülményeivel elégedetlenek bőven akadtak. A Kultúrszövetség vezetőségéből teljesen kihagyták a szabadkai Magyar Olvasókör vezetőit, illetve annak balodalinak

számító ifjúsági szakosztályát. Havas Károly (1887–1944), a *Bácsmezei Napló* (*Napló*) újságírója, szerkesztője elkeseredetten arról panaszkodott Váradynak, hogy a vezetőség megválasztásakor mellőzték lapjának munkatársait, így magát a lapot is. De azok a szabadkai értelmiségi körök is, akik eddig is és most is sokat áldoztak a magyar kultúrára, „legnagyobb elkeseredéssel és felháborodással” vették tudomásul, hogy Szabadkáról olyanokat választottak a vezetők közé, akik „esetleg a nevüket se tudják leírni.”²⁵⁷ Mellőzöttségük kapcsán Várady-nál tettek panaszt a szabadkai baloldali fiatalok is. Ők egyenesen azt követelték, hogy a jelenlegi vezetőség mondjon le, és megfelelő előkészítés után válasszanak új vezetőséget. Komoly aggodalmának adott hangot a szabadkai Magyar Olvasókör vezetősége is. A Kultúrszövetség „szomorú magalakulása” óta „mint egy hangyaboly zúg és méltatlankodik egész Bácska egyleti élete” – írták Váradynak.²⁵⁸ Az óhajtott egység tehát nem jött létre. Ennek ellenére egy Krámer által később, már a visszacsatolás után készített jelentésben azt olvashatjuk, hogy a visszacsatolásig eltelt pár hónap alatt az egyesületek belépése által tagságuk 150 ezerre emelkedett, azaz szinte minden felnőtt magyar belépett a JMKSZ-be. 149 városban, községben voltak szervezőbizottságaik, 151 féle egyesület, szervezet, sportkör és egyéb szervezet mondta ki csatlakozását.²⁵⁹

1940 ősztől tehát – a Jugoszlávia belső erőviszonyaiban végbement változások, Magyarország és Jugoszlávia közeledése, valamint az egyre romló külpolitikai feltételek miatt – a jugoszláv kormány eddig nem tapasztalt gesztusokat tett a magyarok felé. A közigazgatás hagyományos reflexei azonban még mindig működtek. 1940 novemberében például több száz bácskai magyart tartóztattak le, amiért az irredentának minősülő *Bácskai indulót* énekelték.²⁶⁰

Pár héttel Jugoszlávia katonai lerochanása és feldarabolása előtt, 1941. március 1-jén Várady Imre betöltötte 74. életévét. Születésnapja, névnapja mindig is komoly társasági eseménynek minősült. Ezúttal a becskerekai Magyar Művelődési Egyesület szervezte az ünnepséget. A *Reggeli Újság* egész oldalas cikkben tudósított a „lankadatlan munkakedvvel, elapadhatatlan frissességgel, törhetetlen munkabírással” rendelkező idős politikus tiszteletére rendezett ünnepségről, akit a nagykorúvá vált II. Péter király ismét kinevezett szenátorrá. Várady itt elmondott beszédében a magyarság egységét hangsúlyozta, amely „az idők követelménye”, de ennek „megkísérlése bizony nehéz feladat” – mondta. Majd így folytatta: „Ma nem mérlegelhetjük, ha bármi sok, vagy bármily súlyos is az, ami egymástól elválaszt. Ma csak egy eshet a mérleg latjába, hol van a találkozó sík.” Megnevezte az egységet szimbolizáló személyeket is, Deák Leót, Nagy Ivánt és a pártsemleges gróf Bissinger Ernő (?–1945) temesvajkóci (Vlajkovac) földbirtokost.²⁶¹



Születésnapj jókívánság 1943-ból

Pár héttel Várady születésnapja és hosszas politikai csatározások után, március 23-án a koronatanács döntött Jugoszlávia háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozásáról, és március 25-én Dragiša Cvetković miniszterelnök és Aleksandar Cincar-Marković külügyminiszter alá is írta a csatlakozási szerződést. Ebben a válságos helyzetben a Jugoszlávai Magyar Közművelődési Szövetség március 24-én Belgrádban ún. politikai ötös tanácsot hozott létre, amely tulajdonképpen válságmegoldó testületként kívánt működni. Az ötös tanács tagjai a Szövetség egységét szimbolizálták. Tagjai Váradyt kívül Deák Leó, Nagy Iván, Bissinger Ernő és Pummer Sándor (?–1947) ügyvéd, Nagy Iván keresztény nemzeti irányzatának híve volt. Deák, halaszthatatlan büntető tárgyalására hivatkozva nem vett részt az ötös tanács alakuló ülésén. A jegyzőkönyv szerint az ötös tanács feladata a jugoszlávai magyar népcsoport „mindennemű politikai, közművelődési, gazdasági és nemzeti közéletének irányítása.” E testület valamennyi tagjának kötelessége „minden lehetőt megtenni, hogy a magyar népcsoport egysége minden téren érvényesüljön”. Megbízták Váradyt és Bissingert, hogy Beslicén keresztül készítse elő a bizottság tagjainak Cvetković miniszterelnöknél tervezett látogatását. A második ülésre április 3-án, Újvidéken került sor. Előtte pár nappal, március 27-én angol biztatásra angolbarát katonatisztek egy csoportja puccsot hajtott végre, leváltották a háromhatalmi egyezményhez csatlakozó Cvetković-kormányt, elmozdították Pál régent, a 17 éves II. Pétert nagykorúvá nyilvánították, és Dušan Simović repülő tábornok vezetésével új kormányt alakítottak. Úgy tűnik, az ötös tanács tagjainak együttműködése az országban kialakult helyzet miatt akadozott, mert például sem Nagy Iván, sem pedig Bissinger nem jelent meg az áprilisi értekezleten. Tekintettel

Jegyzőkönyv.

felvétel 1940. április hó 3-án Újvidéken dr. Várady Imre meghívására, illetve előzetes megállapodás alapján. Jelen vannak alulírottak, Krámer Gyula, Dr. Várady Imre külön meghívására vett részt a megbeszélésen.

Várady Imre bejelentette, hogy Belgrádban 1941. március 24-iki jegyzőkönyv 4. pontjának megfelelően Bissinger Ernővel együtt felkarrestók Besljos ministert.

Bissinger Ernő a mai tanácsülésen nem jelent meg ismeretlen okból: az elmaradtak megjelenésére 11 óráig váraoztunk.

Dr. Nagy Iván a Nép című lapnak átállítását végezték még múlt hó 27-én Zágrába ment, ahonnan a mai napig még nem tért vissza és ahol valószínűleg még a mai napon is tartózkodik.

A tanács jelenlevő tagjai a változott viszonyokra való tekintettel abban állapodtak meg, hogy eltérőleg a Belgrádban felvett jegyzőkönyv megállapodásaitól a helyzet tisztázásáig összejegyzéseket nem tart, de befolyásukat abban az irányban fogják érvényesíteni, hogy az adott nehéz helyzetben a magyarságot teljes nyugalomra és komolyságra intik. Figyelemmel kísérik azonban a fejleményeket és, amennyiben a magyarságot bármilyen sérelem érné, úgy a megfelelő lépéseket folytatni fogják.

Amennyiben azonban körülmények változása szükségessé tenné, megbízzák Dr. Várady Imrét, hogy a tanács tagjait minden lehetőség szerinti Noviszadra egybenhívja.

Dr. Fumner Sándor szükségesnek tartja leszögezni, hogy Dr. Nagy Iván Zágrábban a lap szellemi irányának meghatározása végett ment az adott helyzetnek megfelelően.

Krámer Gyula bejelenti, hogy a M.K.Sz.-nél a még március 27-én a további munkák leállítása és a gyűlések beszüntetése végett intézkedett, úgy a sajtó útján valamint esetenként levélileg is.

Kmft.

Dr. Várady Imre
Krámer Gyula
Fumner Sándor
Krámer Gyula

a belpolitikai fordulatra úgy döntöttek, hogy a helyzet tisztázásáig több ülést nem tartanak, „de befolyásukat abban az irányban fogják érvényesíteni, hogy az adott nehéz helyzetben a magyarságot teljes nyugalomra és komolyságra intik.” Krámer bejelentette, elnökként még a puccs napján intézkedett, hogy a Magyar Közművelődési Szövetség szüntesse be minden tevékenységét.²⁶²

Már csak pár nap volt hátra Jugoszlávia németek által történő katonai lerohanásáig és felosztásáig, valamint a Délvidék visszacsatolásáig.

KISEBBSÉGBŐL KISEBBSÉGBE

A katonai puccsot követően, április 6-án hajnalban német repülők kezdték bombázni Belgrádot – megkezdődött az ország lerohanása, majd felosztása. Április 11-én, a Független Horvát Állam kikiáltása után a magyar csapatok is átlépték a határt és visszafoglalták a Trianonban elszakított Bácskát, Muraközt és a Murán túli területeket. Április 11-én a becskerekai magyarokban, de egész Bánát magyarságában felcsillant a remény, hogy véget ér a huszonhárom évig tartó kisebbségi lét, és a területet az előzetes német ígéreteknek megfelelően visszacsatolják Magyarországhoz. Az összeomló jugoszláv közigazgatás helyébe a magyarok lakta községekben sorra alakultak a nemzetőrségek, a német lakosság pedig német védőrséget alakított és várta a német hadsereg bevonulását. Magyarittabé (Novi Itebej) magyar bírója például április 13-án a rendfenntartás érdekében száz darab fegyvert kért a nemzetőrség számára a Magyar Közművelődési Szövetségtől. A fegyvereket kiadták nekik. Boday József, torontáltordai (Torda) plébános, aki régi jó ismerőse volt a Várady családnak, Várady Imréhez írott levelében kért fegyvereket és lelkesen közölte, hogy községük „már piros, fehér, zöld színben virít.”²⁶³ Egy ismeretlen szerző a *Bánáti indulót*, meg is zenésítették, amit elküldtek Váradynek is: „Nagybecskerek virágdíszben ujjong, ünnepel, / Nagyikinda magyar népe himnuszt énekel. / Pancsován a magyar zászlót lengeti a szél, / Versec bora régi



A 12. gyalogos dandár fogadtatása a Délvidéken, 1941. április

magyar nótáról regél. / Magyar honvéd vágat Bánát virágzó földjén, / Piros, fehér, zöld zászló leng házak tetején, / Magyar népnek szíve dobog, könnyes a szeme, / Felszabadult egész Bánát, harsog a zene.”²⁶⁴

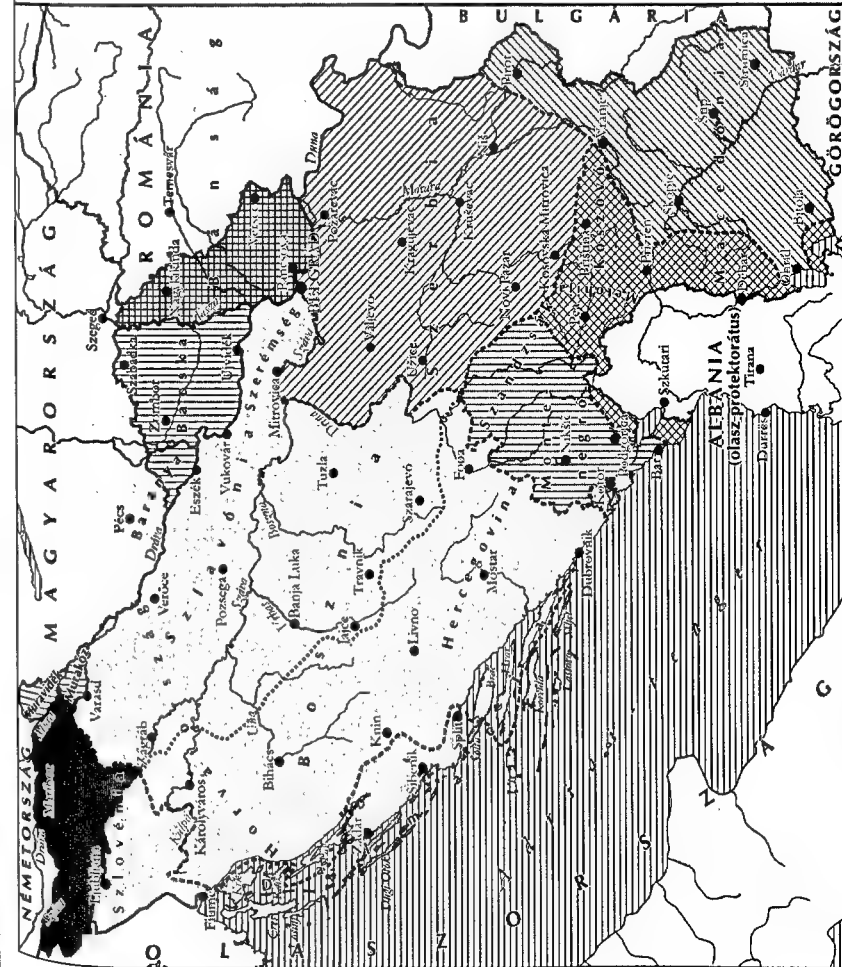
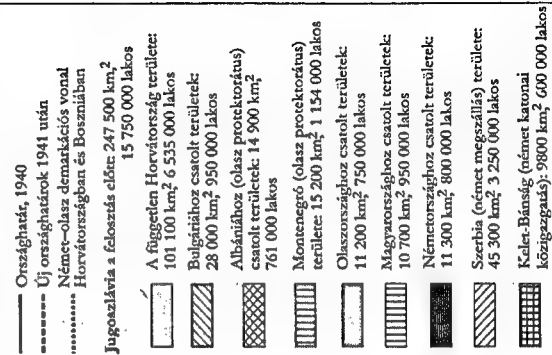
Becskekéről április 11-én kivonult a jugoszláv hadsereg, és a német csapatok bevonulásáig egy háromtagú testület vette át a város irányítását. Hajnalban keltették fel Váradyt, hogy a szerbek és a németek képviselőivel beszélje meg a teendőket. A testületben a magyarokat Várady Imre, a szerbeket Pera Erdeljanov ügyvéd, a város jugoszláv polgármestere, a németeket pedig Josef Gion képviselte, aki a háború alatt lett Becskerek polgármestere. Egy négyszáz fős polgárőrséget állítottak fel, ennek segítségével biztosították a rend fenntartását a városban. A *Torontál* című lap ezen a napon arról is tudósított, hogy április 13-án magyar repülőgép jelent meg a város felett, amely azonban nem bombákat, hanem a jugoszláv hadsereg katonái-

nak szóló röpcédulákat dobott le. A röpcédulákban arra hívták fel a katonák figyelmét, hogy Jugoszlávia „a német hadsereg győzelemsorozata következtében” szétesett, a király és a kormány megszökött, Horvátország kikiáltotta függetlenségét, nincs értelme tovább harcolni, tegyék le a fegyvert.²⁶⁵

A *Bánáti induló* a várakozások ellenére nem hangozhatott el, a magyar csapatok hőn várt bevonulása helyett április 14-én Jürgen Wagner (1901–1947) tábornok vezetésével Wehrmacht- és SS-csapatok vonultak be Becskerekre. Lefegyverezték a magyar nemzetőrséget, német polgármestert neveztek ki, és a helyi németek foglalták el a város közigazgatásának minden pontját. Boday plébános egy Váradhoz április 28-án írott levelében így jellemezte a kialakult helyzetet: „Az ember már nem bírja idegekkel. Bikács, Udvarnok stb. német és magyar lakta községekben magyarnak már lélegezni sem szabad. Nem értem, hisz mi nem vagyunk a németek ellenségei, hanem fegyvertársaik. [...] Mondják meg, ha nincsen itt helyünk, hogy tudjuk, mihez tartsuk magunkat és szedjük a sátorfánkat [...] Kérném tanácsát. Leszünk-e magyarok, vagy mi lesz?”²⁶⁶

A német megszállás első napjaiban a magyar kormány számára készített jelentésben olvashatjuk: „A hangulat a magyar és a német lakosság között elmérgesedett. Felelőtlen német túlkapások vannak napirenden. Így például még ápr. 14-én barátságtalan módon lefegyverezték az addig a svábokkal együttműködő magyar polgárőrséget, ápr. 14–15. közti éjjelen felszólították a magyar háztulajdonosokat, hogy magyar zászlóikat vonják be, sok a panasz, hogy ok nélkül sértegetik magyarságukban a magyar lakosságot.”²⁶⁷ Egy másik, ugyancsak a magyar kormány számára készített jelentés szintén a csalódás hangján szólt a német megszállásról. „Az első napok eseményei után azt hittük, hogy egy közös munka lehetséges

Jugoszlávia felosztása, 1941



lesz a németekkel. Ma ennek a reménye teljesen megsemmisült, mert több bizonyítékunk van arról, hogy a németek, kihasználva azt a helyzetet, amit a jelenlévő német fegyveres erő számukra jelent, valóságos rémuralmat teremtettek...”²⁶⁸

Amikor Várady, immáron 76 évesen, 1943-ban ismét naplóírásba kezdett, keserűen emlékezett ezekre a napokra: „A városból és vidékről hangos a panasz, hogy fogy, elviszik az élelmet, elfogy, nem hozzák a tüzelőt. [...] a mostani kép, a jelen sivár, lehangoló, szívbe markoló.”²⁶⁹ Egy beszélgetés alkalmával azt mesélte Bolla Lajos belgrádi magyar konzulnak, hogy a bánáti szerbek a Bácskából beszivárgó hírek miatt, ahol a bevonulásnak számtalan szerb áldozata volt, tartottak a magyar csapatok bevonulásától, majd „kárörömmel látták a bánáti sváboknak azt a magyarelles magatartását, és azt mondták, hogy a németek és a magyarok egymás sírját ássák.”²⁷⁰

Az idős kisebbségpolitikus életét körülvevő politikai tér 1941 áprilisában tehát nem a remélt pozitív irányba mozdult el. Olyan ideológiai, politikai közegbe került, amely szöges el-
lentétben állt egész eddigi világával, értékrendjével. Élete ettől kezdve arról szólt, hogyan lehet megőrizni régi értékeit, korábbi magatartásformái szigeteit a német nemzetiszocializmus által vezérelt világban. Sok tízezer bánáti magyarral együtt egy megszállt, legyőzött, feldarabolt, bizonytalan sorsú ország kisebbségi státuszú lakosa lett. A bánáti németek által óhajtott Duna menti autonóm német állam ugyan Berlin ellenállása miatt nem valósult meg, a Bánát a háború végéig német megszállás alatt maradt, ahol a német hadsereg mellett a helyi németek játszottak döntő szerepet a terület helyi igazgatásában. 1941. június 5-én a Bánát Szerbia autonóm része lett, majd decemberben a megszállt Szerbia adminisztratív átszervezése következtében Szerbia 14 körzetének (*okrug*) egyike. Szerbiá-

[illegible]

A Bánát 1941-es remélt visszacsatolása alkalmával elmondandó beszéd töredékes fogalmazványja

tól vámhatár választotta el.²⁷¹ A Bánát élén kezdettől fogva a helyi németek soraiból kikerülő Josef-Sepp Lapp (1873–1946) segédbán állt, majd az adminisztratív átszervezés után a segédbán helyettesének pozícióját magyarok töltötték be, elsőként Jeszenszky Ferenc, majd Botka Béla.²⁷²

A város elfoglalása ugyan egyetlen puskalövés nélkül történt, az európai háború azonban nem múlt el veszteségek, áldozatok nélkül a Várady családban sem. Gizella húga a lengyel Stanislav Slavikovski lengyel származású katonatiszthez ment

feleségül, házasságukból két lány született, Gizella és Ilona. Gizella Slavikovski hozzámént Bronislav Maslanka lengyel katonatiszthez, aki Lengyelország német és szovjet lerohanása után szovjet hadifogságba esett, és több mint húszezer társával együtt Katyában kivégezték. Várady Imre így kommentálta naplójában Maslanka kivégzését: „az orosz vadak, mint tűzérkapitányt elfogva agyonlőtték.”²⁷³ Bronislav Maslanka családját, feleségét, Gizellát, kislányukat, valamint Gizella testvérét, Ilonát Kazahsztánba deportálták, ahol fogolyként egy kolhozban dolgoztak. Meglehet, nekik is olyan találékonyyságra volt szükségük a túléléshez, mint Cséri Lilinek, egy 1919-es magyar kommunista feleségének, akit a férje letartóztatása után kisleányával együtt Kazahsztánba száműzték. Az sem kizárt, hogy személyesen is találkoztak. A háború alatt a kolhoz földjeit elárastották a kolorádóbogarak, ezeket kellett befőttesüvekbe összegyűjteni és leadni a kolhoz irodájában. Nemcsak a kényszerlakhelyre száműzötteknek, de a falu kazah lakóinak is meghatározott mennyiséget kellett teljesíteni. A száműzöttek azután, hogy feljavítsák csekélyke fejadagjukat, éjjel-nappal gyűjtötték a bogarakat, amit a falusiak tejért és paradicsomért megvettek tőlük. Végül beindult az „üzlet” és a kolorádóbogarakkal teli üvegeket a falu piacán árulták, lisztért, tojásért, burgonyáért, feketén.²⁷⁴

Várady Imre szenátor 1940. július 25-én kérelemmel fordult a belgrádi szovjet követséghez, hogy engedjék haza őket, ő Jugoszláviában, Nagybecskereken gondoskodik eltartásukról és teljes morális felelősséget vállal értük.²⁷⁵ Kérvényére, úgy tudjuk, nem válaszoltak. Hat év fogság után szabadultak a lágerből, 1946 májusában érkeztek meg Krakkóba.²⁷⁶ Várady Imre 1945. december 29-én kapta a hírt a Magyar Vöröskezszt szegedi fiókjától, hogy Tibor nevű fia hadifogoly (nyil-

ván szovjet), és Szegeden vitték keresztül ismeretlen helyre. A Becskereken vele együtt élő és dolgozó ügyvéd fiát, Józsefet Magyarország német megszállásának napján Becskereken egynapos „biztonsági elfogatás” keretében letartóztatták.

Edit nevű lánya első házasságából származó fia, Villányi József, akit 1942 novemberében vezényeltek a keleti frontra, 26 éves korában, 1943 januárjában elesett. Edit második férje, dr. Szilágyi Endre kormányfőtanácsos katolikus hitre áttért zsidó volt. A Magyarország német megszállása után kinevezett Sztójay (Sztójákovich) Döme (1883–1946) miniszterelnök, aki elrendelte a zsidók gettósítását és koncentrációs táborokba szállítását, 1944. április 30-án miniszteri rendeletet adott ki a korábban kiállított mentesítő iratok felülvizsgálatára, illetve ugyanebben a rendeletben lehetővé tette, hogy azok a nem zsidók, akiknek a házastársa zsidónak minősült és eddig nem kértek mentesítést, most beadhatják ez irányú kérelmüket. Dr. Szilágyi Endréné született Várady Edit 1944 májusában adta be a férje mentesítésére vonatkozó kérvényét.²⁷⁷ Kérvényében első férje első világháborús, illetve édesapja, Várady Imre kisebbségpolitikai érdemeire hivatkozott. Az idős szenátor által 1944 februárjában kelt, a kérvényhez csatolt nyilatkozatában kiemelte, hogy lánya őt mindig „a legnagyobb mértékben” támogatta kisebbségpolitikai munkájában, és „hazafias megbízásait mindenkor teljes önzetlenséggel végezte.”²⁷⁸ A rendelkezésünkre álló iratok alapján megállapítható, hogy a kérvényt elbíráló, belügyminiszter által kinevezett öttagú véleményező bizottság javasolta Szilágyi Endre számára a mentesítő irat kiadását.²⁷⁹ Ezt a javaslatot a belügyminiszternek kellett jóváhagyni, erre vonatkozó dokumentumot azonban nem találtam. Úgy tudjuk, Szilágyi Endre nem élte meg a felszabadulást. Felesége, Várady Edit budapesti lakásán

Szállasi hatalomra jutása után a nyilasok házkutatást tartottak azzal, hogy zsidó férjét rejtegeti. Várady Imre egy ismerőse elbeszélése alapján ezt jegyezte fel ennek kapcsán: „Ebből csak úgy menekült, hogy a beszéd folyamán kitűnt, Puts [a kutatást végző nyilas tiszt – S. E.] becskerekki volna.”²⁸⁰ Szilágyi Endréné Várady Edit az ötvenes években második házasságából származó fiával Argentínában telepedett le.

Várady Imre nemcsak idős kora miatt szorult háttérbe, de az új bánati rezsim is új magyar vezetőkkel kívánt dolgozni. Az azonban váratlanul érte 1941. június végi budapesti útja alkalmával, amikor részletesen beszámolt Pataky Tibornak (1889–1953), a miniszterelnökség kisebbségi osztálya vezetőjének a bánati helyzetről, hogy Sztéryni Sándor miniszteri osztálytanácsos, a maga „végtelenül finom, előzékeny, kedvesen lekötélő” modorában értésére adta, hogy a kisebbségi osztály nem tartja kívánatosnak a bánati magyarság vezetésében történő részvételét. A maga régies, udvarias módján a Sztérynihez írott levelében köszönetet mondott ezért a „jóindulatú kedveségért”, de korábbi tervével ellentétben azonnal hazautazott, és közölte Sztérynival, hogy ezek után „nem volnék abban a helyzetben, hogy további utasítást, vagy rendelkezést elfogadhatnék. Nagyon is érzem, hogy az én útirányom a központtól csakugyan elvált.”²⁸¹ Ennek biztos jele volt, hogy 1942 februárjában a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség (DMKSZ) újvidéki központja azt kérte Váradytól, hogy mint a választmány tagja igazolja keresztény származását, amit a szövetség új alapszabályának engedélyezése miatt a belügyminiszter rendelt el.²⁸² Hasonló eltávolodást jelez Fernbach Péter (1895–1945), Újvidék főispánja 1942. februári felkérésének diplomatikus elutasítása, hogy Várady töltsen ki a Nemzetvédelmi Kereszt adományozására vonatkozó „folyamodó ívet”. Magát a Nemzetvé-

delmi Keresztet Teleki Pál javaslatára Horthy kormányzó 1940. december 11-én alapította. Az alapító okmány szerint azok kaphatták, akik „a kommunizmus súlyos megpróbáltatásainak idejében, akár a hazánktól elszakított és utóbb a Szent Koronához visszatért területeken az idegen megszállás nehéz éveit alatt törhetetlen magyar hittel küzdöttek a hazánkat megcsonkító és a magyar nemzet gyengítésére törekvő erőkkel szemben s a magyarság és Magyarország fennmaradása érdekében életük kockáztatásával önfeláldozó magatartást tanúsítottak.” Várady Fernbachnak írt válaszában, mielőtt felsorolta a jugoszláv érdekek betöltött különféle funkcióit, azzal kezdte, hogy kitüntetés érdemlő nemzetvédelmi cselekményről nem tud beszámolni, majd ezzel zárta: „Ha tehettem és tettem bármit is, az magyar fajom, magyar vérem iránti egyszerű kötelességteljesítés lehetett csak. Kitüntetés, Nemzetvédelmi Kereszt adományozását nem kérem. Amit netán felajánlás, avagy adományozása esetén, semmiképp el sem fogadhatnám.”²⁸³ Úgy tűnt, hogy 1942-ben a magyar kormány és Várady újtjai valóban szétváltak.

A DMKSZ bánati szervezeteit elszakították a magyarországi szervezettől, amely Dunamenti (Bánati) Magyar Közművelődési Szövetség néven működött tovább. Ennek elnöke előbb Tallián Tibor lett, aki azonban megrendült egészségi állapotára hivatkozva 1942-ben lemondott, helyette Jeszenszky Ferenc vette át az elnöki teendőket. 1941 májusában azonban, amikor Magyarország még reménykedett a Bánát visszacsatolásában, a DMKSZ-t még egységesnek tekintették. Hegedűs László (1903–?), a DMKSZ igazgatója Gröftner Dénes verségi ügyvédet bízta meg a DMKSZ bánati szervezési ügyeinek irányításával. Mint Hegedűs 1941. május 22-én Gröftnerhez írott levelében olvashatjuk: a „fókok alakuló ülését nem kell megtartani, csak előkészíteni úgy, hogy a felszabadulás után

2-3 héten belül a gyűlések meg legyenek tartva.” Legfontosabbnak azonban azt tartotta, hogy bácskai mintára a Bánát minden községében hozzák létre az ún. ötös, a városokban pedig az ún. tízes bizottságokat, „mely bizottságok már a felszabadulás pillanatában rendelkezésre kell, hogy álljanak a katonai hatóságoknak, mint kizárólagos véleményező szerv minden felmerülő, de különösen személyi kérdésben a megbízhatóságot illetőleg.”

Bácskában ezek a bizottságok látták el információkkal a katonai hatóságokat a helyi lakosság nemzethűségi felülvizsgálatakor. Ott például az e bizottságok által megbízhatatlannak minősítetteket internálótáborokba zárták, kiutasították Magyarországról, vagy megfosztották őket állásuktól. Állami szolgálatban csak nemzethűségi igazolvánnyal rendelkezőket alkalmaztak, de kocsmai és egyéb iparendeléyekhez is csak a nemzethűségi szempontból igazolt személyek juthattak. Hegedűs azt is jelezte, hogy akik már korábban is a szövetség tagjai voltak, azok mindenütt „előtérbe helyezhetők”. Egyúttal utasította Gröftnert, hogy állítsa le a leventeservezkedést, mivel „ezt a felszabadulás után honvédeink fogják amúgy is elvégezni.” Gröftner az utasításnak megfelelően leállította az újabb leventeservezetek létrehozását, a már megalakult csapatokat azonban nem oszlatta fel. Elrendelte, hogy ezeket ének- és tornatanítás céljából tartsák fenn, és kötelezővé tette, hogy az énekórákon a fiatalok tanulják meg a *Himnusz*t, a *Magyar Hiszekegyet* és a *Szózatot*.²⁸⁴ Sőt, május 26-án már arra kapott szóbeli utasítást Krámer Gyula elnöktől (a postai forgalom ekkor szünetelt Magyarország és a Bánát között), hogy a DMKSZ bánáti szervezetei írják össze a szerb és a zsidó vállalatokat, birtokokat, és tegyenek arra vonatkozó személyi javaslatokat, hogy a visszacsatolás után kik vehetik át ezek írá-

nyítását. Azt is kérte, hogy „a magyarságra káros szerb egyéneket” azonnal írják össze, és a listákat azonnal adják majd át a bevonuló magyar csapatok parancsnokainak. Ezek a feladatok nem tartoztak a kulturális szövetség feladatai közé, sőt, annak szellemétől teljesen idegenek voltak.

Az idős politikus régi kapcsolatait ekkor arra használta fel, hogy eljárjon a nemzethűségi szempontból megbízhatatlannak minősített régi szerb ismerősei és mások érdekében, akik a Bácskában éltek. Svetozar Stanković (1882–1947) bánáti születésű volt földművelésügyi miniszter, szenátor számára például – akire később a Kállay-kormány számított az igen feszült magyar–szerb viszony rendezésében – igazolta, hogy „miniszersége egész ideje alatt velünk magyarokkal baráti, megértő érintkezésben maradt, sok, sok kérésünket, amelyeket magyar népcsoportunk érdekében terjesztettünk eléje, ha saját hatáskörében tehette, akkor előzékenyen teljesítette, ha ezen túli elintézés alá esett, mindenkor pártolólág továbbította. Magyar baráti és segítő szempontból kifogástalan előzékenységet tanúsítva, magyarságunk hálás, teljes köszönetére és viszont előzékenységére jogosan számíthattam.”²⁸⁵ Kassai Kollin József (1911–1973) kalandos életű újságíró esetében, aki ekkor Újvidéken élt, 1941. május 9-én írott levelében igazolta, hogy Kassai Kollin József nagybecskereki tartózkodása idején „magyar hűség szempontjából mindenkor feddhetetlen, teljesen kifogástalan magatartást tanúsított.”²⁸⁶ 1941 végén Bolla Lajos belgrádi főkonzulhoz írott egyik levelében, amelyben útlevélkérelmek ügyében kereste meg a főkonzult, egyenesen arról írt, hogy a „Bánát jó része – minden mesterkedés ellenére – ma is hozzám fordul. Amit csak lehet, igen sok szerencsétlen magyarnak érdekében igyekszem elintézni.”²⁸⁷ 1941 decemberében az akkor már Bács-Bodrog vármegye és Zom-

bor város főispánjává kinevezett régi harcostársát, Deák Leót kereste meg egy volt báni hivatali szerb mérnök és fia ügyében, akiket a magyar csapatok bevonulása óta fogva tartottak Zomborban. Mivel értesülései szerint mindketten „kifogás alá nem eshető, jó magyar érzelmű, magyar baráti körökben megfordult igen rokonszenves magaviseletet tanúsító úri emberek”, azt kérte, a főispán vegye őket „jóindulatú pártfogásába.”²⁸⁸ A körülmények kényszere miatt tehát a segítő szolidaritás ismét mindennapjai részévé vált.

Naponta szembesült a náciizmus embertelenségével, azzal, hogy az embereket felsőrendű és alsórendű fajokra osztották, s ennek alapján az alsórendű fajhoz sorolt zsidókat megfosztották állampolgári, emberi jogaitól, vagyonuktól, életfeltételeiktől, sőt életüktől is. 1941. augusztus 18-án 1288 becskerek-i zsidót uszályokon belgrádi gyűjtőtáborokba deportáltak a németek, köztük Várady régi barátját, Borsodi (Klein) Lajost (1883–1943) és fiát is. Borsodi a nagybecskerek-i főrabbi fia, író, szerkesztő, kisebbségpolitikus, kiemelkedő szerepet játszott Bánát magyar kulturális életében. A becskerek-i gettóból sikerült még őket kimenteni, Belgrádba történő deportálásukból azonban már nem tudta őket kiszabadítani. Borsodinak a belgrádi táborból a következő, ceruzával írott üzenetet sikerült kicsempésznie Váradyhoz: „Ismét lágerbe hurcoltak, földön fekszünk, a helyzet kilátástalan... Úgy hallom, hogy Isten segítségével a napokban a magyar hadsereg bevonul. Nem kételkedem benne, hogy akkor te és veled együtt az ott élő magyarság nem fog megfélekezni rólunk, akik 23 éven keresztül könnyeink és szívünk vérével megmaradtunk magyaroknak és akik a magyar gondolatért minden áldozatot meghoztunk. Arra kérlek, hogy akkor keresd fel a bevonuló hadsereg parancsnokát, tárd fel előtte érdemünket *(talán a magyarság több*

tagjával együttesen) és eszközöld ki, hogy ragadjon ki bennünket ebből a helyzetből oly módon, *hogy ő kérjen ki bennünket.* [kiemelés aláhúzással az eredetiben – S. E.] [...] Minden nap, minden perc itt életveszedelemmel jár.”²⁸⁹ A magyar hadsereg nem vonult be a Bánátba, így Várady a bánáti német katonai parancsnokságon próbálkozott Borsodi ügyében, de ezúttal nem járt sikerrel. Sőt megfenyegették, ha még egyszer lépéseket tesz a zsidók érdekében, „ugyanabban a bánásmódban részesítik majd őt is, mint a zsidókat.”²⁹⁰ Borsodi Lajos 1943-ban, a dél-bánáti Jabukán (Torontálalmás) vesztette életét, ahol a németek több mint tízezer, a belgrádi koncentrációs táborból idehurcolt zsidót, szerbet és cigányt gyilkoltak meg.

Várady Imre társasági kapcsolatai közé tartozott a híres csókai kastély és uradalom tulajdonosa, a szintén zsidó származású Lederer György (1897–1963). Az ő története szerencsére másként, igazán kalandosan alakult. Ő és családja túlélte a háborút. A Lederer család 1919-ben katolizált. György apjától, Lederer Arthurtól örökölte a híres csókai kastélyt és birtokot, amit mintagazdasággá fejlesztett. Ezért, s mert Jugoszlávia javára optált, az 1918 utáni jugoszláv agrárreform után is megtarthatott a korábban 9 500 kat. holdat kitevő birtokból 5 000 kat. holdat. Messze földön híres volt Ledererék borászata, volt szeszgyáruk, sajtgyáruk, virágmagvakat nemesítettek, Korhecz Gyulával pedig vágóhidat, majd húsgyárat is alapítottak. A Bánát német megszállása után gyermekeit Budapestre küldte, de ő és apja, Arthur Csókán maradtak. Lederer György abban bízott, hogy katolikusként megmenekülhet a zsidók sorsától, ez azonban nem sikerült, a megszállók szemében ő zsidónak számított. Felkerült a deportálandók listájára, népszerűsége azonban megmentette. Egy valószínű, hogy a Bánátból származó német SS-tiszt néhány órával deportálásuk előtt



A csókai Lederer kastély

bizalmasan értesítette, hogy deportálni fogják, így az utolsó pillanatban sikerült a Tiszán át csónakkal a magyarok által visszafoglalt Bácskába, Zentára szöknie. A magyarországi korlátozó zsidótörvények itt is érvényesek voltak, de életét még nem fenyegette veszély, mint a Bánátban. Csókán a németek elkobozták a Lederer-birtokot, a csókai szalámigyárat, és a Hermann Göring Werke konzorciumhoz csatolták.

Ledererek átvészelték Magyarország német megszállását, a magyar zsidók deportálását, haláltáborokba hurcolását, és 1945 tavaszán abban a reményben tértek vissza Jugoszláviába, hogy helyük lesz az új világban. Nem így történt. Csókán nem engedték őket letelepedni, ezért Magyarokanizsán rendezkedtek be. Várady Imre, akit Lederer György gyakran meglátogatót, 1945. május 16-án ezt írta naplójában: „Reggel 6 óra tájt váratlanul ideérkezett Csókáról Lederer Gyuri. Csókai gazdag

uradalmából kiszekírozták az oda kirendelt komiszárius és emberei. A nagy kastélyból nem kaphatott egy szobát sem ott lakhatásra. Belátta, hogy amíg ez a helyzet tart, neki Csókán nincsen megélhetése. [...] Bejött Becskerekre, hogy elhelyezést, foglalkozást, kenyeret keressen. A valamikor oly dúsgazdag föld- és szőlőtulajdonos. Ez ma milliók és milliók sorsa.”²⁹¹ A szabadkai hadi nyereséget megállapító bizottság egyik 1946. áprilisi ülésén, ahol üzlettársa, Korhecz Gyula szalámigyáros ügyét tárgyalták, már felmerült Lederer, György neve is,²⁹² és hamarosan őt is perbe fogták „a megszállókkal való gazdasági együttműködés” vádjával. 1946. szeptember 14-én a Szabadkai Kerületi Bíróság hat hónap és tizenöt nap, feleségét szintén hat hónap és tizenöt nap börtönre ítélte, vagyonukat elkobozták. Mint az ítélet indoklásában olvasható, a nép és az állam ellen elkövetett bűncselekményről szóló törvényt azáltal sértették meg, hogy a megszállás alatt téglagyárat működtettek Ókani-zsán, és a téglákat eladták a németeknek. Rendkívüli büntetés-enyhítés iránti kérelmüket elutasították annak ellenére, hogy kétszáz téglagyári munkás írta alá. Szabadulásuk után, 1947. szeptemberében Magyarországra szöktek, egyedül az idős Lederer Arthur maradt Jugoszláviában, aki hamarosan elhunyt. Lederer György kalandjai azonban itt nem értek véget. 1948. februárjában a jugoszláv titkosrendőrség Budapesten elrabolta, Belgrádba vitték, ahonnan ismét sikerült megszöknie, és Anglián keresztül családjával Dél-Afrikában, Sváziföldön telepedett le, ahol egy hatalmas birtok igazgatója és a dél-afrikai magyar egyesület elnöke lett. Lederer György 1963-ban, Johannesburgban hunyt el.²⁹³

Mint láttuk, a bánáti magyarok erős társadalmi önszerveződéséről tanúskodó egyesületeit leépítették. Betiltották például a nehéz kompromisszumok révén létrehozott Délvidéki

Magyar Közművelődési Szövetség bánáti szervezeteit, majd elszakították anyaországi szervezetétől. A DMKSZ működését azonban augusztustól ismét engedélyezték Dunamenti, majd Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség néven. A nagy múltú Nagybecskerek (Petrovgrádi) Magyar Közművelődési Egyesületet előbb betiltották, majd újra engedélyezték működését. Várady igyekezett megmenteni az egyesületet, és közvetlenül a német megszállás után felkereste Belgrádban Harold Turnert (1891–1947), a szerbiai német katonai közigazgatás parancsnokát, és kérte, engedélyezzék az Egyesület működését.²⁹⁴ Nem kapott választ kérésére. Váradyt leváltották a Magyar Közművelődési Egyesület elnöki pozíciójából, és a németek kívánságára Tallián Tibor (1891–1948) törökkanizsai birtokost, arany-sarkantyús vitézt tették meg elnöknek. Ennek egyik oka az volt, hogy Várady tiltakozott a helyi németek puccskísérlete ellen, amikor a német megszállás után át akarták venni az egyesület vezetését. Az egyesületet beolvastották a DMKSZ bánáti fiókjába, ennek az elnöke is Tallián Tibor lett.²⁹⁵ A frissen kinevezett elnök azt kérte Váradytól, hogy 24 órán belül állítsa össze a Becskerekén és környékén lévő zsidó házak jegyzékét, becsült értékükkel együtt. Mint jelezte, „Nagyon fontos. Most jöttem haza Pestről.”²⁹⁶ Ezt az összeírást tehát a magyar kormány rendelte el. Várady nem is válaszolt Tallián kérésére.

1942. január 27-én a bánáti volt magyar egyesületek vezetői, köztük Várady levélben fordultak Bárdossy László (1890–1946) miniszterelnökhöz. Részletesen leírták a magyar közösséget sújtó intézkedéseket, és öt pontban felsorolták azokat a problémákat, amelyekben a miniszterelnök sürgős intézkedését kérték. Ezek a következők voltak: a szegény rétegeket sújtó tüzelőhiány, mert már „az utcai fák feltüzelése folyik”, a Magyarországról érkező adományok eljuttatása a Bánátba, mi-

vel ezeket nem engedik át a határon. Különösen nagy szükség lenne lábbelikre, írták, mert a szegény sorsú gyermekek „rongyokba burkolt lábakkal” jártak télen iskolába. Kérték továbbá a DMKSZ és a Bánáti Magyar Iskolabizottság által frissen létesített középiskolák nyilvánossági jogának engedélyezését, ami azt jelentette, hogy az iskolának legyen vizsgáztatási joga és államilag érvényes bizonyítványt adhasson ki. S végül kérték, hogy intézze el annak a 19 budapesti tanárnak a beutazását, akiket a német hatóságok kiutasítottak.²⁹⁷

Várady, leváltása ellenére, továbbra is élesen bírálta a bánáti német hatóságok magyarsággal kapcsolatos politikáját, érzékelte, hogy sokkal rosszabb a helyzetük, mint a királyi Jugoszláviában volt. Egyik beszédében tételesen is felsorolt néhány megalázó intézkedést. Mint mondta: „Hát, ha rögtön nem is érünk el minden célt, de illetékes helyeken beszéljünk, panaszkodjunk, tiltakozunk. Csak ne meghunyászkodva hallgatni. Azért persze senki sem kívánja, hogy ökölrel az asztalokat verdessék. De a kettő között van – középút.” Utalt arra például, hogy nekik nem szabad a Pestről leküldött tanárokat fogadni, nem ünnepelhetik meg március 15-dikét, a magyar gazdák fiait átvezénylik a német gazdák birtokaira, sérelmezte a német és magyar fejadagok közötti különbségeket is. Míg a magyarok dekára kapják a lisztet, jegyezte fel naplójában, addig a németeknek 25 kiló jutott fejenként és tüzelőjük is van.²⁹⁸

Régi barátja, Nikola Beslic felesége, Bartoss Mária nem sokkal Bácska visszacsatolása után, 1941. június 4-én kétségbeesett levelet írt Váradynak a magyar hadsereg és az ottani „díszmagyarok” viselkedéséről. A Beslic család ekkor a bánáti Perlaszon (Perlez) lakott, közel a magyar határhoz. Beslicné írt a Tiszából kifogott hullákról, az összeállított feketelistákról, és arról, hogy ezek miatt a bánáti szerbek már félnek a terület

esetleges visszacsatolásától. Ezek a dolgok, írta „úgy fájnak nekem, úgy, ahogy fájnak minden igaz embernek, minden magyarnak, aki annak érzi magát a szó legnemesebb értelmében! Higgye el, betegek vagyok ennek.”²⁹⁹

Naplója szerint Várady a háború alatt is tartotta a kapcsolatot a politikától visszavonult Beslic-tyel. Kettőjük viszonya annyiban nem módosult, hogy az alaposan megváltozott körülmények között Beslic Váradyn keresztül ismét közvetítő szerepet játszott a magyarok és a szerbek között. Erre 1943 nyarán került először sor. Az ekkor már idős, 76. életévét betöltő Váradyra ismét komoly politikai szerep várt, mellőzöttsége véget ért. Jeszenszky Ferenc, a Dunamenti Magyar Közművelődési Szövetség elnöke, segédbánhelyettes felkérte, legyen a DMKSZ elnöki tanácsának tagja,³⁰⁰ a magyar kormánynak pedig szerb politikai kapcsolataira volt szüksége. Ezeket a kapcsolatokat a magyar kormány több szálon is igyekezett felhasználni. 1943. április 20-án például Ambrózy Károly (1893–1960) volt magyar diszkoszvető bajnokon, a Dunamelléki (Bánáti) Magyar Közművelődési Szövetség igazgatóján keresztül arra kérték, hogy a belgrádi magyar konzulátus mellé beosztott Krasznay alezredest „egy fontos ügyben” keresse fel Belgrádban. Krasznay alezredest a szerbiai német csapatokkal tartotta fenn a kapcsolatokat.

Várady 1943. április 13-án ezt jegyezte fel naplójába: „Budapest kezd belátni, hogy nemzetiségi nemtörődömsége – különösen a szerbekkel szemben – téves irány. Most már keresik az érintkezést. A belgrádi követség helyébe lépett főkonzulátus útján igyekeztem Bpest figyelmét felhívni ez irány megváltoztatására. Úgy látszik sikerrel. A Bácskában is más, megértőbb közeledést kereső szellem kezd kialakulni, a Bánátra nézve is értésemre adták, hogy a szerbekkel kapcsolatos politikám,

amelyet kezdettől mindvégig következetesen követtem – helyes. [...] ma is felkeresnek szerb vezetők.”³⁰¹

A Kállay-kormány 1943. július 30-án arra kérte fel, hogy Beslicen keresztül továbbítsa a magyar kormány szerbekkel kapcsolatos megváltozott álláspontját egyrészt Szerbia, másrészt a Londonban székelő jugoszláv emigráns kormány felé. A közeledés része volt Budapest nyugati szövetségeseinek irányába tett külpolitikai lépéseinek, az ún. béketapogatózásoknak.³⁰² A szövetségeseik részéről a tárgyalások egyik feltétele az újvidéki razzia felelőseinek bíróság elé állítása és az áldozatok családtagjainak kártalanítása volt.³⁰³ Váradyt nemcsak szerb kapcsolatai miatt tartották alkalmasnak erre a feladatra, hanem azért is, mert a Délvidék visszacsatolása után többször is figyelmeztette Budapestet, hogy a szerbekkel kapcsolatos politikájuk „téves irány”. Ghyczy Jenő (1893–1982) külügyminiszter üzenete abból indult ki, hogy a „jellemes, harcos, értékes” szerb nép és a magyar nép egymásra van utalva, ezért a magyar királyi kormány „most is, mint azelőtt baráti viszonyt óhajt a két nép, a magyar és a szerb között kiépíteni. A kormány nem tekinti magát hadbalévonék Szerbiával, mert csak a már szétesőben lévő Jugoszlávia olyan területeit vette birtokába, amelyek mindig magyar területek voltak. [...] sajnálja a szabályai és újvidéki eseteket, amelyek alantas közegek önkényes és elítélendő túlkapásai voltak.” Majd az üzenet így folytatódik: „de az objektivitás megkívánja annak leszögezését, hogy ezen sajnálatos túlkapásokra egyes szerbek okot adtak. A magyar csapatok bevonulása és a szabályai eset közötti időben magyar csendőröket, magyar katonákat, magyar hivatalnokokat öltöztet meg, sebesítettek meg, támadtak meg szerbséghez tartozó személyek.” Ghyczy ezután felsorolja, milyen intézkedéseket tett a Kállay-kormány a szerbek „jogos óhajainak” teljesítése

érdekében.³⁰⁴ Utalt arra, hogy a délvidéki magyar képviselők parlamentbe történő behívása mellett két szerb is képviselői helyet kapott a magyar parlamentben, engedélyezték az újvidéki szerb gimnázium működését, felsőházi taggá nevezték ki Ćirić Irinej görögkeleti püspököt, visszaállították a szerbek legrégebbi irodalmi, kulturális, tudományos intézményének, a Szerb Maticának (Matica srpska) az autonómiáját, illetve részben visszaadták a szerb görögkeleti egyháznak a vagyona felletti rendelkezés jogát. Az üzenet azzal zárult, hogy a kormány a közeljövőben el fogja küldeni tárgyalni Beslicéhez Balla Pál miniszteri osztályfőnököt, a Matica srpska kormánybiztosát, akinek „a fentiekén kívül is lesz közölni valója.”³⁰⁵ Nem tudjuk, Balla valóban tárgyalta-e az ekkor politikai visszavonultságban élő Beslicé-tyel, de azt sem, hogy Beslicé milyen szerb körök felé közvetítette az üzenetet. Maga az üzenet szövege nem ad erre semmiféle támpontot, de egyéb forrásokat sem találtunk erre vonatkozóan. Két lehetőség kínálkozott: vagy a Draža Mihailović-féle csetnik ellenálláshoz, és ezen keresztül a londoni jugoszláv emigráns kormány felé közvetítette a magyar kormány üzenetét, de az sem kizárt, hogy a Belgrádban működő szerb kollaboráns kormány felé is eljuttatta azt.

Naplója tanúsága szerint Várady Imre a háború alatt is kapcsolatban állt volt jugoszláv politikusokkal, miniszterekkel. 1943. július 16-án felkereste Slavko Županski, Becskerek első jugoszláv polgármestere, Torontál vármegye első főispánja, Jevrem Tomić (1894–?) volt képviselő és kereskedelmi miniszter, Belgrád utolsó jugoszláv polgármestere, valamint Miloje Rajaković (1894–1945) volt szenátor, szociálpolitikai és népegészségügyi miniszter. „Érdekes beszélgetések folytak. A háborúval, annak várható befejezésével, a magyarokra, szerbekre a kihatás lehetőségeivel kapcsolatban.” – olvashatjuk a

rövid bejegyzést erről a találkozóról.³⁰⁶ Itt jegyzem meg, hogy a volt jugoszláv politikusokkal fenntartott kapcsolatait a háború után nem tudta kamatoztatni, hiszen nem a királypárti, polgári szárny került ki győztesen a háborúból. A Josip Broz Tito (1892–1980) vezette győztes partizánokkal pedig sem Budapest, sem Várady nem kereste a kapcsolatot, sőt, szerb ismerősei közül 1944/1945 után többen is súlyos büntetést kaptak. Tárgyalópartnerei közül Tomićot például nyolc év börtönre és kényszermunkára ítélték, minden vagyonát elkobozták, Rajakovićot pedig kivégezték.

Pár hónappal később nyolc belgrádi szerb értelmiségi is megkereste Váradyt. Köztük volt többek között a Sokol nevű szerb nacionalista és sportszervezet volt országos vezetője, a volt jugoszláv belügyminisztérium Bácska, Bánát, Baranya ügyosztályának volt főnöke, a Szerb Írók Társaságának elnöke, akadémikus. Az általuk létrehozott társaság tagja volt még a Dunabánság utolsó bánja, a kúria elnöke, a szerb nemzeti bank alelnöke és számos ügyvéd is. Az 1943. november 19-én velük folytatott beszélgetésről így számolt be Pataky Tibornak (1889–1953), a miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi osztálya vezetőjének. Azzal a céllal keresték meg, írta, hogy eszmét cseréljenek a két nép jövőbeli kapcsolatáról. A beszélgetés során kifejtették, a szerb nép nagy tömegei, „amelynek széles rétegében, mint köztudomású, a vérbosszú még ma is nemzeti erény és őshagyomány”. Újvidék óta tele vannak gyűlölettel és bosszúvágygal. „Ezt a néperzést ismerve és kitöréseitől az újjáépítendő Szerbia jövőjét féltve” alakult meg a szerb intelligencia általuk létrehozott egyesülete, amelynek célja, hogy keresse a magyarokkal a „tárgyalagos megértés” lehetőségét. Arra kérték Váradyt, vállaljon e munkában közvetítő szerepet, amit ő el is vállalt. Értésére adták, hogy tudják, kapcsolatban áll

volt jugoszláv miniszterekkel is, s bár ők úgy hiszik, „a múltban politikailag ennyire exponált emberek a jövő Szerbia közéletében – legalább eleinte – nem juthatnak szerephez, mégis rokonszenvvel látják, hogy ez a szerb árnyalat is velem keres találkozást.” – olvashatjuk levelében. A levél végén utasítást kért Patakytól.³⁰⁷ 1943 decemberében Várady jelezte Pataky-nak, hogy találkozott még egyszer a belgrádi értelmiségiekkel, utána azonban nem tudta többé utolérni őket.

A háború utáni magyar–szerb viszony megbeszélése céljából 1944. szeptember végén, október elején Bolla Lajos belgrádi magyar főkonzul kormánya utasítására kapcsolatot keresett a királyhű csetnik ellenállás vezetőjével, Draža Mihailović-tyal (1893–1946), illetve a Milan Nedić (1877–1946) vezette báb-kormányval. Ezek a kísérletek azonban sikertelenek maradtak, ahogy a Lakatos Géza vezette kormány 1944. szeptember végi kísérlete is, hogy a magyarországi szerbekből olyan fegyveres osztagokat hozzanak létre, amelyek addig tartanák a déli határt, amíg a német és a magyar csapatok vissza nem foglalnák a Bácskát.³⁰⁸ Bolla a Mihailović-tyal történő kapcsolatfelvétel kudarcáról ezt jelentette Budapestre: „nemrég egy kiküldöttünk (katonai személy) megkísérelte, hogy eljusson Mihailović főhadiszállására. Ez éppen abban az időben történt, mikor Tito bandái sikeresen rajtaütöttek Mihailovićnak a Ravna gora hegységben lévő főhadiszállásán. Kiküldöttünk elmondta nekem, hogy a támadás következtében, amellet, hogy nem érte el a kívánt célt, éjjel 35 km utat kellett megtennie a hegyek között, úttalan erdőségekben, részben gyalog. Ráadásul Gornji Milanovac mellett egy faluban igen veszedelmes helyzetbe került, amennyiben Mihailović emberei vele szemben fenyegetőleg kezdtek fellépni, így csak ő, valamint az őt követő Mihailović-tiszt erélyes fellépése folytán tudta útját tovább folytatni.

Elmondta továbbá, hogy útközben 7 kommunista fogolynak az ő szeme láttára vágták el a torkát.”³⁰⁹

Az élete eseményeiről részletes feljegyzéseket készítő Várady Imre, nem sokkal Jugoszlávia katonai lerochanása előtt, egy 1941. március 27-i újságkivágásra feljegyezte: „Utolsó látogatás Beslicnél”. De két év múlva, 1943 szeptemberében a barátja még meglátogatta Becskereken, ám látogatásáról pusztán annyit jegyzett fel naplójában, hogy megbeszélték a Belgrádban nyert értesüléseket.³¹⁰ Tizennégy évvel később, értesülve Beslic haláláról, ezt jegyezte fel: „Vasárnap. Végre kitavaszodott. A reggeli, rég nem látott napsütés lecsalt sétára a házi kertbe. Kis idő múlva jön felém Józsi [a fia – S. E.], megállít. Épp a lakásomban keresett – mondja – Molnár Lydi a szomorú hírrrel, hogy Újvidéken meghalt Beslics Nikola, délután temetik. A váratlan hír mélységesen megrendített. A közélet porondján őszinte barátságban találkoztunk. Ő a szerbek, én a magyarok vezetésének élsorában. Eleinte csak Becskerek városi közéletében; utóbb ő a szerb kormányban előbb agrár-, utóbb kereskedelmi miniszter; én pedig a magyarság képviselőjében előbb skupština tag, utóbb szenátor. Beslic volt korunkban az egyetlen szerb vezető politikus, akivel, ha magyarságunk érdekében bármi közéleti megállapodást kötöttünk, azt az utolsó betűig be is tartotta. – Amíg boldog emlékü Metám élt [a felesége – S. E.] Beslicsnél a két asszony is benső, meghitt barátnő volt. Sajátságos kép, amíg Beslics Nikola görögkeleti vallású szerb férfi volt, a neje, budapesti magyar, római katolikus tanárca-lád ivadéka. A házaseletük példásan harmonikus volt. Jött a háború utáni új világszellem, én 80-dik életévem betöltésével közélettől, ügyvédeskedéstől önkéntes nyugalomba vonultam. Beslicset, aki évtizedekkel fiatalabb volt nálam, ez új szellem kíméletlenül leszorította. – Még nem érte el földi élete 64-dik

évét. – Egyenes, férfiasan gondolkodó, nemes baráti lélek szállott túl korai sírba.”³¹¹

A háború végén Várady szerepe nemcsak a magyar kormányok szemében értékelődött fel, de a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség vezetői is újra bevonták a munkába. Jeszenszky Ferenc elnök 1943. március 12-én arról értesítette, hogy a BMKSZ Elnöki Tanácsának tagja lett,³¹² 1944. május elején pedig a BMKSZ nagybecskereki fiókja választmányi tagjává választották.³¹³

A háború egyre közelebb került Becskerekhez, s bár a várost nem érte légítámadás, utazásai során, különösen Budapesten, ahol 1944 nyarán egy hónapot töltött, majd ahová novemberben ismét felutazott, tanúja volt Budapest angolszász bombázásának. Nyáron itt találkozott utoljára régi harcostársával, az ekkor már főispáni funkciójáról leváltott Deák Leóval, aki elmesélte neki, Magyarország német megszállása után hogyan tartóztatta le a Gestapo, hogyan hurcolták fel Zomborból Budapestre. Magát a történetet azonban nem jegyezte le.³¹⁴ Egy német jelentésből viszont tudjuk, hogy a magyar rendőrség 1944. március 16-án letartóztatta Deák Leót, és átadta a németeknek. „Deák – olvashatjuk a jelentésben – régi munkatársa Keresztes-Fischer korábbi belügyminiszternek, és helyzetjelentéseiben folyamatosan a VDU [Volksbund der Deutschen in Ungarn, Magyarországi Németek Népi Szövetsége – S. E.] ellen ingerelt. Emellett liberális beállítottsága alapján állandóan nehezítette a biztonsági szolgálatoknak azon tevékenységét, melyet kommunisták, szociáldemokraták és banditák ellen folytattak.”³¹⁵ Utolsó találkozójukon még nem gondolták, hogy az önként jelentkező Deákot egy év múlva, ezúttal a szovjetek, Budapesten ismét letartóztatják, átadják Jugoszláviának, és 1945. november 3-án népellenes és háborús

bűnökért, különösen az újvidéki razzia „értelmi szerzőjeként” játszott szerepe miatt kötél általi halálra ítélik és kivégzik. Az ítélethez naplójában Várady röviden ezt a megjegyzést fűzte: „Népítélet. Népuralom vérengzése. Rémséges.”³¹⁶ Ma már tudjuk, hogy Deák újvidéki razziában játszott szerepét a per során felnagyították, meghamisították, nem a valóságos tényeknek megfelelően állították be.

1944 tavaszán, már Magyarország német megszállása után, tovább folytatódott a függetlensége maradványát féltve őrző DMKSZ-re gyakorolt német nyomás. Josef Gion (1903–1977), Becskerek német polgármestere, aki a Kulturbund szélsőjobb-oldali, nemzetiszocialista szárnyához tartozott, kifogásolta, hogy a DMKSZ ügyvezető elnöke a német származású Stagenschmidt Jenő, akinek pedig a németek között volna a helye. Kovács István prelátus vezető szerepét is kifogásolta, mivel „papi személy”, és a vezetőség kicserélését követelte. Várady értekezletet hívott össze, ahol elfogadták az általa megfogalmazott álláspontot: „semmilyen ijesztgetésnek, a német polgármesterecskéik ágálásának nem ülünk fel. A Szövetségnek megvan a magyar kormány bizalmából legális vezetősége, élén Jeszenszky Ferencel. Ha kell, tárgyaljon vele, mint a magyar népcsoport elismert vezetőjével az egyenrangú német népcsoport vezetősége.” Láttam ugyan, hogy a DMKSZ-en belül is súlyos nézetkülönbségek vannak, de úgy gondolta, befelé majd nyugodtabb időkben kell vitatkozni, most „egyek vagyunk”. Megtárgyalta az ügyet Jeszenszky elnökkel is, és egyetértettek abban, hogy ha „tetszik a német uraknak, ám borítsák fel a szövetséget – denn Macht vor Recht [hatalom a jog előtt – S. E.] –, de mi magyarok nem vesszük be sorainkba, ily súlyos időkben, a széthúzás szellemét.”³¹⁷ A választmányban azonban komoly nézeteltérések keletkeztek, s mint korábban már utaltam rá,

„MEGSZÜNT A SZABADSÁG SZEPLŐTLEN FOGANTATÁSA...”

A városházán Várady Imrét az új hatalom képviselői várták, és felkérték a frissen megalakított Népfelszabadító Bizottságban történő részvételre. A bizottságba rajta kívül két helyi magyar kommunistát neveztek ki, Belovai József közművest és Veréb János cipészt. A 37 tagú bizottságban a németeket egy kommunista szimpatizáns és Keks János, a Kulturbund becskerek-i helyi csoportjának volt elnöke képviselte, a többiek szlávok voltak. Keks János nem sokkal később a fogolytáborban halt meg. „Nem csekély vívódás után döntöttem. A saját kilátásaim 77 éves koromban már nem igazán számítottak, az volt a kérdés, tudok-e így mások sorsán enyhíteni” – írta naplójában. Úgy vélte, az új hatalom programja „önmagában elfogadható”, de azokban, akik ezt képviselték, nem volt teljes bizodalma.³²² Úgy véljük azonban, hogy a Népfelszabadító Bizottságban történő szerepvállalásra nem csupán józan megfontolások vezették. Egy, a Petrovgrádi Népfelszabadító Bizottság október 16-án kelt szerb nyelvű levelében azzal kéri fel a bizottság ülésén történő részvételre, hogy ha nem jelenik meg, azt úgy értékelik, hogy ki akarja vonni magát a népi állam felépítésének munkájából.³²³ Ez bizony nem sok jót ígért.

A helyi Népfelszabadító Bizottság megalakítása napján, október 3-án népgyűlést hívtak össze a város főterére, és a város-



Смрт фашизму – слобода народу

СЛОБОДА

У коначној битци више нема оправдања да остане по страни од народне борбе. У јединственом н-о. фронту има места за сваког поштованог човека. За оне који су истовремено служили окупатору последњи је тренутак да бар још неке потрапе свој злочин против народа и отаџбине.

ОРГАН НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ ОДБОРА ПЕТРОВГРАДА

Год. 1.

Петровград, 6. октобра 1944 год.

Број 1.

Грађани!

Народно-ослободилачка војска и партизански одреди уз помоћ братске Шрпене армије ослободиле су Петровград од крваве фашистичке тираније.

Народно-ослободилачки одбор Петровграда, који је изводио из те херојске борбе, преузимајући данашњи дамоклов мач над главом сва управљачу власт, гарантује пуно испуњавање циља те борбе, тј. путу демократије, правде, слободе и просуку равноправност, личну слободу и слободу мишља. Овај циљ изражава је у одлукама Антифашистичког већа националног ослобођења Југославије и народно-ослободилачког комитета на чијем се челу налази Југославски маршал Тито.

Да би се прилике у граду што пре нормализовале, изађу те сви радници, сељаци, државни и приватни чиновници и све слободне професије на дан 4 октобра 1944 године јавити на своју дужност.

Грађани!

Помоћите нашој војсци и Народно-ослободилачком одбору да у што краћем року сматре праведна казна све преостале фашисте и народне издајнике Драње Михаиловића, Ђотића и Неђића.

Да би данашњи празник ослобођења и преузимања власти од стране народа што јасније изразио јединство свих нас, позива се грађанство да изласком на улице поздравља победу четворогодишње крваве борбе, као и наше савезнице и војску маршала Тита.

Живела херојска народно-ослободилачка војска и партизански одреди Југославије!

Живела демократија, федеративна Југославија!

Живели велики савезници СССР, Америка и Енглеца!

Живело Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије и национални комитет ослобођења!

Живела аутономна Војводина!

Живео наш дични маршал Тито!

Петровград, 3. октобра 1944.

ЧЛАНОВИ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ ОДБОРА

Ђорђе Маринковић, председник	Миливој Лаутовић, повереник за саобраћајну службу	Јако Верб, обичар
Светозар Ружић, потпредседник	Душан Попов, ратар	Петар Полићер, грађевинар
Др. Веба Киселић, секретар	Цвета Радовацки, ратар	Војислав Лазевић, ратар
Др. Вожа Алексић, повереник за унутрашњу управу	Милија Мартиновић, ратар	Руждица Литовић, професор
Вонко Богојевић, повереник за финансије	Андреја Ђидевић, ратар	Др. Славој Каменковић, лекар
Слобо Цукић, повереник за просвету	Милена Радовац, ратар	Никола Удрић, свештеник
Станко Вршић, повереник за пропаганду	Мита Табанов, ратар	Др. Мире Баради, адвокат
Др. Светозар Ковачевић, повереник за саветиште и социјално старање	Жарко Радовац, ратар	Јосиф Кеко, економ
Иван Радован, повереник за снабдевање и исхрану	Јован Торбица, радник	Зора Лазаревић, бивша чиновница
	Лаза Јовановић, радник	Ванца Свирчевић, радница
	Јосифа Веловић, радник	Милослав Станковић, студент
	Ђура Радовац, радник	Мила Братић, студент
	Веселин Изгарић, радник	Тома Тошић, радник
		Љубица Поповић, професор
		Милојко Мундуловић, судија

А бекскерки Непфелсабадићоу Бизоттсаг лапа, а Слобода козли
а helyi Непфелсабадићоу Бизоттсаг тагаинак неврораћ, 1944. октобер 6.

háza erkélyéről a bizottság tagjai beszédeket mondtak, köztük Várady is, magyarul. Az idős politikus hideg szélben megfázott és belázasodott. Beszéde nem maradt fenn, nem tudjuk rekonstruálni. Azt viszont tudjuk, hogy a Népfelszabadító Bizottság október 8-i ülésén olyan beszéd elmondását tervezte, amelyben megköszönte volna, hogy a hatalomátvétel vértelenül zajlott le. „Igaz, történtek kilengések. De ez elkerülhetetlen. A megnyugtató azonban az a hang, az az igyekezet – olvashatjuk a kézzel írott beszéd tervezetében –, amely a múltkori igen komoly sastanakon [gyűlésen – S. E.] úgy a nők, mint a férfiak szavaiból kihangzott, hogy megvan a törekvés minden igazságtalanság lehető megregulázására és amennyiben csak lehetséges, a jövőben az ilyen igazságtalanságok lehető kis számra leszorítására, idővel pedig teljes kiküszöbölésére.” Az iratra a következő feljegyzést írta: „Közben történt vérengzések miatt tárgytalanná vált.”³²⁴

A békés, áldozatok nélküli, igazságos átmenetbe vetett reményei tehát pár nap alatt szertefoszlottak. Október 10-én egyenesen ezt írta naplójába: „Ma megszűnt a szabadság szepőlőten fogantatása.” 150 németet agyonlőttek az erdőben, köztük a város katolikus hitközségének elnökét is. Az egyik letartóztatott azért engedték el, mert az egyik partizán felismerte, hogy ő a város egyetlen gyermekorvosa, egy másik letartóztatott pedig igazolni tudta, hogy nem német, hanem magyar.³²⁵ Az ezekben a napokban írott feljegyzései kivégzésekről, a németek elűzéséről és a szovjet katonák garázdálkodásairól szólnak. Október 23-án ezt írta naplójába: „Fosztogatások, garázdálkodások megszakítás nélkül tartanak. Utcánkban éjjel agyonlőtték Újházit, a Nagybecskereki Takaréktár igazgatóját. Boday Jóska tordai plébános és a vele fogva tartott társa kiszabadítása érdekében eljártam az ilyen ügyek vezetőjénél. Kilá-



Partizánok bevonulása Újvidékre, 1944. október

tásba helyezte az elfogottak mielőbbi kihallgatását [...] Kumánon elfogtak több magyar családot, asszonyostól, gyerekestől. Ugyanilyen panasz Beodráról. Muzslyáról elhurcoltak vagy 20 magyar férfit.” Közülük nyolc embert azonnal agyonlőttek. A partizánok kifosztották a Szent Imre kollégiumot és a volt Messinger Intézetben elhelyezett iskolát és magyar internátust. „Ágyneműket, fehérneműt, ruhákat mind elvitték. Bútorokat elhurcolták, vagy összerombolták.”

1944. október 19-én Jeszenszky Ferenc, a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség (BMKSZ) elnöke, Stagelschmidt Jenő, a szövetség ügyvezető elnöke, Ambrózy Károly tanár, a szövetség igazgatója, Juhász Ferenc iskolafelügyelő és Demkó István, a hitelszövetkezet elnöke, akit később az idős politikus-sal együtt fogtak perbe, felkeresték Várady Imrét, és arra kér-

ték, vegye át a BMSZK vezetését, és legyen a magyar népcsoport vezetője. Naplójában ezt a napot az „elégítél napjának” nevezte. Tárgyalásuk során Várady kifejtette, hogy kezdettől fogva nem értett egyet a BMKSZ irányvonalával, ezért az elnökséget csak „gátló teherként” érezné, ezért nem vállalja el. Arról nem is szólva, folytatta, hogy „többet tehetek, ha a népcsoport vezetését nem ők ajánlják fel nekem, hanem magamban állok, és segít az a bizalom is, amellyel közéleti munkámnál fogva maguk az uralomra kerülő szerbek fordultak felém akkor, amikor az ún. oszlobodilački odborba [népfelszabadító bizottságba – S. E.] mint magyart engem hívtak.” Végül abban állapodtak meg, hogy Jeszenszky marad a BMKSZ elnöke, a népcsoport vezetője viszont Várady lesz. Ezt egyébként Jeszenszky már egyeztetette is Budapesttel.³²⁶

Mivel a letartóztatások, kivégzések megszakítás nélkül tartottak, megpróbálta felkeresni Ivan Rukavinát (1912–1992), a város katonai parancsnokát, a Vajdasági Katonai Közigazgatás későbbi vezetőjét, kísérlete azonban nem sikerült.³²⁷ Sikerült viszont bejutnia a helyetteséhez, aki „nagyon előzékenyen” fogadta. „Azt mondta, a bánáti magyarságot élesen elkülöníti a bácskai magyarság elbírálásától. Ott, úgy látszik, az újvidéki kegyetlenkedésekért kemény lesz a megtorlás. Elmondta a demokrata föderalisztikus alapon meginduló új Jugoszlávia felépítésének tervzetét, s hogy ennek keretében gazdasági, politikai és katonai szempontból számítanak a lojális magyarság együttműködésére. Ígéretet tett, hogy az illetékes vizsgáló hatóságoknál eljár oly irányban, hogy az elfogott bánáti magyarok mielőbb kihallgattassanak, s ha nem vétkesek, hazabocsáttassanak. Átadtam neki a Józsi által elkészített, s általam aláírt memorandumot.”³²⁸ Ebben ismertették a mintegy 110 ezer főnyi bánáti magyarság gazdasági helyzetét, hangsúlyoz-

va a napszámosok, gyári munkások és földnélküli parasztok nagy számát a magyarok között. Felhívták a figyelmet az itt élő nemzetiségek között történelmileg kialakult jó viszonyra, amit ő, Várady Imre szintén minden erejével igyekezett elősegíteni. Majd rátértek a BMKSZ szerepének ismertetésére, kiemelve, hogy annak vezetésében ő ugyan nem vett részt, de a Jeszenszky Ferenc elnök vezette szövetség „elkeserítve a németek lealázó és sovínisztikus magatartása miatt, ellene volt a németekkel való minden együttműködésnek.” Mint a magyar népcsoport vezetője, Várady Imre biztosította az új hatalom képviselőit, hogy a magyarság kész a „pozitív együttműködésre ezen állam kiépítésében.” Hogy ez az együttműködés létrejöhesse, kérte a BMKSZ „jugoszlávokkal való együttműködés szellemében” történő átszervezésének, vagy egy új kulturális szervezet megalakításának engedélyezését. Az együttműködés másik feltételeként a magyar politikai foglyok minél előbbi kihallgatását és az ártatlanok szabadon bocsájtását nevezte meg.³²⁹ Kérésére nem érkezett válasz.

Pár héttel később, november 26-án Jeszenszky készített egy memorandumtervezetet, amelyben részletesen leírta a BMKSZ német megszállás alatt végzett tevékenységét azzal, hogy azt Várady felhasználhassa további tárgyalásai során. E terjedelmes írásban Jeszenszky röviden ismertette az egységes Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség még jugoszláv érásban történő megalakulását, illetve a bánáti szervezet leválását a bácskai központtól. Kihangsúlyozta, hogy a német megszállás idején a BMKSZ faji különbség nélkül felvett a soraiba mindenkit, aki magyarnak vallotta magát, „a félzsidókat, keresztények zsidó házastársait, cigányokat [...], sőt közismerten demokrata, kommunista gondolkodásúakat is”. Igyekezett a szövetség a „jevrejski melezeknek” [a meleztörök eredetű szó, kevertet

Veres, 1944. XI. 26.

Helyen Tiszteletem Fiumi Hírfüve!

Jóformán és ügyes megfigyeléssel, hogy kárátok
egy memorandumot kaptatok, a dia-ba az-
gyszerű elvált 3/4 évvel, amelyet is, de az
munkájukra tartott, hiába az illetékesek
Jóformán és kárátok az illetékesek
feltételeket is, a gépírókat, amelyet
Jóformán és kárátok.

It is memorandumot kaptatok, a dia-ba az-
alatt, hogy, hogy a gépírókat az illetékesek
be. Ez a helyzet, amelyet a rendőrség
előzetesen csak egy próbatétel a rendőrség
rendőrség kárátok a rendőrség
Tart. hiába az illetékesek, hogy az is kárátok
felhívására az illetékesek, a kárátok
memorandum.

Fiumi Hírfüve, hogy az illetékesek
gépírók, a rendőrség, a rendőrség.
Tiszteletteljes üdvözléssel.

Üdvözléssel

Jóformán

Jeszenszky Ferenc levele a magyarok német megszállás alatti
magatartásáról készített beszámolója kapcsán,
1944. november 26.

jelent – S. E.] és a cigányoknak is védelmet nyújtani, gyerme-
keiket magyar iskolába járatják. Konkrét példákat ugyan nem
említ Jeszenszky, de a szövetséget egyenesen azok menedéké-
nek nevezte, akik máshol nem találtak támogatásra.

Alapszabályuk ellenére a német hatóságok azt követelték
tőlük, hogy mindenben igazodjanak a bánáti német népcso-
porthoz, annak „hűséges uszályhordozói” legyenek. Ez az igye-
kezetük azonban, hangsúlyozta Jeszenszky, csődöt mondott,
mert a magyarság vezetői mindig is tisztában voltak azzal, hogy
a német megszállás elmúlik, ezért ők arra törekedtek, hogy jó
viszonyt ápoljanak a szerbséggel. Jeszenszky a továbbiakban a
német Prinz Eugen SS-divízió mintájára felállítandó magyar
SS-divízió, illetve a rendőri szolgálatba, az ún. Hipóba, a se-
gédrendőrségbe történő toborzás és belépés kérdését tárgyalta.
Leírja, hogy Tallián Tibor elnöksége alatt mintegy 400 magyar
lépett be a rendőrhöz soraiba, mivel az volt a megállapodás, hogy
a kétezzer főnyi bánáti rendőrség 20%-át a magyar népcsoport
állítja ki. Ezt a megállapodást Jeszenszky azzal mentegeti, hogy a
magyar rendőrök, látván, hogy a német rendőrség milyen véres
eszközöket használ a rend fenntartása érdekében, azzal „ostro-
molták” a BMKSZ vezetőségét, érje el, hogy elhagyhassák a ren-
dőri szolgálatot. Mivel a rendőröket Szerbiában akarták bevetni,
nyilván az ellenállás letörésére, sikerült a vezetőségnek elérni,
hogy 1943 elején a négyszáz rendőrből háromszázan leszerel-
hettek. Sikerült azt is megakadályozni, olvashatjuk a memoran-
dumban, hogy a muzslyai magyarokból négyszáz fős rendőri
alakulatot állítsanak fel az écskai repülőter védelmére. Tehát,
vonja le a következtetést Jeszenszky, a BMKSZ vezetősége „távol
tartotta a bánáti magyarságot minden katonai, rendőri, hipo és
Deutsche Mannschaft jellegű szolgálattól.” Ha egyes magyarok
mégis német katonai szolgálatba léptek, folytatta, ők szegény

emberek voltak, akiket „az ígéretek elkábítottak”, és csak azért léptek be a német hadseregbe, hogy „ruhát, cipőt kapjanak”.

A zsidó vagyonok elkobzása kapcsán a BMKSZ vezetősége nem ment bele egy olyan megállapodásba, hogy a zsidó vágyon egy része a magyarokat illesse meg. Azt azonban nem tagadja, hogy „egyesek vásároltak” zsidó házakat. Mivel a magyarság nem volt hajlandó arra az útra lépni, amit a németek megkívántak tőlük, kevesebb fejadagot kaptak, mint a németek, munkaszolgálatot kellett teljesítsenek, tehát, vonja le a következtetést Jeszenszky, sorsuk éppolyan volt, mint a szerbeké.³³⁰ A feljegyzés, mint láttuk, a BMKSZ erőteljes németellenességét kívánta igazolni az új hatalom előtt. Azonban a túlzások ellenére is úgy látjuk, a Jeszenszky vezette BMKSZ sikeresen akadályozta meg egy partizánvadász magyar SS-alakulat létrehozását és szerbiai bevetését.

A megtorlások azonban az ígéretek ellenére sem értek véget. 1944. november 5-én, az idős politikus élete legszomorúbb Imre-napján jegyezte fel: „Városunkban, de megye szerte is dúl az anarchia. Halálos ítéletek, kivégzések, most már napirenden. A fogolytáborok mind tömve szerencsétlenekkel. Viszik őket hideg időben reggeltől sötétedésig gyenge, akárhánynál lerongyolódott könnyű ruhában, gyenge, akárhánynál teljesen cipő és lábbeli nélkül nehéz fizikai munkára. [...] Vonul, vonul minden oldalról iszonyú erejével az orosz ember- és anyagtenger Budapest felé, míg ott Szálasiék rendezik a »nemzetvezető cirkuszt.«³³¹ S bár „a szerencsétlen fogolytáborok és az utóbb német falvakba kidirigáltak családtagjai” tömegesen keresték fel tanácsért és segítségért, a fájdalmas az volt számára, hogy segíteni senkin nem tudott.³³²

A megtorlásokról néhány esetben közvetlenül is értesült. Így például kis cetlire kézzel írott feljegyzést juttattak el hozzá,

amirora nemrod el
sarddab ho, a fegge
or be Roll sedne,
the Revdgnal Comiss
for fur, eor, neures
Hobona orli Larcunstra
sage, Reger, most, orel
Covette apon, a Comu
sarddab, a fegge
or be Roll sedne,
the Revdgnal Comiss
for fur, eor, neures
Hobona orli Larcunstra
sage, Reger, most, orel
Covette apon, a Comu

[illegible]

*Hat muzslyai férfi partizánok által történő kivégzéséről szóló
kézirásos feljegyzés*

amiben hat muzslyai férfi agyonveréséről számoltak be, közülük a szemtanú nevét is. Momir Poljo Tisza-társulati irodai szolgálta, hogyan verték agyon Márton Istvánt, Kanász Antalt, Simon Dezsőt, Budai Józsefet, Sörös Imrét, Márton Istvánt és Kovács Józsefet, majd levetkőztetve az Orlód felé vezető úton ásták el őket. Devity Nikola gátör bosszúból verette agyon őket, mert amikor a németek elrendelték a fegyverek összegyűjtését, akkor ők parancsra segédkeztek ebben.³³³ Kovács István (1897–1948) prelátus, püspöki helynök, aki komoly szerepet vállalt Becskerek művelődési életében, feljegyezte a kivégzett, elhurcolt, elmenekült bánáti katolikus lelkészek névsorát, és 1945. február 5-én személyesen adta át Várady-nak. Az általa készített névsor 16 nevet tartalmazott. Közülük hat lelkészt kivégeztek: Bruner Ferencet, Steigerwald Ádámot, Ádám Antalt, Varga Endrét, Knapp Józsefet és Weber Pétert.

Schummer Rudolfot agyoncsapta a németek által felrobbantott rezsőházai (Rudolfsgnad, Kničanin) templom, Polen Bélát és Schwarz Istvánt Ukrajnába hurcolták, Lehmann Mihályt Ausztriába toloncolták. A többiek elmenekültek.³³⁴

De az otthonmaradtak is megszenvedték ezeket az éveket. Pár évvel később, 1948 februárjában „súlyosan levert hangulatban” látogatta meg Szabó Márton, a zömmel németek lakta szülőfaluja, Katalinfalva esperesplébánosa. Elmondta, hogy a lakosság megszökött vagy lágerekbe zárták őket, Szabót kitették a plébánián lévő lakásából és Becskerekre „dirigálták”. Eleinte kórházi lelkész volt, majd a katolikus árvaház, ennek feloszlata után a becskerekai szegényház lelkésze lett. Nemrég hazalátogatott Katalinfalvára és rémülten látta, hogy megkezdték a katolikus templom lebontását, belsejét kifosztották. A padokat széthordták, a szobrokat szétzúzták, a miseruhákat szétvitték, már a toronyóra is eltűnt. A hírek szerint, fejezte be Szabó Márton szomorú mondandóját, a templomból a hírek szerint mozit vagy istállót csinálnak.³³⁵ Egy későbbi utazása alkalmával Várady Imre is látta szülőfaluja földig rombolt, „szép kegyúri” templomát.

Házukba hamarosan orosz tiszteket szállásoltak el, gyakran 10-12 főt. A népes családnak egy hétig ki is kellett költöznie otthonából. A katonák, írta, „[f]őznek, esznek, s ami a legnagyobb baj, egyre isznak.” Később már csak egy orosz őrnagy és az adjutánsa lakott náluk. Az őrnagy „gemütlich” [kedélyes – S. E.] kinézetű, „mindennel elégedett bácsi jellegű, elég testes katona. Adjutánsa orosz színész.” – jellemezte őket.³³⁶ Több alkalommal az őrnagy vacsorát is rendezett, a hozzávalókat ők hozták, s ilyenkor tisztársain kívül vendégül látta a Várady családot is. Egy ilyen alkalommal, olvashatjuk naplójában, a színész adjutáns „megrázó hatással” szavalni kezdett. Várady leírja, hogy

annyt megértett, hogy a versben „hazája szeretetének végtelen fájdalma jajdúlt fel a németek ellen, akik betörve feldúlták, tönkretették 4 évre hazájukat, akik embertelen kegyetlenséggel legyilkolták az ifjak szülőit, testvéreiket, a szülők gyermekeit, unokáit, felperzselték városaikat, falvaikat, pusztítottak, raboltak – most megnyílt a leszámolás útja, mennek Berlinbe. [...] Bizony, ha elérnek Németországba, Berlinbe, rettenetes lesz a leszámolás.”³³⁷ Egy más alkalommal az őrnagy vendégül látott néhány Bulgáriából érkezett tisztet, akik meglehetősen ittasak voltak már, s amikor kellemetlenkedni kezdtek, az őrnagy „erőteljesen rendre intette őket”, majd „erősen összeszólalkozott velük.”³³⁸ Az őrnaggyal Várady Imre levelezési címet is váltott. Várady szerint a Vörös Hadsereg katonái december végén azért üritették ki Becskereket, mert tifuszbajjárvány tört ki.

Ügyvédi irodájukat, ahol a tényleges munkát már fia, József végezte, elárasztották a panaszosok. Várady elesettek javára végzett munkáját ügyvédi tevékenysége kapcsán már bemutattuk, most inkább csak az erre vonatkozó reflexióit idéznénk. December 7-én feljegyezte, hogy átadta a szobáját lányának, Piroskának és fiának, akik az írakkal itt hallgatták meg a „nehéz panaszokat.” Fia eljárt a több mint száz panaszos ügyében a katonai közigazgatásnál, azonban csakhamar csalódnia kellett. A megígért enyhítésekre, a fogvatartottak szabadon bocsátására nem került sor. Várady Imre így kommentálta ezt: „Engem ugyan nem lepett meg. Ismét megtörtént az, hogy előző napokban tett ígéreteket nem tartják be. Ezt nem úgy értették [...], azt nem úgy értelmezték [...], ez nem tartozik ennek hatáskörébe [...], a felől más tanács [odbor] illetékes dönteni stb., stb. kifogás, csak hogy ne engedjük ki magyarjainkat. Ezernyi kifogás, csak hogy ebben a rettenetes hideg időben ruhák nélkül, takarók nélkül, megfelelő élelem nélkül a padlókon, vagy

legjobb esetben szalmán fekvő, didergő öregeket, asszonyokat kínlódvá tovább tarthassák. Iszonyú embertelenség. Ja, tehát »felszabadítottak.«³³⁹ Világosan látta, hogy a lágerrek lakóinak jó része azért került fogságba, mert feljelentették őket, »a vagyonosabbakat a vagyonukra áhítók kapzsisága» juttatta lágerbe.³⁴⁰ Ő maga is bejárt párszor a városban lévő fogolytáborba, mert engedélyezték, hogy személyesen vegyen fel adatokat egy-egy felülvizsgálati kérelemhez. Elvitték Váradyék szakácsnőjét is, Maskát, aki ugyan cseh származású volt, de férje német volt és német katonaként szolgált a háborúban. Mivel mindenki új személyazonosító igazolványt kapott, ezekbe az igazolványokba beírták, ha valakinek német házastársa volt. »A partizánok összeírták a szakácsné – házunkban lévő – ingóságát. Két partizán itt aludt [...] Bizonyára arra vigyázva, nehogy az összeírt ingókból az éjjel valami eltűnjék. [...] Déli 1 órakor befordult az udvarra [egy] hosszú stráfkocsi. Erre felrakták a szerencsétlen szakácsnő egy pár szegényes bútorát, ruhaneműit, egy pár cipőt, harisnyákat, zsebkendőket, s elvitték. [...] mélységes undort éreztem az emberiség ily elfajulása iránt.«³⁴¹

Pár nappal később ezt jegyezte fel: »Közben a városban megindult a népítélkezés. Ma hallom, hogy tegnapelőtt – vasárnap – népgyűléstől megindulva – délben betörték többek házába. Lukics szappangyárost fiával, akik ebédnél ültek, kihurcolták az utcára, nagy táblákat akasztottak a nyakukba »Én hadimilliomos vagyok« felírással, s végig kergették az utcákon. Így benéztek Galetin Péter és több nagykereskedő házába. Megindult!«³⁴² Maska szakácsnőt az európai háború befejezése után, május 25-én a többi vegyes házasságban élőkkel együtt kiengedték a lágerből.³⁴³

A magyar férfiakat munkaszolgálatra kötelezték, amit később ki lehetett váltani, ha jelentkeztek a hadseregbe. A bánáti

magyarokat tehát, akárcsak a Bácskában, nem telepítették ki, mint a németeket, a megtorlás is enyhébb volt, mint a Bácskában. A megtorlások kapcsán naplójában felidézi egy Bethlen István egykori miniszterelnökkel folytatott beszélgetést. Bethlennel 1942 őszén, a Tisza István-körben tartott vacsorán ismerkedett meg, aki élénken érdeklődött nála Jugoszlávia iránt. Ekkor mondta neki Bethlen: »Újvidéket még visszakapjuk« Nem értette egészen – írja –, és ezt válaszolta: »De hiszen Újvidéken magyar katonaság van.« Mire Bethlen: »Én csak azt mondom, szenátor úr, hogy Újvidéket még visszakapjuk.« Felocsúdva, csak most értettem meg, hogy mit mond ezzel. – Íme, ma 1945 januárjában visszakapjuk.«³⁴⁴

A békeidők gesztusai azért néha még működtek. Volt, hogy szerb partizán vitte fel Budapestre a családjának írott leveleit, vagy éppen ők láttak vendégül néhány, a bori bányából szabadult zsidó foglyot. A régi társasági élete beszűkült, bár névnapján még mindig sokan köszöntötték fel, de sok barátját, ismerősét már eltemették, mások fogolytáborokban sínylődtek, többeket kivégeztek, szerb barátai, ismerősei óvatosan visszavonultak. »Mindenki óvatos, visszahúzódo, sőt, mintha mindenki valamitől – ha nem is tudja meghatározni, mitől, de valamitől – fél. Mindenütt kivárás, óvatosság, a kialakulás kivárása. [...] Jellemző, hogy sem orvos, sem ügyvéd, sem kommandáns – mind szerbek –, senki sem mer arra vállalkozni, hogy csak egy jó szót is szóljon barátnak tartott ember érdekében.« Késérően állapította meg: »a régi világ eltűnt mindenkorra. Mások, alulról jövők veszik kezükbe minden téren a vezetést. [...] Az egyenlőség csillogó jelszava mögött a durva önkény tényei.«³⁴⁵

A katonai közigazgatás 1944. október 17-én történt bevezetése után a népfelszabadító bizottságokat feloszlatták, újakat

szerveztek, amelyek a katonai hatóságoknak voltak alárendelve. Két nap múlva a régi tagokkal, így Váradyval is közölték, az új bizottságoknak sem magyar, sem pedig német tagja nem lehet. A bizottság ülésén közölték Váradyval, hogy bár ő a város leginkább megbecsült embere, „de a katonai hatóságoknak fel fogása az, hogy Magyarországgal és a németekkel háborúban állunk, ezért bizalmasabb szervnek csak szlávok, szerbek, horvátok, szlovének lehetnek tagjai, sem magyar, sem német.”³⁴⁶

Az új Jugoszláviában vállalt politikai szereplése azonban ezzel nem zárult le. Mint már utaltam rá, Jeszenszky lemondása után, október 19-én ő vette át a magyar népcsoport helyi vezetését,³⁴⁷ majd az 1945. május 6-án Becskereken meg alakult Magyar Művelődési Közösség alakuló ülésén ismét a nyilvánosság elé lépett és beszédet mondott. Ez volt az első magyar kulturális egyesület a háború utáni Jugoszláviában. Mint mondta: „Egy fiatal nemzedék veszi ma kezébe a vajdasági magyarság kultúréletének vezetését és a kultúrán keresztül annak segítségével keresi az utat a néplélekkel. Emelni kívánja a magyarság kultúrszintjét, hogy lépést tarthasson a többi népek kulturális versengésében. [...] ennek az egyesületnek hivatása lesz a szlávság és a magyarság közötti testvéri viszonyt kiépíteni, megerősíteni és ápolni.” – mondta. Úgy tűnik, a kultúra nemzetfenntartó szerepéről vallott nézetei nem változtak. Az egyesületnek Marócsik György cukorgyári munkás lett az elnöke, Várady Imre ebben már nem töltött be semmiféle funkciót, a fia, József vette át tőle a stafétát, alelnökké választották.³⁴⁸ Itt jelentette be Várady Imre, hogy a pár éve elhunyt Farkas Geiza a könyvtárát a Magyar Közművelődési Egyesületre hagyta, amelynek a most megalakult Magyar Közművelődési Közösség az utóda. Ez alapozta meg az egyesület jogutódjának számító, ma is működő becskerekai Petőfi

Művelődési Egyesület könyvtárát is. Farkas Geiza mintegy ezer kötetet hagyott az egyesületre.³⁴⁹

1945. július 22-én, Újvidéken alakult meg a Közművelődési Közösségek Vajdasági Szövetsége, ahol Váradyt, távollétében, a Magyar Párt volt elnökével, Strelitzky Dénessel együtt, aki ekkor szabadkai kerületi ügyész volt, díszelnökké választották.³⁵⁰ Egy hónappal később beszédet mondott a szövetség újvidéki ülésén, amelyben lényegében a magyar kisebbség megmaradásának stratégiáját vázolta fel. Továbbra is hitt a kultúra nemzetfenntartó erejében, az egymásra utaltság józanságában, a teljes egyenjogúság eszméjében és az „igaz demokrata” haladásban. Elutasította a passzivitás gondolatát, egyértelműen az új rendbe történő beilleszkedés mellett tört lándzsát. Mint mondta: „Amint itt a Kultúrszövetség kebelében, úgy körülöttünk minden irányban új szellemtől átítatott új élet indult. Az új élet keretében a Vajdaság magyarságának is el kell helyezkednie. Tétovázásnak, ingadozó várakozásnak továbbra nincsen helye. Vagy haladunk a kínálkozó és saját erőnkifejtéseinkkel a teljességig kivándó egyenlőség porondján, vagy félre szorít a torlódó történések rohama. Igaz, hiába is tagadnók, erősen gyökeret vert a szétvető bizalmatlanság. De jobbra is, balra is. Be kell azonban látnunk, súlyos hibák nemcsak az egyik oldalon történtek. [...] S az ezek nyomában feltört mélységes elkeseredés vitte azután a lelkekbe az elidegenítő bizalmatlanság gyanakvó érzetét. [...] Az elhatározó nagy lépést az egyenlőség vonalán, az új, éltető demokrata szellemben a Kultúrszövetség íme megtette. Nyíltan rámutatva arra, hogy az egymásra utaltság józan belátásán nyugvó, az egyenlőség, a teljes egyenjogúság érzésén alapuló, új szellemtől átítatott igaz demokrata haladás most már a politikai, a gazdasági, a szociális és minden irányú közéleti téren is egye-

dül a megértő testvéri összefogás útján vezethet a közboldogulás óhajtott célja felé.”³⁵¹

A naplófeljegyzései azonban nem tükrözik optimizmusát. Megkeseredve látta, hogy a mai „ifjú szellemirány” mindent leszól, ami a múlté, és „sérthetetlen, szent igazság” lett, hogy minden reakciós, ami régi. Mint „itt felejtett földi vándor” azonban úgy vélte, „a velem együtt élt akkori társaimnak is lettek légyen magasabb célkitűzései, közéleti nemesebb eszményei, s mint-ha fajtájukért, vérükért talán valamiképpen ők is tudtak volna önzetlenül küzdeni.”³⁵² Újvidékről hazatérve az idős politikus lemondóan jegyezte fel naplójában: „én és volt küzdő- és kortársaim ideje végképp lejárt. De lejárt, végképp eltűnt minden volt közéleti ideológiánk is A hazáról, magyarságról, Magyarországról, ennek sorsáról, hivatásáról, jövője céljáról a mi lelkünkben élt érzés és felfogás teljesen eltűnt. A fiatalok, akik az élet irányítása élére kerültek, a régiből mindenben elűtő, a mi lelkünknek érthetetlenül idegen útirányon haladnak. Bár kérdés, magukkal tudják-e vinni a magyar tömegeket is; mert ez ma még gyanakvó, óvatos, bizalmatlan. De hát a mai hatalom támogatása a most élre kerültek oldalán van.”³⁵³ Lévy Endréhez (1911–1985), a *Híd* című baloldali folyóirat egyik alapítójához, a *Magyar Szó* munkatársához 1945. december végén írott levelében így írt erről: „A mai ifjú szellemirány, úgy látszik, fitymálva le kell szójjon mindent, ami a múlté. De biz meg kell barátkozzunk, kedves Bandim, ezzel a fölényes hanggal is, mert ezt valamiképpen úgy diktálja a divat, no meg a nagy törtétes: a túlcitálás. Felállítódott mint sérthetetlen szent igazság mostanában, hogy bizony minden ledorongolni való, pocsék reakcionizmus ami régi, ha egyébert nem, csak azért, mert régi; azonban a földi élet minden üdvösségét pazarul nyújtja minden, ami új, csak azért, mert új.”³⁵⁴

Úgy tűnik, némi vigaszt nyújtott az idős politikusnak Erlih József (1895–?) 1945 októberében hozzá intézett levele, aki a zombori Népi Bizottság tagja volt. Erlih világlátott esztergályos kisiparos volt, aki, mivel politikailag tapasztalatlanak érezte magát, tanácsot kért Váradytól. Mint írta: „Tartozom azon emberek közé, akik szerették megfogni az idősebbek kezét, hogy igazi magyar utakon vezetettve legyenek. [...] Ön, aki olyan sok áldozatot hozott a magyarságért a múltban és minden magyar sorsát a szíven viselte és viseli, kérem, legyen továbbra is vezetőnk és jó tanácsadónk, kérem, nekem is mutassa meg azt az utat, melyen járnom kell úgy, hogy legjobban szolgáljam embertársaimat és magyar fajtámat.” A levél mélyen megthotta Várady Imrét. „Mindent 24 óra alatt gyökerestül kitépni akarni, bizony hiú kísérlet” – írta válaszában. Régi eszményeihez híven legfőbb tanácsként ezt üzent: „Akik így legázolva a múltat, egészen új, ki nem próbált jövőt festenek elénk, gondolva, hogy hirtelenében ezt ránk erőszakolhatják, úgy hiszem, téves úton járnak. Az egészséges, a tartós, az elfogadható jövő kiépítése mindenképpen a múlt hagyományaiból kell, hogy kifejlődjene. [...] A ma parancsoló feladata tehát: magyar véreinken lehetőleg aktívan segíteni, s másrészt a fenyegető veszedelmeket elhárítani. Magányba visszavonulni ma azon palást alatt, hogy eddig politikával, eddig a közélet problémáival nem foglalkoztunk – nekünk nem szabad.”³⁵⁵

Koránál fogva a napi politikai munkába már nem kapcsolódott be, József fiát azonban Becskereken az 1945. november 11-ére kiírt alkotmányozó nemzetgyűlési választásokra az egyetlen listán, a népfront listáján képviselőnek jelölték, azonban nem nyert, a második legtöbb szavazatot kapta.³⁵⁶ Politikai pártok a választáson nem indulhattak, a népfront listája tulajdonképpen a kommunista párt listája volt. A polgári pártok a

választás bojkottjára szólítottak fel. A németeket kollektíven megfosztották állampolgári jogaiktól, ők tehát eleve nem szavazhattak. Ezenkívül legalább kétszázezer „népelleneséget” és „fasisztát” fosztottak meg választójogától. A hivatalos eredmények szerint a szavazásra jogosultak 88,66%-a adta le szavazatát, közülük 90,8% a népfontra szavazott. Egyes adatok szerint a Vajdaságban a szavazók 14,6%-a dobta be a szavazógolyót az ún. vak urnába, vagyis a népfront jelöltje ellen szavazott. Szerbiában 20,8% volt az ellenszavazat.³⁵⁷

Mint láttuk, Várady Imrét megdöbbenették a partizánok bevonulása után végrehajtott megtorlások, az ítéletek nélküli kivégzések, a németek kitelepítése, a magyarok lágerekbe hurcolása, majd a különféle címen – mint például „a nép ellensége”, a „megszállókkal való együttműködés” stb. – lefolytatott perek és kivégzések. Sok barátját, ismerősét, politikai harcostársát ítélték el és végezték ki. Köztük volt, mint láttuk, Deák Leó volt főispán, Krámer Gyula, a DMKSZ volt elnöke, Bogner József (1907–1944) újságíró, 1942-től országgyűlési képviselő, Reök Andor, Szabadka és Baja főispánja, hogy csak néhány nevet említsünk. Nagy Ivánt szintén halálra ítélték, de, mint már említettem, neki sikerült külföldre szöknie.

Hamarosan Várady Imrét is utolérte a háború utáni esztelen, értelmetlen számonkérés. A becskerekai cukorgyár volt vezetői ellen a megszállókkal történő együttműködés címén indított perben azzal vádolták őket, hogy fokozták a gyár termelését, és termékeik 25%-át az ellenségnek adták el, tehát gazdaságilag együttműködtek a megszállókkal, s ezzel hozzájárultak „a fasiszták harcához a szövetségesek ellen”. Egyeseknél a vádpontok között szerepelt az is, hogy a nehéz fizikai munkához politikailag elítélt foglyokat, magyarokat és szerbeket használtak.

A petrovgrádi kerületi bíróságon a tárgyalás 1946. július 12-én kezdődött, Petar Sekulić elnökletével. A 12 vádlottból hárman voltak jelen, Várady Imre, Demkó István (1881–1976) földbirtokos, jogász, Torontál vármegye volt aljegyzője, a becskerekai magyar kisebbség egyik vezetője, és Wolf Zsigmond (1904–?), a gyár mérnöke. A többiek ismeretlen helyen tartózkodtak, azaz elmenekültek. Várady Imrét és Demkó Istvánt azzal vádolták, hogy mint a cukorgyár igazgatóbizottságának tagjai együttműködtek a megszállókkal, amely bűncselekményt azzal követték el, hogy mint magyarok, a leváltott szerbek helyére „beléptek” a gyár igazgatósági választmányába, a választmányi gyűléseken jóváhagyták a vállalat működését, aláírták mérlegét, miközben tudták, hogy a gyár német érdekeket szolgál. Demkót ezenkívül azzal is vádolták, hogy kapcsolatot tartott fenn „Horti [sic!] Magyarországal”, és részt vett a „fasiszta” DMKSZ munkájában. Az ítélet szövege tartalmazza a tanúk neveit, de a vallomásukat nem. Várady mellett tanúskodott volt ügyvéd-társa, a becskerekai Szerb Nemzeti Tanács volt elnöke, Torontál vármegye első szerb főispánja, Slavko Županski, aki ekkor a Szocialista Szövetség (népfront) városi elnöke volt. Várady Lóránd, Várady Imre fiának visszaemlékezése szerint Županski a tárgyaláson ezt mondta: „Ha Várady Imre, aki olyan sokat tett a szerbekért, fasiszta, akkor én, a Szocialista Szövetség elnöke kijelentem, hogy százszor olyan nagy fasiszta vagyok, mint ő.”³⁵⁸

A gyár németek által kinevezett igazgatóját, Annau Kornélt távollétében golyó általi halálra ítélték, a per többi vádlottja 1–8 évig terjedő, kényszmunkával súlyosbított börtönbüntetést kapott. Annau az indoklás szerint azért kapott ilyen súlyos büntetést, mert „az ő munkájának következménye volt a cukorgyári munkások elfogása és halála, és mert egyike volt

a vezetőknek – a gyár biztosa mindjárt az occupáció után és mert kifejezett képviselője a német népcsoportnak.”³⁵⁹

A vádlottak vagyonát nem kobozták el egyenként, mivel a gyár összes vagyonát elkobozták. A vagyoneklobzásra ezúttal más módszert alkalmaztak. Demkó István például, aki két évet kapott kényszermunkával súlyosbítva, ügyészi határozattal vesztette el a vagyonát, lakásából is kitelepítették, és a tárgyalóteremből rögtön a börtönbe kísérték. Egy hét múlva, olvashatjuk Várady Imre naplójában, leltárba vették a lakása értéktárgyait, a lakás egy részét egy partizánnak utalták ki, ahol „az éjjel már erős, hangos dorbézolás folyt – rémséges időket élünk.”³⁶⁰ – kommentálta az eseményeket. Amikor Demkó István kiszabadult és megkérdezték, mi a foglalkozása, ezt válaszolta: „Nyugdíj és birtok nélküli nyugalmazott nagybirtokos.”³⁶¹

A legenyhébb büntetést Várady Imre és Wolf Zsigmond kapták, egy év szabadságvesztésre és kényszermunkára ítélték őket, amelynek végrehajtását egy évre felfüggesztették. Ez azt jelentette, hogy Váradynak és Wolfnak nem kellett börtönbe mennie, illetve kényszermunkát sem kellett végezniük, amennyiben egy éven belül nem követnek el újabb tiltott cselekményt. Várady Imre esetében enyhítő körülménynek idős korát, valamint azt nevezték meg, hogy nem találtak nála „rossz jellemet”. Vagyonát sem kobozták el. Az ítélet szeptember 5-én jóváhagyták.

Várady a per kapcsán ezt írta naplójában: „Igazán a sors író-niája, hogy éppen engem, akinek annyi baja és összetűzése volt a németekkel, íme engem a velük való együttműködéssel vádolnak. A cél persze tiszta. A becskerekai cukorgyár elkönfiskálendő. Ehhez szükséges az igazgatóság bűnösségének megállapítása. Tehát muszály, hogy ítélet állapítsa meg, hogy együttműködtem a szabadságkedvelők és felszabadítók ellen a németekkel.”³⁶²



A nagybecskerekai cukorgyár, 1917

A becskerekai cukorgyár, amelyet 1910-ben alapítottak, Európa egyik legmodernebb cukorgyára volt. A gyár alapítása Csekonics Sándor (1872–1952) földbirtokos, császári és királyi kamarás, a főrendiház tagjának nevéhez fűződik, akit távollétében három év kényszermunkára ítélték. A gyár épületei mellé tisztviselői és munkáslakásokat építettek, saját mozi-ja és kantinja is volt. Leghíresebb épülete a szecessziós stílusú Elek-villa, a gyár igazgatójának, Elek Viktornak a lakása volt. Elek Viktort a németek bánáti bevonulása után, zsidó származás miatt nyilvánosan felakasztották. A gyár a budapesti Magyar Leszámloló és Pénzváltó Bank érdekeltségébe tartozott, a perben szereplő zágrábi Etelka (Elka) Kábelgyárral együtt, tehát magyar vagyonnak számított.

A per befejezése után, 1946. szeptember 9-én Budapesten, a külügyminisztériumban értekezletet tartottak, amelyen a Pénzügyi Központ, a Magyar Nemzeti Bank, a Jótéteményi Hi-

vatal és Gyárosok Országos Szövetsége képviselői vettek részt. A résztvevők úgy látták, a cukorgyár vezetőinek perbe fogása és elítélése igazságtalan volt, mivel mindent megtettek, hogy megakadályozzák a gyár német kézre jutását. Magyarország és Jugoszlávia között ekkor még nem volt diplomáciai kapcsolat, s bár névlegesen volt magyar kormány, de a békekötésig az ország megszállt ország volt, ahol a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) gyakorolta a tényleges hatalmat. Ezért a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz egy „általános jellegű” szóbeli tiltakozó jegyzéket juttattak el a magyar érdekeltségű, magyar tulajdonban lévő vállalatok, pénzüzetek vezetői ellen indított perek és a vagyonelkobzások ügyében, kérve, hogy juttassák azt el a SZEB jugoszláv delegációjához. A jegyzékben nem neveztek meg konkrétan egyetlen vállalatot sem. A Nagy Ferenc vezette kormány arra alapozta tiltakozását, hogy a magyar jogi személyek Jugoszláviában lévő vagyonának kérdését a békeszerződésben kell majd rendezni. Arról nem is szólva, hogy olyan személyeket is háborús bűnösöknek nyilvánítottak és ítélték el, akik „mindent megtettek, hogy a vállalat tulajdonában lévő üzemek minél kisebb mértékben álljanak a megszállók rendelkezésére.”³⁶³ Megjegyzem, hogy a magyar állampolgárok és jogi személyek Jugoszláviában elkobzott, kisajátított, államosított vagyonának kérdése később alárendelődött a Jugoszláviának fizetendő jóvátételnek és egyéb gazdasági kérdéseknek. A két ország közötti tartozásokat kiegyenlítettnek nyilvánították annak ellenére, hogy Jugoszlávia ezzel kapcsolatos tartozása jóval nagyobb volt, mint a magyar jóvátétel összege.

Az idős, múltján egyre többet töprengő politikus 1946 júliusában lemondott a volt Torontál Hitelszövetkezet (később Banatska Kreditna Zadruga) igazgatótanácsában évtizedekig viselt tagságáról. „S ezzel – írta naplójában – az utolsó köz-

ügyi tevékenységtől is visszavonulva, teljesen magamnak való életet élnék.”³⁶⁴ Töröltette magát az ügyvédi kamara névsorából is, tehát 1893 és 1946 között volt bejegyzett ügyvéd. Ügyvédi irodáját József fia vezette tovább.

Az országszerte dúló elkobzások, beszolgáltatások őket sem kerülték el. 1947. május 3-án egy rendőr kíséretében két civil jelent meg a lakásukon, és kilenc órán át tartó házkutatást tartottak. „A padláson, minden szobában, minden szekrényben, a kofferekben mindent apróra átturkáltak. Búzát, árpát, lisztet kerestek. Megállapították, hogy a megengedettnél nagyobb mennyiség van »felhalmozva«, s ebből 5m/m szemet kell az állam részére leszállítani. A füstölt húsneműek, cukor, élelmiszerkészletek megpillantásakor gúnyolódva, kellemetlen megjegyzéseket tettek. [...] Józsi kocsit rendelt és leszállította a megjelölt mennyiségű terményt. A házkutatások városokban, falvakban immár állandósultak.”³⁶⁵

Ez a korszak a „társadalom szőnyegbombázásának” korszaka volt Jugoszláviában. 1947-ben Jugoszlávia megkezdte első ötéves tervének megvalósítását, de addigra már, államosították az egyéni tulajdon szinte minden formáját az iparban, a kisiparban, a kereskedelemben, a németek és egyes magyar rétegek földtulajdonát is elkobozták már. Az ötéves terv a nehézipar, a hadiipar nagyarányú fejlesztését, köztük kétszáz nagyberuházást irányzott elő. Ez súlyos megszorításokkal járt. 1947 februárjában komoly állami beavatkozásra került sor a mezőgazdaságban is. Kötelezővé tették a szántóföldek bevetését, bevezették a kötelező beszolgáltatást, márciusban leszállították a kenyérfejadagot stb. – megkezdődött a mezőgazdaság szovjet mintájú állami kizsákmányolása. Négy élelmezési kategóriát állítottak fel. Az első kategóriába a nehéz fizikai munkát végzők kerültek, ők 650 grammot, míg a negyedik kategóriába sorolt

osztályidegenek és a gyermekek 250 gramm kenyeret kaptak naponta. 1948 márciusáig a jugoszláv közellátást a kettős árrendszer jellemezte: jegyre olcsón és elvileg garantáltan lehetett megkapni a legszükségesebb élelmiszereket és bizonyos iparcikkeket, míg ugyanezeket az árukat az állam által engedélyezett szabad forgalomban ennél jóval magasabb, a lisztet például akár négyszeres áron lehetett megvásárolni.

A fekete piac nem jelentett olyan komoly gondot Jugoszláviában, mint a háború utáni Magyarországon, olyan drasztikusan büntették. Belgrád lakosai maguk között ezt az árrendszert csak „osztályáraknak” nevezték, mert a jegyre történő garantált ellátás lényegében csak a „társadalmilag hasznos” csoportoknak, az üzemi, a kisipari munkásoknak, tisztviselőknek és alkalmazottnak, a diákoknak és a kisgyermekes anyáknak járt. Szántó Zoltán (1893–1977), a háború után kinevezett első belgrádi magyar követ ekkor ezt jelentette Budapestre: „A közellátási reform szervezeti előkészítésére az illetékes hatóságok képtelennek bizonyultak. A városokban sok helyen előfordult, hogy az ún. garantált ellátásra jogosultak csak nagy késéssel kapták meg élelmiszerjegyeiket. [...] Az iparcikkekre jogosító pontokat sok helyen még most sem adták ki az igényjogosultaknak. [...] Az utóbbi napokban jegyre adott élelmiszerek árát jelentékenyen felemelték anélkül, hogy erre vonatkozóan hirdetmény jelent meg volna. [...] a közellátási reform hatásaként várható volt a szabad élelmiszer piac összezsugorodása. Ez be is következett. [...] Egyes cikkek árát a parasztok túl magasnak találják, így pl. falusi üzletekben bakancs, cipő és csizma alig talál vevőre. [...] Ennek bizonyos bojkott jellege is van. Különösen a háború sújtotta vidékeken a parasztok panaszkodnak különböző építőanyagok, fa, kő, vasanyag drágasága miatt. [...] A lakosság körében gyakran hallani olyan megjegyzést, hogy

két évvel ezelőtt jobban éltünk”.³⁶⁶ A belgrádi piacokon kialakult drámai helyzetről a követ így számolt be: „az asszonyok tömegei verekszenek egy-egy kiló burgonyáért, uborkáért vagy karalábéért, feldöntik a kosarakat, a tejesköcsögöket és elsőpriki a rendcsinálásra kivezényelt rendőröket.” Belgrád lakossága, teszi hozzá lakonikusan, „a szó igazi értelmében éheznek”.³⁶⁷

Várady Imre ebben az esztendőben, 1947-ben töltötte be 80. életévét, amely, írta, „emlékezetes marad, mint földi életem nagy ünnepnapja. Születésem mai, 80-dik fordulója kedves találkozója lett Becskerek magyarságának. Többek becslése szerint száznál többen voltunk együtt.” Unokái verset mondtak, a vendégek hozzá írott verseiket szavalták el. A helyi irodalmi, színházi élet ismert alakja, Várady Imre születés- és névnapjainak állandó résztvevője, Kernné Végh Vilma (1892–1959) író, kozmetikus a vendégek nevében megható beszédet mondott. Legfontosabb emberi tulajdonságaként toleranciáját, segíteni akarását és megbocsájtóképességét emelte ki.³⁶⁸ Freund-Baráth György (1902–1968), a holokausztot túlélő költő, akit ma elsősorban izraeli magyar költőként tartanak számon, „meleg, lelkes baráti bevezető” után saját versét adta elő:

„Dr. Várady Imrének

Mégis Valami Megmarad...!

Ma összegyűltünk,
Hogy ünnepeljünk:
80 év hosszú idő,
Melynek távlatából
A dolgok eltörpülő
Kicsinyre váltanak!
Mégis valami megmarad,

Mely soha el nem múlhat:
A baráti szeretet...
És a szellem fénye!
Az idő lepereghet,
De az igazak reménye

Lassan valóra válhat:
Az ember az emberért
Mindenkor kiállhat!
És ez az amiért ma
Mindenki szeret...
És ezt köszönjük Neked!”³⁶⁹

Ezek az összejövetelek az ünnep pillanatai voltak. Naplójában ugyanakkor egyre többször jelezte, hogy hangulata „vívódó, levert, nehéz”. Életét az is megkeserítette, hogy hallása erősen megromlott. Bejegyzései egyre inkább saját és családja mindennapjainak rögzítésére szűkültek, illetve egy-egy korábbi politikai tevékenységét elevenítette fel. Napjait azonban, úgy tűnik, továbbra is a fiatalkorában begyakorolt rendszeresség jellemezte. Naponta készített magának „élettervet”. 1947. július 15-én a „közeledő néhány élethónap élettervében” például Shakespeare és a Biblia olvasása szerepelt. Még azt is lejegyezte, mit olvasott az íróról és az íróról, s tudjuk azt is, hogy a Biblia Károli Gáspárnak a Brit Biblia Társulat által kiadott fordítását és a Káldi György fordítása nyomán, a Vulgata szerint, a Kúria jóváhagyásával kiadott Szentírást vette a kezébe. Néha még ellátogatott a Magyar Közművelődési Közösség rendezvényeire, ahová „nagyon gyéren iratkoznak be a tagok sorába. A lábra kapott szellemiránnyal nehezen tud a mi magyarságunk megbarátkozni” – írta 1947. december 18-án abból az



Az idős Várady Imre otthonában

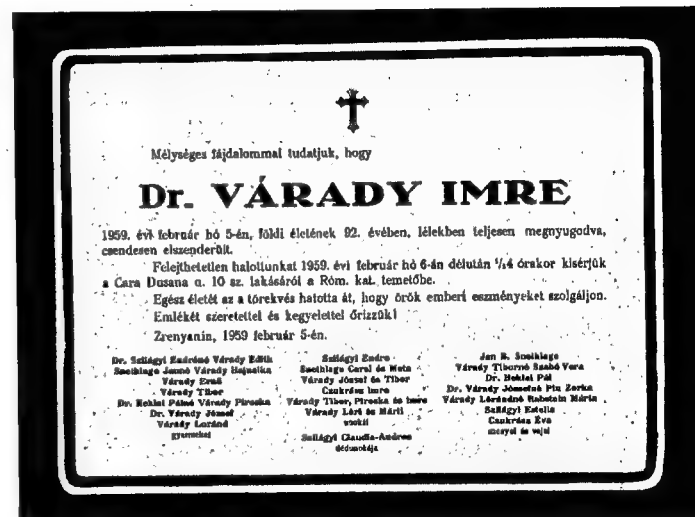
alkalomból, hogy a Magyar Közművelődési Közösséget meglátogatta a belgrádi magyar követ, Szántó Zoltán és felesége, „feltűnően elegáns luxusautóban.”³⁷⁰

1948 elején jól érzékelte a világ kettészakadását, a hidegháború kitörését, a Tájékoztató Iroda 1948. június 8-i, „Sztálin jobb kezét, Moszkva neveltjét”, Titót elítélő határozatának hatását. Figyelte a Rajk-pert, a koreai háborút, tisztában volt az atombomba veszélyeivel. Feltette az akkor nagyon is érvényes kérdést: „túléljük-e a harmadik világháborút is?”³⁷¹ De az eseményekhez fűzött kommentárjai egyre rövidülnek, emlékeinek, a család hétköznapi életének és ünnepi pillanatainak egyre több teret szentel naplójában. 1950 utolsó napján

például arra emlékezik vissza, kik voltak azok a „régóta elnémult nagyjaink”, akik valamikor a Váraljai utca 10. szám alatti családi ház vendégei voltak. A névsor impozáns: a Monarchia időszakából Apponyi Albertet, Kossuth Ferencet, Kossuth Lajos fiát és Justh Gyulát említi meg, a jugoszláv időkből pedig Momčilo Ninčić külügyminiszterre emlékezik, akit 1927-ben villásreggelin láttak vendégül.

A város nagy ünnepének számított, amikor 1952. május 11-én Josip Broz Tito felavatta a város főterén Žarko Zrenjanin (1902–1942) néphős, Jugoszlávia Kommunista Pártja hajdani vajdasági titkárának szobrát. Becskereket már korábban, 1946 októberében nevezték el a néphős után Zrenjaninnak. „Úgy mondják – írta naplójában –, 9 különvonat, hajók, omnibuszok raja szállította a megye minden vidékéről a berendelt népsokaságot. Az újságok 120 000 lélekre értékelik a főterén és a betorkolló mellékutcákban felvonultak számát. Tito és a többi felszólaló beszédei a megyeháza erkélyéről hangzottak, sok, ez alkalomra felszerelt hangszóró segítségével. Utána a megyeháza termeiben e célra külön átalakított és átrendezett étkezőkben, díszlakoma.”³⁷²

Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halálát nem kommentálta, pusztán a rádióban hallott hírt rögzítette.³⁷³ A magyarországi 1956-os „véres harcok rémséges híreiről” az első napokban a Szabad Európa és London híradásain keresztül értesült, véleményét azonban nem jegyezte le. Naplójának utolsó bejegyzése mellett az 1957. március 1-jei dátum szerepel, születésnapja dátuma. Várady Imre betöltötte 90. életévét. A dátum mellé csupán két számot írt le: a 104-et és a 23-at. 104-en üdvözölték személyesen, 23-an pedig táviratban.³⁷⁴



Várady Imre gyászjelentése, 1959

1959. február 5-én, életének 92. évében, „lélekben teljesen megnyugodva, csendesen elszenderült.” Másnap a becskerek-i római katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra. A család gyászközleménye egyetlen, találó mondatban így összegezte Dr. Várady Imre hosszú életútját: „Egész életét az a törekvés hatotta át, hogy örök emberi eszményeket szolgáljon.”

UTÓSZÓ HELYETT

Várady Imre halálával egy gazdag, máig ható, példamutató életút zárult le. Pályája legaktívabb évei olyan időszakra estek, amikor a délvidéki magyarok számára is megbomlott az állami és nemzeti hovatartozás, a személyes és a nemzeti önazonosság harmóniája. Úgy döntött, nemcsak elszenvedője, de lehetőségeihez képest formálójá is lesz az akaratukon kívül rájuk szabott kisebbségi létnek. E döntés következtében Várady Imre életpályája túlmutat a személyes történelem privát keretein és szerves részét képezi a Trianon utáni magyar történelemnek.

Életrajza megírásához páratlanul gazdag forrásanyag állt rendelkezésre, ami lehetővé tette, hogy tevékenységének egyes mozzanatait – ifjúkora, világlátásának formálódása, magyar parlamenti képviselővé történő megválasztása és munkája, kapcsolati hálói és szervezői tevékenysége, a jugoszláv belpolitikai életről alkotott véleménye, a magyar kisebbségi politizálás taktikai kérdései, Bánát német megszállása, Belgrádhhoz és egyes ottani politikusokhoz fűződő kapcsolatai, stb. – részleteiben is rekonstruáljuk. Ám számos kérdésre mégsem találtunk választ. Úgy vélem, hogy a kisebbségi politikusok tevékenységét élénk figyelemmel és nem mindig törvényes eszközökkel fűrkésző hatósági „érdeklődés” miatt Várady Imre szándékosan kerülte a Budapesthez fűződő viszonyának és a magyar bel- és külpolitikáról alkotott véleményének rögzítését. Azt azonban tudjuk, hogy Budapest Váradyt olyan politikusnak tartotta, aki egyetért vele abban, hogy nem folytatható az új ál-

lammal szembeni dacos szembenállás, be kell illeszkedni az új körülmények közé, s legfőképpen meg kell kezdeni a magyarság kulturális és politikai intézményeinek kiépítését, s ehhez partnereket kell találni. E feladatra különösen alkalmassá tette őt a szerbekhez fűződő, még a Monarchia idejére visszanyúló együttműködési készsége, toleráns magatartása, nem utolsósorban szerb nyelvtudása, valamint ügyvédi tevékenysége. S bár a háború végén ő is reménykedett, hogy nem fog összeomlani a történelmi Magyarország, súlyosan tévedett. Az események hatására józanul be kellett látnia, hogy az adott helyzetben csak az új államba történő beilleszkedés, a hatalommal történő személyes kapcsolatok kiépítése, a törvények betartatása és a sokszor kudarcos alkudozások hozhatnak kisebb-nagyobb eredményeket. Az általa alkalmazott „kijárási taktika”, a személyes kapcsolatok és a négyszemközt megkötött alkuk, bár nem vezettek mindig a várt eredményhez, illeszkedtek a királyi Jugoszlávia hatalmi-politikai környezetéhez. Arról nem is szólva, hogy erős ellenszélben, olyan körülmények között kellett a magyarságot megillető kisebbségi jogokért küzdeni, amikor a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, illetve Jugoszlávia hatalmi körei kollektíve irredentának tartották a délvidéki magyarságot. A nehéz helyzetekben, például a királyi diktatúra bevezetése után felismerte, hogy a hatalom által felállított akadályokat – elsősorban az önálló kisebbségi politizálás betiltását – a kulturális tér megszervezésével, fellendítésével meg lehet kerülni és részben pótolni lehet.

S bár politikai pályája ellenzéki programmal indult még a dualista Magyarországon, kisebbségi politikusként – a magyarság politikai és kulturális jogai érvényesítésének reményében – a mindenkor kormányon lévő délszláv politikai erők támogatását kereste. Ez azonban soha nem jelentette nála a

magyar kisebbség politikai, kulturális önállóságának feladását, a nagy szláv pártokban történő feloldódást. E politikai taktika egyik legnagyobb eredménye az 1920-as években kétségkívül az volt, hogy erős ellenszélben, jórészt az ő munkája révén, a kormányzó Radikális Párttal kötött alkuk révén sikerült létrehozni az önálló Magyar Pártot. Ennek eredményeként 1927-ben két magyar párti képviselő, Várady Imre és Strelitzky Dénes is bekerült a jugoszláv parlamentbe.

Várady, aki a hazaszeretet Széchenyi és Kossuth által képviselt 48-as hagyományain nőtt fel, s aki politikai tapasztalatait a Magyar Királyságban szerezte, hitt a törvények és a reformok erejében, a közösség szolgálatában és az eltérő kultúrák tisztelésében. Vallotta, hogy a demokrácia és a kultúra „kölcsonös hatásban álló kettős eszme”, és a kultúra ledönti a társadalmi osztályok közötti válaszfalakat. De még ennél is tovább ment: a kultúrát olyan templomnak tartotta, amely „mindenkinek közös imaháza.” A magyarság „kultúrbarátainak” tekintette azokat a németeket, szerbeket, románokat és szlovákokat, akik „a magyar kultúrléleknek megértő barátai”. Ebben a szellemben hozták létre vezetésével még 1921-ben Nagybecskerekén a Torontálmegyei (Bánáti) Magyar Közművelődési Egyesületet, amely Trianon után nemcsak a jugoszláv állam első, legálisan működő kisebbségi szervezete volt, de az első olyan kisebbségi kulturális egyesület is, amelynek tevékenységét valamely utódállam jóváhagyta. A nemzeti és az egyetemes emberi haladás ügye nála szervesen összekapcsolódott. Élete végéig azt vallotta, hogy a magyarok a határok átszabása ellenére is megőrizték kulturális egységüket, s hogy a kultúra, a műveltség terjesztésével, fejlesztésével a társadalom jobbítható. A magyarság kulturális integritásának gondolata egybecsengett Budapest magyarságpolitikájával, amely szerint ezt a kulturális integri-

tást a demográfiai, kulturális, gazdasági pozíciókkal, a jövőendő revízió reményében fenn kell tartani. Várady Imre ezt a sikerben, de kudarcokban is bővelkedő szolgálatot vállalta fel.

A délvidéki magyar kisebbséget kezdettől fogva súlyos belső viták szabdalják. Várady ezekben a vitákban, kihasználva politikai tapasztalatát, egyéniségének kompromisszumokra hajló jellemvonását, népszerűségét, a mérleg nyelvét játszotta. Ebben évtizedekig jó szövetségese, társa volt Deák Leó. Az ő érdemük volt, hogy nem sikerült kizárni a Magyar Párt vezetői közül a zsidó származásúakat, az oktobrista emigránsokat, akik az 1920-as években jelentős szerepet játszottak a magyar kisebbség megszervezésében. A magyarok közötti belső háborúskodás idővel ideológiai törésvonalak mentén folytatódott tovább. Várady liberális konzervatív elvei, Belgrád-centrikus politikai taktikája egyre élesebben ütközött Nagy Iván zágrábi orientációjával és a faji ideológia irányába elmozduló nézeteivel. De trónkövetelőként megjelentek a *Híd* című folyóirat körül csoportosuló baloldali fiatalok is. A Nagy és Várady, illetve a „fiatalok és öregek” közötti küzdelem tétje a magyar kisebbség feletti politikai, kulturális befolyás megszerzése, illetve megtartása volt. A magyar kormány hathatós támogatásával azonban az 1941-es visszacsatolásig sikerült elkerülni a nyilvános szakítást, a látszólagos egyiséget sikerült fenntartani. Ebben Váradynak is komoly szerepe volt, aki félre tudta tenni személyes sértettségét is.

Az 1930-as évek végére jelentősen megváltoztak a délvidéki magyarok érdekérvényesítésének lehetőségei – az alkudozásba bekapcsolódott Magyarország is. A „kijárási taktikát” azonban még mindig nem sodorta el a történelem, és az immáron szénatorrá kinevezett Várady továbbra is kamatoztatni tudta szerb kapcsolatait. S bár Belgrád még ekkor is mereven elzárkózott a Magyar Párt újjáalakítása elől, Várady egyenesen Cvetković

miniszterelnökkel folytatott sikeres tárgyalásokat az egységes Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség létrehozásáról, illetve egyéb, régóta húzódó ügyekről (magyar tanítóképző, önálló magyar gimnázium, határ menti ingatlanforgalmi panaszok stb.). Az új kulturális szövetségben azonban Budapest már nem tartott igényt vezetői tapasztalataira, úgy tűnt, eljárt az idő az idős politikus felett.

Várady keserűen élte át, hogy a Bánátot nem csatolták vissza Magyarországhoz. Szeretett városa német megszállását „sivárnak, lehangolónak, szívbe markolónak” nevezte – sok tízezer bánáti magyarral együtt egy megszállt, legyőzött, feldarabolt, bizonytalan sorsú ország lakosa lett, ismét kisebbségi sorsba került. Az életét körülvevő politikai tér 1941 áprilisában tehát nem a remélt pozitív irányba mozdult el. A német nemzetiszocializmus által vezérelt Bánátban olyan társadalmi, ideológiai, politikai közegbe került, amely szöges ellentétben állt egész eddigi világával, értékrendjével. Ettől kezdve, akár csak az első világháború idején, ismét jelentős helyet foglaltak el életében az üldözöttek, ezúttal a zsidók és a szerbek megmentése érdekében végzett „kijáráások”.

Régi budapesti kapcsolatai megszakadtak, kiszorult a bánáti kisebbségi közéletből is. Tehetetlenül kellett végignéznie, ahogy a német hatóságok leépítik, betiltják, és idegen vágányokra állítják át a komoly küzdelmek árán létrehozott kisebbségi intézményeiket. Itt nem volt kivel alkut kötni, taktikát váltott. Azt tanácsolta, nem szabad hallgatni, meghátrálni, panaszkodni, tiltakozni kell.

Kapcsolatai révén tudott a magyar csapatok által a bácskai bevonuláskor elkövetett atrocitásokról, illetve az 1942-es januári razziáról. Feljegyzéseiben, leveleiben, naplójában ugyan alig érintette ezeket a kérdéseket, azonban még ezekből a rövid

utalásokból is egyértelmű, hogy elítélte Budapest szerbekkel kapcsolatos politikáját, látta azok jövőbeli súlyos következményeit. Úgy érezte, hogy ezek miatt az ő „útiránya” eltér a magyar kormány kisebbségpolitikájától. A januári újvidéki és délbácskai razzia után, 1942 februárjában (!) visszautasította a Nemzetvédelmi Kereszt adományozását.

1943 tavaszán a Kállay-kormány ismét komoly feladattal bízta meg – közvetített a szerbek, pontosabban a Draža Mihailović vezette ellenállási mozgalom felé, illetve régi jugoszláv politikusok, közéleti személyek keresték meg hasonló céllal. Ezek a vállalkozások azonban kudarcra voltak ítélve, kijelölt tárgyalópartnerei nem a győztes erőket képviselték, még csak mérsékelni sem tudták a magyarok elleni partizán megtorlásokat.

1944 őszén, a szovjet csapatok és a partizánok bánáti bevonulásával régi világa visszavonhatatlanul összeomlott. Kezdetben ugyan azt gondolta, az új partizánhatalom programja „önmagában elfogadható”, kezdeti reményét azonban darabokra törték a németek, a magyarok és a „nép ellenségei” ellen elkövetett egyre súlyosabb atrocitások, a kivégzések, a „lógorokba” zárt tízezrek sorsa. Ebben a világban már segítő kezét is egyre nehezebben tudott nyújtani az elesetteknek. Készen állt arra, hogy elismerje, „lelkének idegen irányba” halad az ország. A tények hatására kénytelen volt tudomásul venni, hogy ő egy „itt felejtett földi vándor”, az „ifjú szellemiség” pedig megtagad minden általa a hazáról, a magyarságról eddig képviselt értéket. Az új, magát népinek és szocialistának valló hatalom a társadalom „szönyegbombázásával” generációja egész kisebbségpolitikáját, sőt magát az egész múltat egyetlen tollvonással el akarta törölni és reakciónak minősítette. Mégis úgy vélte, a magyar kisebbségnek be kell illeszkednie az új rendszerbe, mert ellenkező esetben menthetetlenül elvész. Várady is ennek

a múltat meghamisító, reakcióssá átfestő politikának lett az áldozata. Őt is utolérte a háború utáni esztelen megtorlás, perbe fogták, majd egyszerűen elfelejtették.

A korabeli sajtó és a kortársak döntő része csupa pozitív jelzővel illette tevékenységét. Elsősorban megfontoltságát, kultúraszervező tevékenységét, imponáló tudását, tudatosan felépített széles körű kapcsolatrendszerét, a másság befogadására hajló egyéniségét, érdekegyeztető képességét dicsérték. Belgrád főként ez utóbbi miatt tartotta elfogadható partnernek, amit még a Monarchia idejére visszanyúló „szerb barátságával” tettek még elfogadhatóbbá szerb nacionalista körökben.

Magyar kormánykörökben a délvidéki magyar kisebbségpolitikusokat, elsősorban az 1920-as években kollektíven „gerinctelen, koncepció nélküli, alkalmatlan” garnitúrának tartották, elsősorban a zsidók és az októbrista emigránsok nagy száma és állítólagos egységbontó tevékenysége miatt. Váradyt az 1920-as évek külügyi irataiban „a paktálás szószólójának” nevezték, aki túlságosan is óvatos és minden exponált helyzetből igyekszik magát kivonni. Ugyanakkor elismerték szilárd jellemét, politikai tapasztalatát, tudását és elhivatottságát. A magyarországi történetírás és a vajdasági magyar eszme- és társadalomtörténet bő évtizede fedezte fel újra, és méltó helyet jelölt ki számára történelmünk nemzeti kánonjában.

Várady Imre olyan kisebbségpolitikus volt, aki hosszú, viharos történelmi eseményekben bővelkedő pályája során átélte a közép-kelet-európai kisebbségi lét igazi drámáját: hogyan maradhat szinkronban a világ változó szellemi, politikai arculatával úgy, hogy ne szakadjon el ifjú kora hazafiás, nemzetét szolgálni kész ideájától és szűkebb közösségétől. Úgy véljük, neki sikerült.

JEGYZETEK

- ¹ NAGY 1865.
- ² MAJOR 2012.
- ³ A dokumentumfilm 2020-ban készült analitikus változata megtekinthető a Nemzeti Filmintézet Filmarchívumában: <https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek-filmek/dokumentumfilm/iv-karoly-koronazas.html> (utolsó megtekintés: 2024. januus 10.)
- ⁴ Lásd ismertetését: *Jogtudományi Közlöny*, 8. évf. (1872) 2. sz., 13.
- ⁵ A 37/1889 eln.sz. nemesi adományozó levél 12/1889 sorszám alatti hiteles másolata. VÁRADY-HAGYATÉK. Várady Mihályt Törökbecsén temették el, síremlékét 2006-ban felújították. SZEKERES 2006.
- ⁶ Vasváry Ödön Szegednek ajándékozta rendkívül gazdag hagyatékát, amelyet a szegedi Somogyi Könyvtár őriz. <http://virtualis.sk-szeged.hu/kiallitas/vasvary120/gyujtemeny.html> (utolsó letöltés 2023. szeptember 27.)
- ⁷ A Pleitz-féle nyomda történetére lásd NÉMETH 2014.
- ⁸ HEGYESI 1898. 210–211.
- ⁹ FÜLEP 1988. 39.
- ¹⁰ VÁRADY 2011. 39–42. A kötetet unokája, Dr. Várady Tibor rendezte sajtó alá.
- ¹¹ Uo. 39.
- ¹² Uo. 36–38. Munkásságát Ortway Tivadar akadémikus az Akadémia 1908. január 27-én tartott ülésén méltatta. ORTVAY 1908.
- ¹³ GYÁNI-KÖVÉR 1998. 68–69. Már az 1857-es összeírásakor sem használták a korábbi évszázadok történeti-jogi kategóriáját, a nemességet már nem írták össze.
- ¹⁴ A Csanád egyházmegye Torontál vármegyébe kebeleztet páduai Szt. Antalhoz cz. Katalinfalvai r.k. plébánia egyház Kereszteltek Anyakönyvéből, 1867. Hadfy Döme kir. közjegyző által 1899. december 23-án hitelesített másolat. VÁRADY-HAGYATÉK, szám nélkül. (Sz.n.) A templomot 1945 után lerombolták.

- 15 VÁRADY 2011. 19.
 16 Uo.18.
 17 NÁNÁSY 1910. 61–62.
 18 Iskolai bizonyítvány, Nagybecskerek, június hó 29-én, 1878. VÁRADY-HAGYATÉK. Sz.n. A piarista gimnázium történetére; NÉMETH 2015.
 19 ÉRTESFTŐ, 1885. 52, 65.
 20 Dolinay Gyula (1850–1918) lapszerkesztő, újságíró, író, az Írók és Művészek Titkárságának titkára. Több ifjúsági lapot alapított, amelyek közül a legsikeresebbnek az 1872-ben útjára bocsájtott és 1912-ig megjelenő *Hasznos Mulattató és a Lányok Lapja* (1875–1912) bizonyult.
 21 VÁRADY 2011. 31.
 22 SMILES 1904. 132. Samuel Smiles (1812–1904) skót újságíró, szerkesztő, író, parlamenti reformer volt.
 23 VÁRADY 2011. 35.
 24 Uo. 44.
 25 Uo. 53.
 26 Uo.
 27 Uo. 44.
 28 Az 1885. november 15-én kelt irat megtalálható a VÁRADY-HAGYATÉK-ban, de olvashatjuk Várady Imre naplója első kötetének 57. oldalán is.
 29 Lásd: MARCZALI 2000. 53.
 30 A dualizmuskor allogén elit névváltoztatásának társadalomtörténeti, szociológiai okait elemzi KARÁDY-KOZMA 2002, valamint KARÁDY 2012. 84–101.
 31 VÁRADY 2011. 61–62.
 32 Kilépti bizonyítvány. A m. kir. honvédelmi minisztertől. 26428. szám. II. 1904. VÁRADY-HAGYATÉK. Sz.n.
 33 Tisza életére és a véderővitára: KOZÁRI 2019.
 34 Jogtudor eskümintája. VÁRADY-HAGYATÉK. Sz.n. Az eskü szövegét közli VÁRADY 2011. 67.
 35 Stassik Ferenc adta ki a rövid életű *Torontáli Ellenzék* című lapot, illetve ő fordította le Rousseau *A társadalmi szerződés* című művét. Rousseau János Jakab: *A társadalmi szerződés, vagy az államjog elvei*. (8r.X és 158.l.) N.-Becskekerek, 1875.
 36 A. SAJTI 2016. 1. sz. irat, 89.
 37 VÁRADY 2011. 69.
 38 Uo. 70.
 39 VÁRADY T. 2013; 2017; 2019; 2021; 2023.
 40 VÁRADY T. 2019. 7–9.
 41 VÁRADY 2011. 83.; NÉMETH 1993. 39–44.

- 42 Az écskai per történetére: VÁRADY T. 2019. 57–117.
 43 VÁRADY-HAGYATÉK, 1841/266.
 44 VÁRADY T. 2023. 47–59.
 45 Uo. 76–77.
 46 Uo. 89.
 47 Uo. 97.
 48 VÁRADY 2012. 72.
 49 VÁRADY T. 2013. 223.
 50 Uo. 245–249.
 51 VÁRADY-HAGYATÉK, 12214/034.
 52 Uo. LVI/ 007.
 53 VÁRADY 2012. 123.
 54 SOMOGYI 2021. 35–54.
 55 VÁRADY T. 2013. 53–55.
 56 VÁRADY-HAGYATÉK. Nyilatkozat. 11121/c.
 57 VÁRADY-HAGYATÉK. Ilcs Mihály levele Várady Imréhez, 1918. március 12. 2005-014.
 58 Uo. Kosztics Konsztantin levele Várady Imréhez, 1918. augusztus 10. 2005-015.
 59 Uo. Az antalfalvai járás főszolgabírájának véghatározata. 1916. március 24. 2005-013.
 60 VÁRADY T. 2023. 123–124.
 61 A. SAJTI 2004. 85.
 62 A kiegészítés után a megyei vagy városi törvényhatósági bizottságok felét választották, a másik fele a legnagyobb adózók, a virilisták közül került ki.
 63 VÁRADY 2011. 73. A *Sibenmandl* párt kifejezés a korabeli bánáti német szóhasználatban „hét kis emberke” pártját jelentette. Az 1895. évi XLII. törvény a katolikus, református, evangélikus, görögkeleti és unitárius vallás mellett bevett vallásfelekezetnek nyilvánította az izraelita vallást is.
 64 A zsidókérdésre összefoglalóan: GYURGYÁK 2007.
 65 VÁRADY-HAGYATÉK, 11099–003.
 66 VÁRADY 2011. 75.
 67 Vezérelveink. *Nagybecskereki Hírlap*, I. év. (1901) 1. sz. (november 17.)
 68 VÁRADY 2011. 76.
 69 SZ. SZIGETI 1933. 32.
 70 VÁRADY 2011. 77.
 71 Torontálvármegye és a nemzeti törekvések. *Torontál*, 1903. augusztus 28. 1.
 72 IFJ. BERTÉNYI 2011. 357–358.
 73 VÁRADY 2011. 87.

- 74 Uo.
- 75 VÁRADY-HAGYATÉK, 11099–073. Rohonyi Gyula (1852–1920) a Szabadelnvi Párt országgyűlési képviselője, jogász, történész.
- 76 Uo. 89.
- 77 Amikor Apponyi Albert Becskereken járt... *Torontál*, 1927. augusztus 15.
- 78 VÁRADY 2011. 92.
- 79 Uo.
- 80 Uo. 93.
- 81 Uo. 94. A választási jegyzőkönyvet közli: A. SAJTI 2016. 2. sz. irat, 90–92.
- 82 SZABÓ 1992. 199.
- 83 A korszakra összefoglalóan: PÖLÖSKÉI 2005. 490–540.
- 84 VÁRADY 2011. 101–102.
- 85 Uo. 99.
- 86 A képviselőház mentelmi bizottságának jelentése rágalmazás vétségével vádolt Várady Imre orsz. képviselő mentelmi ügyében. 1908. február 28. VÁRADY-HAGYATÉK, 4173/048–049. 758. sz.
- 87 A. SAJTI 2016. 31.
- 88 A szobrot 1919. június 26-án éjjel felrobbantották a jugoszláv hatóságok, darabjait ismeretlen helyre szállították. 2016-ban az eleméri Szent Ágoston- emléktemplom udvarán emeltek mellszobrot Kiss Ernőnek.
- 89 HALÁSZ 2006. 1.
- 90 A megválasztott képviselőket a ház korelnőke nyílt ülésen, sorshúzással „lehetőleg egyenlőszámú” osztályba sorolta. Ezeknek az osztályoknak az volt a feladata, hogy megvizsgálják a képviselők megbízóleveleit és arról a képviselőháznak jelentést tegyenek. HÁZSZABÁLY 1908.
- 91 A Délmagyarországi Tanító-egylet gyűlése. A tanítók fizetésrendezése. *Nemzeti Népművelés*, 1906. november 15.
- 92 VÁRADY 2011. 112.
- 93 Dr. Várady Imre az adójavaslatokról. *Délvidéki Újság*, 1909. január 29.
- 94 VÁRADY L. 2005. 87.
- 95 Az adóreform. *Pesti Napló*, 1909. január 28.
- 96 VÁRADY 2011. 116–117.
- 97 BREINICH 1996. 85–114.
- 98 VÁRADY 2011. 120–121.
- 99 A kérdésre bővebben: BATÓ 2013. 79–100. A párbaj történetére összefoglalóan: CLAIR 2002.
- 100 NOVÁK 2020. 59–184.
- 101 PAYKA 1897.
- 102 VÁRADY T. 2015. 32–40.

- 103 Jegyzőkönyv. Felvételzett Nagybecskereken 1902. május hó 5-én Dr. Várady Imre úrnak Orsó Gáspár úr elleni becsületbeli ügyében, valamint dr. Nónay Pál által 1902. május hó 6-án kiállított Orvosi bizonyítvány. VÁRADY-HAGYATÉK, sz. n. Az ügy történetét Várady Tibor is feldolgozta: VÁRADY T. 2015.
- 104 A nagybecskereki törvényszék 1902. december hó 30. napján hozott határozata. VÁRADY-HAGYATÉK. 4173/029.
- 105 Az említett esetekre lásd: Jegyzőkönyv. Felvételzett 1906. július hó 15-én Nagybecskereken Jankó Ágoston és dr. Sándor Mihály urak között felmerült becsületbeli ügyben; Jegyzőkönyv. Felvételzett Nagybecskereken, 1910. december 24-én dr. Bilkitz Béla és dr. Várady Imre között fennforgó lovagias ügyben; Jegyzőkönyv, kelt Nagybecskereken, 1913. február hó 7-én a dr. Récsei Ede és dr. Várady Imre között felmerült becsületbeli ügyben. VÁRADY-HAGYATÉK, valamennyi irat szám nélküli.
- 106 VÁRADY 2012. 166.
- 107 A szegedi királyi államfogház 1752/1909. sz. igazolványa, 1909. augusztus hó 9-én. VÁRADY-HAGYATÉK, sz. n.
- 108 Csörgő pipkások. *Nagybecskereki Hírlap*, 1902. június 11., valamint VÁRADY T. 2015.
- 109 VÁRADY T. 2015. 61–62.
- 110 Uo. 66.
- 111 VÁRADY 2012. 37.
- 112 A Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület (D.M.K.E.) Felhívása. VÁRADY-HAGYATÉK, 4173/019.
- 113 A. SAJTI 2016. 5. sz. irat, 95.
- 114 A hazai szabadkőművesek történetének bőséges irodalmából csak néhány eltérő szemléletű munkára utalok: L. NAGY 1988; KISZELY 1999; BERÉNYI 2000, 2001, (szerk.) 2001; JÁSZBERÉNYI 2005; RAFFAY 2011, 2021.
- 115 <https://lexikon.katolikus.hu/S/szabadk%C5%91m%C5%B1vess%C3%A9g.html>, <https://szabadkomuvesseg.hu/page/magyar-szabadkomuvesek> (utolsó letöltés: 2024. január 3.)
- 116 L. NAGY 1994. 54.
- 117 PÉTER 1984; GORCSA 2020. 263–264.
- 118 ŠOSBERG 214. 408.
- 119 *Torontál*, 1922. október 8.
- 120 Oszlassák fel a kuratóriumokat és állítsák vissza a régi állapotokat a bánáti katolikus hitközségekben! Dr. Várady Imre nyílt levele Rodics Raffael érsekhez. *Napló*, 1931. október 4.; Visszaállítják a becskerekai római katolikus hitközség önkormányzatát. *Reggeli Újság*, 1931. március 6.

121. Uo. 249, 407–410. Magyarországon 1920-ban hivatalosan is betiltották a szabadkőműves páholyok működését arra hivatkozva, hogy tevékenységükkel hozzájárultak „a háború felidézéséhez, a defetizmus és destrukció és a forradalom és a bolsevizmus” terjedéséhez.
122. A. SAJTI 2016. 11. sz. irat, 110–112.
123. Szolgálati beosztásom a háború alatt. VÁRADY-HAGYATÉK, 11841/326., valamint Dr. Várady Imre népfelkelő hadnagy beadványa a magyar királyi honvédelmi miniszterhez. Dátum nélkül. Uo. sz. n.
124. GORCSA 2023. 76.
125. Uo. 88–94.
126. Az 1916 és 1918 közötti befizetéseket igazoló hivatalos nyugták megtalálhatók a VÁRADY-HAGYATÉKban. 2005/073, valamint hét darab szám nélküli nyugta.
127. A hazafias Torontál. *Délmagyarország*, 1914. július 12. 12.
128. A. SAJTI 2016. 5. sz. irat, 102–107.
129. Kegyelmes Urunk! A megyei 48-as párt levele a miniszterelnökhöz. VÁRADY-HAGYATÉK, sz. n. A dokumentumon nincs dátum, a szövegből azonban egyértelmű, hogy „a közelmúltban alakult” 48-as párt nevében íródott, tehát valamikor 1918 márciusa után keletkezett.
130. Az országos folyamatokat elemzi HATOS 2018. A nagybecskereki eseményekre: A. SAJTI 2023a. 13–46.
131. Központi körözlény, Budapest, 1918. IX. 1. VÁRADY-HAGYATÉK, sz. n.
132. Megalakult a nagybecskereki Nemzeti Tanács. *Torontál*, 1918. november 4.
133. A. SAJTI 2016. 12. sz. irat, 113., valamint LÖBL 1967. A Magyar Nemzeti Tanács 1. sz. jegyzőkönyve. 1918. november 3. 422. Botkát 1918. október 14-én iktatták be hivatalába. *Torontál*, 1918. október 14.
134. DARNAI 2020.
135. A. SAJTI 2016. 14. sz. irat, 118–119.
136. BOROS 2015. 95.
137. Védjük meg a várost. *Torontál*, 1918. november 5.
138. Nyugalomra int a Nemzeti Tanács. Uo.
139. LÖBL 1967. 427. A Nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 5. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 7.
140. KONČAR 2008. 21.
141. HATOS 2018. 180–181.
142. Mi történt Kevedobrán? *Torontál*, 1918. november 7.
143. Erélyes rendszabályok Torontál megyében. *Torontál*, 1918. november 6.
144. LÖBL 1967. 433–434. A Nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács 9. sz. jegyzőkönyve, 1918. november 12.

145. A belgrádi katonai konvenció szövegét közli: ÁDÁM-ORMOS (szerk.) 1999. 16–18.
146. Ma jönnek a szerb előőrsek. *Torontál*, 1918. november 15.
147. LÖBL 1967. 437. A Nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei, 11. sz. jegyzőkönyv, 1918. november 15.
148. Nagybecskerek megszállása, valamint Három sebesültje van a tegnapi lövöldözésnek. *Torontál*, 1918. november 18.
149. Naredba O.Br. 225. Veliki Bečkerek, 4. novembra 1918. VÁRADY-HAGYATÉK, sz. n. A hirdetményen a régi, Julián naptár szerinti időszámítás dátuma, november 4. szerepel. Ez a Gergely-naptár szerint november 17. A hirdetmény ehhez képest két nappal később, november 19-én jelent meg az utcákon.
150. A. SAJTI 2016. 13. irat, 114–116.
151. Feloszlott a szerb nemzeti gárda. *Torontál*, 1918. november 30.
152. PETRANOVIĆ-ZEČEVIĆ 1985. 112.
153. Zsupánszky Szlavko dr. kinevezéséről. *Torontál*, 1918. december 6.
154. A. SAJTI 2023a. 56.
155. MNL OL K 27 Min. tan. jgyk. 1920. január 3.
156. A. SAJTI 2012. 48–52., valamint DÉVAVÁRI 2019. 85–113.
157. A. SAJTI 2012. 55.
158. A. SAJTI 2023a. 57–58.
159. KECIĆ 1980. 117.
160. A. SAJTI 2023a. 58.
161. BORSI-KÁLMÁN 2010., valamint DÉR 2015.
162. A. SAJTI 2004. 20–21.
163. KÁNTÁS 2020; ROMSICS G. 2023. 483–490.
164. A. SAJTI 2004. 37–41. A TESZK erdélyi tevékenységére összefoglalóan: BÁRDI 1995. 89–134.
165. BÁN D. et al. (szerk.) 1995. 425–429.
166. DÉVAVÁRI 2012. 86.
167. Uo. 88.
168. A. SAJTI 2016. 24. sz. irat, 143.
169. Uo. 17. sz. irat, 127–128.
170. Boros István vármegyei irodai segédtsízt 1920. január 24-én kelt elismervénye és Ambrus Gyula 1919. november 1-jén kelt nyugtája és elismervénye. VÁRADY-HAGYATÉK, 1367.
171. DUDÁS 2020. 154–158.
172. A. SAJTI 2016. 22. sz. irat, 138–140. A délszláv hatalmi berendezkedés kiéptetésére lásd még: HORNYÁK 2018.
173. DIMIĆ 1997. 69.

- 174 A. SAJTI 2004. 128.
 175 A gimnázium történetére: NÉMETH 2015.
 176 A. SAJTI 216. 21. sz. irat, 135–137.
 177 Uo. 23. sz. irat, 141–142.
 178 Pécs és Dél-Baranya megszállására: HORNYÁK 2010.
 179 Erre részletesen: DÉVAVÁRI 2020a. 29–47.
 180 A. SAJTI 2004. 42.
 181 DÉVAVÁRI 2014. 134.
 182 A pártszervezésre lásd: CSUKA 1995. 47–72.; A. SAJTI 2004. 33–46.;
 DÉVAVÁRI 2014. 137.
 183 CSUKA 1995. 66–70.
 184 Uo. 47.
 185 NÉMETH–VÁRADY 2022. 57–58.
 186 Uo. 52–60.
 187 FARKAS 1940. 5.
 188 A. SAJTI 2004. 49.
 189 ROMSICS 1999. 222–223.
 190 *Bács megyei Napló*, 1924. május 4.
 191 A. SAJTI 2016. 45. sz. és 47. sz. irat, 196, 199.
 192 *Bács megyei Napló*, 1924. szeptember 9.
 193 A. SAJTI 2016. 209. Az idézetet az eredeti írásmóddal közöljük.
 194 A. SAJTI 2004. 51–52.
 195 *Hírlap*, 1925. február 21., 24., 25.
 196 A. SAJTI 2004. 54–55.
 197 PRITZ 1999. 145–148.; A. SAJTI 2004. 57–58.
 198 A. SAJTI 2004. 58–59.
 199 HORNYÁK 2004. 213–249.
 200 A. SAJTI 2004. 63–64. A genfi tárgyalásokra részletesen: HORNYÁK 2004.
 213–225.
 201 Mohács felhívása. *Bács megyei Napló*, 1926. szeptember 1.
 202 HORY 1987. 185.
 203 A. SAJTI 2004. 65. Az egyes magyar nyelvű napilapok körül szerveződő
 csoportok közötti vitákra (zsidók szerepe a Magyar Pártban, a Radikális
 Párthoz fűződő viszony) lásd DÉVAVÁRI 2020b. 80–85.
 204 A. SAJTI 2016. 52. sz. irat, 212–213.
 205 A. SAJTI 2004. 67.
 206 CSUKA 1995. 265–266.
 207 Kiélesedik a harc a bácskai tartományi gyűlés székhelyéért. *Bács megyei
 Napló*, 1927. január 27.

- 208 Vitkay Antal választási verse, 1927. január 17-én. VÁRADY-HAGYATÉK
 VIII/009.
 209 CSUKA 1995. 283.
 210 A. SAJTI 2004. 69.
 211 A. SAJTI 2016. 62. sz. irat, 232.
 212 A. SAJTI 2004. 71.
 213 *Vreme*, 1927. március 30.
 214 A. SAJTI 2004. 77.
 215 Uo. 41. és BÁRDI 2013. 341–351.
 216 MNL OL K-28 TSZK 1944. 198-367-1146.biz./1943.
 217 A. SAJTI 2016. 71. sz. irat, 256.
 218 A. SAJTI 2004. 81.
 219 EILER 2007. 44, 88, 142, 161, 293, 296–297.
 220 A. SAJTI 2004. 111–112.
 221 Uo. 84.
 222 A. SAJTI 2016. 97. sz. irat, 324–326.
 223 HORNYÁK 2010. 83.
 224 Uo. 85.
 225 A. SAJTI 2004. 89.
 226 NAGYGYÖRGY 2009.
 227 Tevékenységére, irodalomtörténeti helyének újraértelmezésére: MÁK
 2012.
 228 A. SAJTI 2016. 68. sz. irat, 250.
 229 BÁRDI 2013.
 230 Idézi NÉMETH–VÁRADY 2022. 73.
 231 DEÁK 1933. 737.
 232 BORSODI 1933. 734.
 233 MÁK 2023.14.
 234 A „Magyar Művelődési Egyesület” kebelében működő „Szenteleký Kor-
 nél társaság” ügyrendje. VÁRADY-HAGYATÉK, sz. n.
 235 PASTYIK 2012; DRASKÓCZY 1937.
 236 ORMOS 1984. 165–200., valamint SÖREGI 2013.
 237 *Nemzeti Újság*, 1940. november 19.; *Magyar Nemzet*, 1940. november 13.
 238 A HŐSÖK EMLÉKKÖVE 2015.
 239 DÉVAVÁRI 2021. 14.
 240 PULVÁRY 1940.
 241 *Horgos és Vidéke*, 1940. február 18.
 242 MNL OL K-64. Küm.res.pol.1939-16-900., valamint A. SAJTI 2004. 91–
 95.
 243 *Reggeli Újság*, 1939. február 4.

- 244 A szabadkai Magyar Olvasókör körüli csatározásokat részletesen mutatja be DÉVAVÁRI 2020a. 80–88.
- 245 A. SAJTI 2016. 206. irat, 596–603.
- 246 Uo. 209. sz. irat, 608.
- 247 Uo. 200. sz. irat, 580–585.
- 248 Uo. 203. sz. irat, 590–592.
- 249 Napló, 1940. július 20.
- 250 A. SAJTI 2016. 215. sz. irat, 621–622.
- 251 Uo. 221. sz. irat, 633–634.
- 252 Uo. 231. sz. irat, 656.
- 253 Uo. 244. sz. irat, 679.
- 254 A. SAJTI 2004. 97–98.
- 255 A. SAJTI 2016. 230. sz. irat, 654.
- 256 *Reggeli Újság*, 1940. november 25.
- 257 A. SAJTI 2016. 252. sz. irat, 692–694.
- 258 Uo. 253. irat, 695–696.; 258. sz. irat, 705–706.; 260. sz. irat, 708–709.; 261. sz. irat, 710.
- 259 KRAMER 1941.
- 260 A. SAJTI 2004. 107.
- 261 *Reggeli Újság*, 1941. március 2., valamint A. SAJTI 2016. 266. sz. irat, 717.
- 262 A. SAJTI 2016. 270. sz. és 271. sz. irat, 724–727.
- 263 A. SAJTI 2016. 272. sz. és 273. sz. irat, 731, 732.
- 264 Uo. 274. sz. irat, 733.
- 265 *Torontói*, 1941. április 13.
- 266 A. SAJTI 2016. 278. sz. irat, 744.
- 267 Uo. 275. sz. irat, 734–735.
- 268 Uo. 276. sz. irat, 739.
- 269 VÁRADY 2012. 16, 20.
- 270 A. SAJTI 2004. 264.
- 271 Részletesen lásd JANJETOVIĆ 2014.
- 272 A magyar kormány Bánát visszacsatolására tett lépéseit tárgyalja OLASZ 2020.
- 273 VÁRADY 2012. 25.
- 274 CSÉRI 1989. 159–163.
- 275 Poslansvo Saveza Socijalističkih Saveza Rusije. Várady Imre szenátor 1940. július 25-én kelt szerb nyelvű kérvénye. VÁRADY-HAGYATÉK, sz. n.
- 276 VÁRADY 2012. 202.
- 277 SZILÁGYI 3.1.6. P-2071.
- 278 Uo. 9.
- 279 Uo. 13.

- 280 VÁRADY 2012. 97.
- 281 A. SAJTI 2016. 294. sz. irat, 775–776.
- 282 Uo. 303. sz. irat, 796.
- 283 Uo. 304. sz. irat, 797–798. A Nemzetvédelmi Kereszt alapító dokumentumát lásd: <https://deckersmilitaria.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/11/nved01.pdf> (utolsó letöltés 2024. augusztus 2.)
- 284 Uo. 283. sz. irat, 755–756.
- 285 Uo. 288. sz. irat, 763.
- 286 Uo. 279. sz. irat, 745.
- 287 Uo. 298. sz. irat, 783.
- 288 Uo. 299. sz. irat, 785.
- 289 Uo. 289. sz. irat, 764.
- 290 VÁRADY L. 2005. 92.
- 291 VÁRADY 2012. 12.
- 292 Újabb hadinyereségeket állapítottak meg Szabadkán. *Magyar Szó*, 1946. március, 4. 4.
- 293 VÁRADY T. 2021. 203–241. és MOLNÁR 2021.
- 294 A. SAJTI 2016. 315. sz. irat, 818.
- 295 A DMKSZ háború alatti bánáti tevékenységére lásd NÉMETH–VÁRADY 2022. 138–147.
- 296 A. SAJTI 2016. 285. sz. irat, 760.
- 297 Uo. 302. sz. irat, 791–795.
- 298 Uo. 306. sz. irat, 801–804. A Bánátban a német megszállás alatt kialakult helyzetet részletesen elemzi NÉMETH 2016.
- 299 A. SAJTI 2016. 292. sz. irat, 767–772.
- 300 Uo. 310. sz. irat, 812.
- 301 VÁRADY 2012. 21–22.
- 302 JUHÁSZ (szerk.) 1978.
- 303 A. SAJTI 2004. 269–317.
- 304 Erre bővebben A. SAJTI 1987. 169–216.
- 305 A. SAJTI 2016. 314. sz. irat, 816.
- 306 VÁRADY 2012. 22.
- 307 A. SAJTI 2016. 316. sz. irat, 820–823.
- 308 A. SAJTI 1987. 228–238.
- 309 Uo. 233–234.
- 310 VÁRADY 2012. 26.
- 311 VÁRADY 2012. 363–364.
- 312 A. SAJTI 2016. 310. sz. irat, 812.
- 313 Uo. 319. irat, 828.
- 314 VÁRADY 2012. 41.

- 315 VÁRADY T. 2023. 170. Az irat eredetije: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin R100.892 2283. Az iratot Dévavári Zoltán bocsájtotta rendelkezésemre.
- 316 VÁRADY 2012. 162.
- 317 Uo. 35.
- 318 *Délvidéki Szemle*, 1944. június. 6. 242.
- 319 VÁRADY 2012. 49.
- 320 Uo. 50.
- 321 Uo. 51.
- 322 Uo.
- 323 Pismo Narodnog Oslobođilačkog Odbora Grada Petrovgrada, 16 oktobra 1944 g. (cirill betűs), sz. n. VÁRADY-HAGYATÉK
- 324 A. SAJTI 2016. 320. sz. irat, 833.
- 325 VÁRADY 2012. 53.
- 326 Uo. 55–56.
- 327 Uo. 56–57.
- 328 Uo. 59.
- 329 A. SAJTI 2016. 321. sz. irat, 836–839.
- 330 A. SAJTI 2016. 322. sz. irat, 840–847.
- 331 VÁRADY 2012. 60.
- 332 Uo. 61.
- 333 A. SAJTI 2016. 326. sz. irat, 854.
- 334 Uo. 327. sz. irat, 855–857.
- 335 VÁRADY 2012. 253.
- 336 Uo. 70.
- 337 Uo. 71.
- 338 Uo. 72–73.
- 339 Uo. 76.
- 340 Uo. 99.
- 341 Uo. 113.
- 342 Uo. 117.
- 343 Uo. 123.
- 344 Uo. 86.
- 345 Uo. 81, 83, 84.
- 346 Uo. 67.
- 347 Uo. 55.
- 348 *Szabad Vajdaság*, 1945. május 11.
- 349 NÉMETH–VÁRADY 2022. 150.
- 350 *Szabad Vajdaság*, 1945. július 23.
- 351 A. SAJTI 2016. 336. sz. irat, 874–875.

- 352 Uo. 342. sz. irat, 891.
- 353 VÁRADY 2012. 142.
- 354 A. SAJTI 2016. 341. sz. irat, 889.
- 355 Uo. 337. sz. irat, 879–880.; 338. sz. irat, 881–882.
- 356 VÁRADY 2012. 159.
- 357 PETRANOVIĆ 1988. 477.
- 358 VÁRADY L. 2005. 93.
- 359 A. SAJTI 2023b. 146.
- 360 Uo. 202.
- 361 Uo. 125.
- 362 VÁRADY 2012. 199–200.
- 363 A. SAJTI 2013. 142.
- 364 VÁRADY 2012. 201.
- 365 Uo. 237.
- 366 A. SAJTI 2011. 4.
- 367 Uo. 5.
- 368 VÁRADY 2012. 225–226.
- 369 Uo. 227.
- 370 Uo. 246.
- 371 Uo. 299.
- 372 Uo. 328.
- 373 Uo. 341–342.
- 374 Uo. 379.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

VÁRADY-HAGYATÉK Várady Imre hagyatéka (Magántulajdon)

Levéltári források

MNL OL K-27. Min. tan. jgyk. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), K-27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. január 3.

MNL OL K-28 TSZK 1944 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K-28-Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai. A Társadalmi Szervezetek Központja 1944. évi költségvetése.

SZILÁGYI Endréné Várady Edit beadványai. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. 3.1.6. P-2071.

Nyomtatott források

- | | |
|------------------------------|---|
| A HŐSÖK
EMLÉKKÖVE
2015 | A Hősök Emlékköve. A Nagy Háború írásban és képen. 2015. március 27. https://nagy-haboru.blog.hu/2015/03/27/a_hosok_emlekkove (utolsó letöltés 2023. december 15.) |
| ÁDÁM-ORMOS
(szerk.) 1999 | Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): <i>Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919</i> . Budapest, Akadémiai, 1999. |

- A. SAJTI 2012 A. Sajti Enikő: „Tapasztalatok a megszállt délvidéki területekről.” Steuer György államtitkár jelentése a Délvidék megszállásáról, 1919, szeptember 28. *Limes*, 25. évf. (2012). 4. sz., I. kötet. 48–54.
- A. SAJTI 2016 *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1967–1959) bánáti magyar kisebbségpolitikus iratai.* Az iratokat válogatta, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta: A. Sajti Enikő. Újvidék, Forum, 2016.
- BÁN D. ET AL. (szerk.) 1995 *A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai.* Szerk. Bán D. András – Diószegi László – Fejős Zoltán – Romsics Ignác – Vinnai Győző. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1996.
- BERÉNYI (szerk.) 2001 *Iratok a magyarországi szabadkőművesség történetéhez.* Szerk. Berényi Zsuzsanna Ágnes. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2001.
- DÉR 2015 Dér Zoltán diákkori emlékei a háborús évekből. Hazajönnek a „leventék” – 17. rész. A Nagy Háború írásban és képben. 2015. 05.11. https://nagyhaboru.blog.hu/2015/05/11/hazajonnek_a_leventek (utolsó letöltés 2023. január 20.)
- ÉRTESÍTŐ 1885 *Értesítő a Kegyes Tanítórend vezetése alatt álló Nagy-Becskereki Községi Főgymnasiunmról az 1884/85. tanév végén.* Közli: Arányi Béla. Nagy-Becskerek, 1885.

- HÁZSZABÁLY 1908 *A Képviselőház házszabályai.* Hivatalos kiadás. Érvényes az 1906–1911-iki országgyűlés harmadik ülésszakától az országgyűlés végéig. Budapest, 1908.
- JUHÁSZ (szerk.) 1978 *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Juhász Gyula. Budapest, Kossuth, 1978.
- LÖBL 1967 Löbl Árpád: A Nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács jegyzőkönyvei. In: *Godišnjak Filozofskog Fakulteta u Novom Sadu.* Knjiga X. (1967). A Novi Sadi Bölcsészeti Kar Évkönyve. X. évfolyam (1967). Különlenyomat.
- MKL Magyar Katolikus Lexikon (internetes kiadás): <https://lexikon.katolikus.hu/>
- NAGY 1865 Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* 12. kötet. Várady család. https://mek.oszk.hu/09300/09379/pdf/mo_csaladai_12.pdf (utolsó letöltés: 2023. december 12.)
- NAGYGYÖRGY 2009 Fodor Gellért parlamenti beszéde (1939. március 11.). Nagygyörgy Zoltán bevezetőjével. *Aracs*, 2009. 9. évf. (2009) 2. sz. 33–39.
- PETRANOVIĆ–ZEČEVIĆ 1985 Petranović, Branko – Zečević, Momčilo: *Jugoslavija 1918/1984. Zbirka dokumenta.* Beograd, Izdavačka radna organizacija „Rad”, 1985.
- VÁRADY 2011 Várady Imre: *Napló 1.* Újvidék, Forum, 2011.
- VÁRADY 2012 Várady Imre: *Napló 2.* Újvidék, Forum, 2012.

Sajtó

- Bácsmegyei Napló (Szabadka) 1924, 1926, 1927
 Délmagyarország (Szeged), 1914
 Délvidéki Újság (Újvidék), 1909
 Hírlap (Szabadka), 1925
 Horgos és Vidéke (Horgos), 1940
 Magyar Nemzet (Budapest), 1940
 Nagybecskereki Hírlap (Nagybecskerek), 1901, 1902
 Nemzeti Népművelés (Nagybánya), 1906
 Nemzeti Újság (Budapest), 1940
 Pesti Napló (Budapest), 1909
 Reggeli Újság (Marosvásárhely), 1939, 1940, 1941
 Szabad Vajdaság (Újvidék), 1945
 Torontál (Nagybecskerek) 1903–1918, 1941
 Vreme (Belgrád), 1927

Szakirodalom

- A. SAJTI 1987 A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Budapest, Kossuth, 1987.
 A. SAJTI 2004 A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág, 2004.
 A. SAJTI 2010 A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged, SZTE Történelemtudományi Doktori Iskola, 2010.

- A. SAJTI 2011 A. Sajti Enikő: A győzelem ára: hétköznapi élet Belgrádban, 1945–1948. *Bácsország*, (2011) 56. sz. 2–5.
 A. SAJTI 2013 A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után. In: A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor: *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955) / Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955)*. (A titói Jugoszlávia levéltári forrásai 4.; Arhivski izvori Titove Jugoslavije 4.) Zenta–Szeged, Zentai Történelmi Levéltár – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, 2013. 133–159. Szerbül 327–354.
 A. SAJTI 2023a A. Sajti Enikő: „Kis Bácskából süvít a szél...” Összeomlás, hatalomátvétel, kisebbségpolitika a Délvidéken 1918–1947. Pécs, Kronosz, 2023.
 A. SAJTI 2023b A. Sajti Enikő: A nagybecskereki cukorgyár vezetői elleni bírósági per, 1946. In: A. SAJTI 2023a. 118–146.
 BATIZFALVY 1944 Batizfalvy János: Délvidéki szellemi találkozó. *Délvidéki Szemle*, 3. évf. (1944) 6. sz. (június), 241–243.
 BATÓ 2013 Bató Szilvia: Egy jelenség jogi alakváltozásai. A párbaj útja az eszköztől a bűncselekményig. In: *Ünnepi kötet Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Balogh Elemér és Homoki-Nagy Mária gondozásában. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica. Tomus LXXV. Szeged, 2013. 79–100.

- BÁRDI 2012 Bárdi Nándor: Sajtóterjesztés és társadalom-szervezés. Kende Ferenc a vajdasági magyar közművelődés szervezésében (1935–1940). In: *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Szerk. Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012. 195–252.
- BÁRDI 2013 Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print, 2013.
- BERÉNYI 2000 Berényi Zsuzsanna Ágnes: *Szabadkőműves páholyneveink az ezredfordulóig*. Budapest, Szerzői kiadás, 2000.
- BERÉNYI 2001 Berényi Zsuzsanna Ágnes: *A szabadkőművesség kézikönyve*. Budapest, Heraldika, 2001.
- ifj. BERTÉNYI 2011 ifj. Bertényi Iván: Politikai nemzet a Bán-ságban. A dualizmus kori Torontál megye országgyűlési képviselőinek etnikai háttéréről. In: *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Szerk. Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János. Eger, Líceum, 2011. 349–365.
- BREINICH 1996 Breinich Gábor: A magyar városok szövetkezése a dualizmus korában. In: *Tanulmányok Budapest múltjából 25. Tanulmányok*. Budapest, BTM–BFL, 1996. 85–114.
- BORSI-KÁLMÁN 2010 Borsi-Kálmán Béla: *Ifj. Niamešny Mihály és a temesvári Levente-per (1919–1920)*. Budapest, Helikon, 2010.

- BORSODI 1933 Borsodi Lajos: Ezüst tulipán. *Kalangya*, 2. évf. (1933) 12. sz. (december), 734–735.
- BOTOS 2015 Botos János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk*, 60. évf. (2015) 3. sz. 70–138.
- CLAIR 2002 Clair Vilmos: *A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajkódex*. Budapest, Osiris, 2002.
- CSÉRI 1989 Cséri Lili: *Elhallgatott éveink*. Budapest, Magvető, 1989.
- CSUKA 1995 Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Budapest, Püski, 1995.
- DARNAI 2020 Darnai Zsolt: Jankó Ágoston helytállása a szerb megszállás idején. *Felvidék ma*, 2020. szeptember 23. [https://felvidek.ma/2020/09/23/janko-agoston-alispan-helytallasa-a-szerb-megszallas-idejen/\(utolsó letöltés: 2023. december 12.\)](https://felvidek.ma/2020/09/23/janko-agoston-alispan-helytallasa-a-szerb-megszallas-idejen/(utolsó%20letöltés:2023.%20december%2012.))
- DEÁK 1933 Deák Leó: Ezüst tulipán. *Kalangya*, 2. évf. (1933) 12. sz. (december), 736–737.
- DÉVAVÁRI 2012 Dévavári Zoltán: Kémperek és nyílt erőszak a Délvidéken az impériumváltás éveiben (1922–1923). *Acta Historica* (Szeged) 134. évf. (2012) január, 85–98.
- DÉVAVÁRI 2014 Dévavári Zoltán: *Új partok felé. Kisebbségi kiűtkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923)*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014.
- DÉVAVÁRI 2019 Dévavári Zoltán: Kék és vörös terror. Intézményes erőszak a Délvidéken (1918–1925).

- In: *Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók*. Szerk. Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva. Budapest, Jaffa, 2019. 85–113.
- DÉNAVÁRI 2020a Dénavári Zoltán: *Egy elmesélhetetlen történet. Impériumváltások, holokauszt, emigráció. A szabadkai zsidóság eszme- és politikatörténete (1918–1945)*. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2020.
- DÉNAVÁRI 2020b Dénavári Zoltán: A jog erejével, az igazság fegyverével. – Jogászok a délvidéki/vajdasági kisebbségi közösség megszervezésében (1918–1941). In: *Délvidéki (vajdasági) magyar jogászok. A Monarchiától a titói korszak végéig*. Szerk. Várady Tibor. Újvidék, Vajdasági Magyar Jogász Egylet, 2020. 61–113.
- DÉNAVÁRI 2021 Dénavári Zoltán: *Klikkharcok az emigrációban. Nagy Iván (1904–1972) délvidéki emigráns magyar politikus válogatott iratai (1949–1954)*. Közreadja Dénavári Zoltán. (Limbus Kötetek 4.) Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021.
- DIMIĆ 1997 Dimić, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941. Druga Knjiga*. Beograd, Stubovi kulture, 1997.
- DRASKÓCZY 1937 Draskóczy Ede: Összefogás. *Kalangya*, 6. évf. (1937) 7. sz., 233–236.

- DUDÁS 2020 Dudás Attila: A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatási és bírósági eljárásokban a két világháború közötti Jugoszláviában. In: *Délvidéki (vajdasági) magyar jogászok. A Monarchiától a titói korszak végéig*. Szerk. Várady Tibor. Újvidék, Vajdasági Magyar Jogász Egylet, 2020. 147–169.
- EILER 2007 Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Kisebbségvédelmi Kongresszuson (1925–1939)*. Budapest, Atlantis, 2007.
- FARKAS 1940 Bokréta. *A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja 1919–1940*. Szerk. és kiadja: Farkas Frigyesné Lichtnecker Margit. Szabadka, Szerzői kiadás, 1940.
- FÜLEP 1988 Fülep Lajos: *Egybegyűjtött írások I. Cikketek, tanulmányok 1902–1908*. Szerk., a jegyzeteket és a névmutatót összeállította Tímár Árpád. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1988.
- GORCSA 2023 Gorcsa Iván: *Hadifogság az Osztrák-Magyar Monarchiában 1914–1918*. SZTE Doktori (PhD) értekezés. Szeged, 2023.
- GYÁNI-KÖVÉR 1998 Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris, 1998.
- GYURGYÁK 2007 Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007.

- HALÁSZ 2006 Halász Hajnal: II. Rákóczi Ferenc és társai újrateremtése. Bevezetés. *ArchívNET*, XX. századi történeti források. 6. évf. (2006) 5. sz. 1. https://www.archivnet.hu/politika/ii_rakoczi_ferenc_es_tarsai_ujratermetese.html (utolsó letöltés 2023. december 12.)
- HATOS 2018 Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Budapest, Jaffa, 2018.
- HEGYESI 1898 Hegyesi Márton: *Az 1848–49-iki harmadik zászlóalj története.* Budapest, Franklin, 1898.
- HORNYÁK 2004 Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927.* Újvidék, Forum, 2004.
- HORNYÁK 2009 Hornyák Árpád: Szántó Gábor és a jugoszláviai hűségmozgalom. *Aracs*, 9. évf. (2009) 2. sz. (június) 23–32.
- HORNYÁK 2010 Hornyák Árpád: Bácska-baranyai térség az I. világháború után – a szerb megszállás. In: *Uő: Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből.* Pécs, Bocz Kft., 2010. 7–21.
- HORNYÁK 2018 Hornyák Árpád: A Délvidék birtokba vétele 1918–1920. In: *A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves.* Szerk. Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila. Pécs, PTE BTK Történettudományi Intézet, MOSZT Kutatócsoport, 2018. 246–254.
- HORY 1987 Hory András: *Bukaresttől Varsóig.* Budapest, Gondolat, 1987.

- JÁSZBERÉNYI 2005 Jászberényi József: *A magyarországi szabadkőművesség története.* Budapest, PrintxBudavár Rt., 2005.
- JANJETOVIĆ 2014 Janjetović, Zoran: Jugoslovenski Banat 1941 godine. In: *Srbi i rat u Jugoslaviji 1941 godine. Zbornik radova.* Ur. Dragan Aleksić. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2014. 291–317.
- KÁNTÁS 2020 Kántás Balázs: Revizionista diverzió a kisantant államokban. Egy titkos külügyminisztériumi feljegyzés. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. A Hét dokumentuma, 2020. június 29. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/revizionista_diverzio_a_kisantant_allamokban (utolsó letöltés: 2023. december 12.)
- KARÁDY–KOZMA 2002 Karády Viktor – Kozma István: *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi viszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig.* Budapest, Osiris, 2002.
- KARÁDY 2012 Karády Viktor: *Allogén elit a modern magyar nemzetállamban. Történeti-szociológiai tanulmányok.* (Szociológiai dolgozatok 6.) Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2012. 84–101.
- KECIĆ 1980 Kecić, Danilo: *Forradalmi munkásmozgalom a Vajdaságban 1917–1921 között.* Újvidék, Forum, 1980.
- KISZELY 1999 Kiszely Gábor: *A szabadkőművesség.* Budapest, Korona, 1999.

- KONČAR 2008 Končar, Ranko: Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatolása 1918. *Létünk*, 38. évf. (2008) 3, sz. 18–27.
- KOZÁRI 2019 Kozári Monika: *Tisza Kálmán*. Budapest, Gondolat, 2019.
- KRÁMER 1941 Krámer Gyula: A délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség feladatai és munkája. In: *A visszatért Délvidék*. Szerk. Csuka Zoltán Budapest, Halász, 1941. 43–54.
- L. NAGY 1994 L. Nagy Zsuzsa: A magyar szabadkőművesség. *Iskolakultúra*, 4. évf. (1994) 11–12. 53–58.
- L. NAGY 1988 L. Nagy Zsuzsa: *Szabadkőművesek*. Budapest, Akadémiai, 1988.
- MAJOR 2012 Major György: A Várady, Vasváry és Wiblitzhauser családok származásának kutatása. *Vasváry Collection Newsletter*, 2012. 1. sz. (47.)
- MÁK 2012 Mák Ferenc: A makacs akácok vidékén. Szenteleky Kornél kisebbségvédelmi programja – elfogadás és elutasítás. In: *Egyén és közösség*. Szerk. Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012. 165–194.
- MÁK 2023 Mák Ferenc: Három csonka vármegye összetört magyarságáért. Szenteleky Kornél emlékezete. *Vajdasági Előretolt Helyőrség*, 2023. november 18. <https://helyorseg.ma/rovat/szempon/mak-ferenc-harom-csonka-varmegye-osszetort-magyarsagaert> (utolsó letöltés: 2023. december 12.)

- MARCZALI 2000 Marczali Henrik: *Emlékeim*. Budapest, Múlt és Jövő, 2000. 53.
- MOLNÁR 2021 Molnár Tibor: Csóka és a Lederer család. *Vajdasági Előretolt Helyőrség*, 2021. október 16. <https://vajdasagihelyorseg.org.rs/tortenelem/csoka-es-a-lederer-csalad/> (utolsó letöltés: 2023. december 12.)
- NÁNÁSI 2010 Nánási László: *A magyar királyi ügyészség története 1871–1945*. PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Szeged, 2010.
- NÉMETH 1993 Németh Ferenc: *A torontáli szőnyeg*. Újvidék, Forum, 1993.
- NÉMETH 2014 Németh Ferenc: *A bánáti tipográfus Pleitz Ferenc Pál (1804–1884)*. Szabadka, Bácsországi Vajdasági Honismereti Társaság, 2014.
- NÉMETH 2015 Németh Ferenc: *A bánáti középtanoda. A nagybecskereki piarista gimnázium története (1846–1920)*. Szabadka, Bácsországi Vajdasági Honismereti Társaság, 2015.
- NÉMETH 2016 Németh Ferenc: Élet a Bánátban a német megszállás alatt, 1941–1944. In: *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalánoldalan, 1941–1948*. Szerk. Hornyák Árpád – Bíró László. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 177–205.
- NÉMETH–VÁRADY 2022 Németh Ferenc – Várady Tibor: *Országok változnak, kultúrák maradnak*. Újvidék, Forum, 2022.

- NOVÁK 2020 Novák Béla: *A párbajozó úriember. Kulturális örökség*. Budapest, Eszterházy Károly Egyetem – Kossuth, 2020.
- OLASZ 2020 Olasz Lajos: A magyar kormány erőfeszítései a Nyugat-Bánság visszaszerzésére 1941-ben. *Délvidéki Szemle*, 7. évf. (2020) 1–2. sz., 45–60.
- ORTVAY 1908 Ortway Tivadar: Emlékbeszéd Wosinszky Mór lev. tag fölött. *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*. XIII. kötet, 8. szám. Szerkeszti a főtítkár. Budapest, 1908.
- ORMOS 1984 Ormos Mária: *Merénylet Marseille-ben*. Budapest, Kossuth, 1984.
- PASTYIK 2012 Pastyik László: Az első Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság (1933–1934). *Híd*, 2012. 76. évf. (2012) 9. sz. 50–60.
- PAYKA 1897 Payka Vilmos: *A kardpárbajvívás kézikönyve*. Nagy-Becskerek, 1897.
- PÉTER 1984 Péter László: A szabadkőművesség Szegeden 1870–1950. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1980/81–1*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1984. 263–282.
- PETRANOVIĆ 1988 Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Druga knjiga. Beograd, Nolit, 1988.
- PRITZ 1999 Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1999.
- PÖLÖSKEI 2005 Pölöskei Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890–1918). In: *Magyarország történe-*

- te a 19. században*. Szerk. Gergely András. Budapest, Osiris, 2005. 490–540.
- PULVÁRY 1940 Pulváry Károly: A Pulváry-féle hordozható hangosfilmfelvevőgép a szerb–horvát kiegyezés alkalmából Zágrábban. *Magyar Film*, 2. évf. (1940) 7. sz., 4.
- RAFFAY 2011 Raffay Ernő: *Szabadkőművesek Trianon előtt*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2011.
- RAFFAY 2021 Raffay Ernő: *Szabadkőművesek köztársasága*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2021.
- ROMSICS G. 2023 Romsics Gergely: *Összeomlás és útkeresés 1917–1920. A magyar külpolitikai gondolkodás útjai*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023.
- ROMSICS 1999 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 1999.
- SMILES 1904 Smiles, Samuel: *Önsegély élet- és jellemrajzokban*. Hazai viszonyokra alkalmazva magyar nyelven előadja Könyves Tóth Kálmán. Budapest, Légrády, 1904.
- SOMOGYI 2021 Somogyi László: *Internálások és internálótáborok Pest-Pilis-Kiskun vármegyében az első világháború alatt*. Doktori értekezés. ELTE BTK, 2021.
- ŠOSBERG 2014 Šosberg, Josip: *Masoni u Vojvodini: 1785–1940*. Novi Sad, Merkur Impex, 2014.
- SŐREGI 2013 Sőregi Zoltán: Adalékok a marseille-i merénylet hátteréhez. *ArchívNET*, 13. évf. (2013) 4. sz. https://www.archivnet.hu/hadtortenet/adalekok_a_marseillei_mereny-

- let_hatterehez.html (utolsó letöltés 2023. december 12.)
- SZABÓ 1992 Szabó Dániel: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidéke. *Történelmi Szemle*, 34. évf. (1992) 3–4. sz., 199–230.
- SZEKERES 2006 Szekeres István Gellért: A sírkő megmentése (Keleti Várady Mihály nyug. törvényszékielnök, 1820–1898). *Bánáti Újság*, 2006. június 7.
- SZ. SZIGETI 1933 Sz. Szigeti Vilmos: *A vármegyeház kapujából. Sorok a régi torontáli urakról*. Szerk. Strelitzky Dénes. Szabadka, Jugoszláviai Magyar Könyvtár, 1933.
- VÁRADY L. 2005 Várady Lóránd: Dr. Várady Imre. *Létünk*, 35. évf. (2005) 4. sz. 82–94.
- VÁRADY T. 2013 Várady Tibor: *Zoknik a csilláron; életek hajszálon. Történetek az irattárból*. Újvidék–Budapest, Forum–Magvető, 2013.
- VÁRADY T. 2015 Várady Tibor: Párbajok Nagybecskereken. Egy világ és annak vége. *Híd*, 79. évf. (2015) 12. sz. (december), 32–40.
- VÁRADY T. 2017 Várady Tibor: *Libatoll és történelem*. Újvidék, Forum, 2017.
- VÁRADY T. 2019 Várady Tibor: *Mi történt Écskán?* Újvidék, Forum, 2019.
- VÁRADY T. 2021 Várady Tibor: *Népellenes mosoly*. Újvidék, Forum, 2021.
- VÁRADY T. 2023 Várady Tibor: *Mi legyen a bronz utazóórával?* Újvidék, Forum, 2023.

ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

Képek

14. old. Az apa, Várady József (1829–1915) (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
17. old. Várady Imre. édesanyja, Szorg Katalin (1844–1919) (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
19. old. A nagybecskereki Ferenc József tér a Megyeházával a háttérben, 1902-ben (Országos Széchényi Könyvtár)
20. old. Gyermekkori családi fotó, Várady Imre kétévesen (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
22. old. A nagybecskereki piarista főgimnázium és templom (<https://www.europeana.eu/es/item/2048128/782053>)
23. old. A gimnáziumi újság, a *Deákok Lapja* címlapja, 1882. 1. évfolyam, 3. szám (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
24. old. Nagybecskerek, az Árpád és a Hunyadi fő utca lát képe, 1912 (Országos Széchényi Könyvtár)
24. old. Nagybecskerek, Bega-part, 1916 (Országos Széchényi Könyvtár)
27. old. Várady Imre ifjúkori portréja (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)

33. old. A nagybecskereki Törvényszéki palota (Zempléni Múzeum)
36. old. A Harnoncourt család écskai kastélya, 1899 (Országos Széchényi Könyvtár)
41. old. Farkas Geiza (1874–1942) író és szociológus (Németh Ferenc: „Démonok közt”. Farkas Geiza (1874–1942) társadalomlélektani vizsgálódásairól. In: *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Szerk. Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012. 29.)
46. old. Várady Imre és fia, Várady József családja (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
48. old. Slavko Županski (1880–1959) ügyvéd, az SZHSZ Királyság első Torontál megyei főispánja, a nagybecskereki Szerb Nemzeti Tanács tagja, 1947 és 1949 között a Vajdasági Ügyvédi Kamara elnöke (Narodni muzej Zrenjanin)
55. old. Gróf Csekonics Endre (1846–1929) zsombolyai földbirtokos (Kornitzer Béla: *Apák és fiúk*. I. kötet. Széchenyi Irodalmi és Művészeti R.T., Budapest, 1940. 151.)
62. old. Kézírástól jegyzőkönyv első oldala az 1905-ös országgyűlési választásokról (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
65. old. Várady Imre MÁV-képviselői igazolványa (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
66. old. Az érett politikus (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
68. old. Kiss Ernő honvédtábornok szobrának leleplezése Nagybecskereken, 1906. május 19. (*Vasárnapi Újság*, 1906. június 3. 1.)

77. old. A becskerekai királyi törvényszék idézése párviadal vétsége ügyében, 1908 (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
84. old. Nyugta egy orosz hadifogoly utáni óvadékról, 1916 (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
86. old. Meghívó a Torontál vármegyei 48-as párt alakuló ülésére, 1918. március (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
87. old. A nagybecskerekai régi kaszinó épülete a Bega-parton (<https://www.hetnap.rs/cikk/Kersch-Ferenc-egyhazi-karnagy-nagybecskerekai-eveiről-40647.html>)
98. old. Dragutin Ristić (1872–1959) ezredes, a szerb csapatok parancsnoka (<https://www.wikidata.org/wiki/Q110045056>)
99. old. Dragutin Ristić ezredes beszédét hallgatja a szerb katonaság a becskerekai városháza erkélyéről 1918. november 17-én (<https://www.zrklik.com/2023/09/zavrseni-murali-dr-slavka-zupanskog-i-pukovnika-dragutina-ristica-brigadira/>)
112. old. Segély felvételének elismerése, 1919 (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
122. old. A jugoszláviai magyarság vezetői az 1920-as években (*Vasárnapi Újság* [Kolozsvár], 1923. október 28. 4.)
125. old. Újságcikk a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület közgyűléséről, 1927. december 5. (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
128. old. Felhívás választói névjegyzékbe történő felvételre, 1924 (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)

130. old. A Magyar Párt választási plakátja, 1925 (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
132. old. A bókaiak Várady Imréhez írott levele a választásokról, 1925 (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
135. old. Deák Leó (1888–1945) (<https://delhir.info/2022/02/03/volegenye-szeme-lattara-veletlenül-agyonlotte-magat-a-legszebb-zentai-leany/>)
145. old. I. (Karađorđević) Sándor (1888–1934), a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság második, 1929-től Jugoszlávia első királya (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kralj_aleksandar1.jpg)
146. old. Várady Imre szerb képviselői igazolványa, 1927. október 13. (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
148. old. A Magyar Párt *Havi Értesítője*, 1928 (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
155. old. Deák Leó levele a magyarság politikai magatartása kapcsán, 1931 (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
161. old. Szenteleky Kornél (1893–1933) az 1920-as évek elején (*Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933. Szerk. Bisztray Gyula – Csuka Zoltán Szenteleky Társaság, Zombor–Budapest, 1943*)
162. old. Kende Ferenc levele a Szenteleky Társaság alakuló ülésére, 1937. szeptember 8. (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
163. old. Nikola Beslić (1891–1955) jugoszláv közlekedési miniszter (https://sr.wikipedia.org/sr-el/Датотека:Никола_Бешлић.jpg)

164. old. Az ún. miniszteri kijáráások egy példája – Várady Imre (eredeti kézírásos) levélfogalmazványa Svetozar Stanković földművelési miniszterhez a topolyai és zentai magyar küldöttség belgrádi fogadása kapcsán, 1938. október 24. (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
169. old. Nagy Iván gratuláló levele Várady Imre szenátori kinevezése alkalmával, 1939. január (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
172. old. Reök Andor (1899–1944), horgosi földbirtokos, agrármérnök, kisebbségpolitikus, 1941–1944 között Szabadka és Baja főispánja (a kép forrása ismeretlen)
180. old. Születésnapj jókívánság 1943-ból (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
182. old. Az ún. Ötös Tanács jegyzőkönyve, 1941. április 3. (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
185. old. A 12. gyalogos dandár fogadtatása a Délvidéken, 1941. április (https://arsmilitaria.blog.hu/2020/03/29/a_delvideki_hadmuvelet_1941_aprilis_11_23_az_utolso_magyar_reszleges_teruletrevizio)
189. old. A Bánát 1941-es remélt visszacsatolása alkalmával elmondandó beszéd töredékes fogalmazványa (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
198. old. A csókai Lederer kastély (Torontál vármegye [Magyarország vármegyéi és városai]. Szerk. Borovszky Samu. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0024/6.html>)

213. old. A becskerekai Népfelszabadító Bizottság lapja, a Sloboda közli a helyi Népfelszabadító Bizottság tagjainak névsorát, 1944. október 6. (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
215. old. Partizánok bevonulása Újvidékre, 1944. október (<https://www.delvidekitragedia.hu/fotok/partizanok.html>)
218. old. Jeszenszky Ferenc levele a magyarok német megszállás alatti magatartásáról készített beszámolója kapcsán, 1944. november 26. (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
221. old. Hat muzslyai férfi partizánok által történő kivégzéséről szóló kézírásos feljegyzés (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
233. old. A nagybecskerekai cukorgyár, 1917 (Zempléni Múzeum, 0156703)
239. old. Az idős Várady Imre otthonában (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)
241. old. Várady Imre gyászjelentése, 1959 (Magántulajdon. Várady Imre hagyatéka)

Térképek

58. old. A Bánság etnikai képe, 1910
59. old. A Bánság települései, 1910
96. old. Magyarország felbomlása, 1918–1919
187. old. Jugoszlávia felosztása, 1941

SZEMÉLYNEVEK MUTATÓJA

Achs Izidor 154, 158
 Ádám Antal 221
 Ady Endre 74, 80
 Almay Elvira 32
 Almay Zoltán 32
 Ambrózy Károly 202, 215
 Ambrus Gyula 112
 Andrassy Gyula 80
 Annau Kornél 231
 Antal Gyula 26
 Antalffy-Zsíros Lajos 34
 Apponyi Albert 8, 26, 57, 61, 63–65, 69, 240

Bakách-Besseney György 156, 176
 Balla Pál 204
 Bánffy Dezső 57
 Bárdossy László 200
 Bartoss Mária 201
 Batizfalvy János 210
 Batthyány Tivadar 91
 Belitska Sándor 47
 Beller Ilona 40
 Belovai József 212
 Berberski (Berberszky), Đurica 106

Bernauer Béla 43
 Bernauer Béláné (sz. Soós Rozália) 43, 44
 Berzeviczy Gergely 80
 Beslić, Nikola 141, 163, 167, 168, 174, 175, 181, 201–204, 207
 Bethlen István 74, 109, 139, 147, 225
 Bethleni Brickner László 94
 Biacsi Lajosné 63
 Bibó István 80
 Bissinger Ernő 180, 181
 Boday József 184, 186, 214
 Bogdán Zsivkó 59
 Bogner József 230
 Bolla Lajos 188, 195, 206
 Bolyai János 74
 Borsodi (Klein) Lajos 80, 160, 196, 197
 Botka Béla 91, 189
 Brájjer (Brajjer) Lajos 75, 80
 Bruner Ferenc 221
 Budai József 221
 Bukovác János 34
 Carstenn Károly (Carstenn, Karl Detlef Wolf von) 37

Chotek, Sophie 36
 Cincar-Marković, Aleksandar 181
 Cvetković, Dragiša 166, 172–174, 181, 246
 Csanády Sándor 27
 Csáth Géza 80
 Csekonics Endre 52, 54–56, 87
 Csekonics Sándor 233
 Cséri Lili 190
 Csuka János 123, 124
 Dániel Ernő 25
 Dániel László 54, 77–79, 210
 Deák Leó 129, 134, 135, 142, 143, 153–155, 158, 160, 165, 167, 170–172, 174, 175, 178, 180, 181, 196, 208, 209, 230, 246
 Deák Vidor 93
 Dellimanics Lajos 60, 85, 91
 Demkó István 215, 231, 232
 Dettre János 119
 Dolinay Gyula 20, 252
 Duby, Georges 7
 Dučić, Jovan 157
 Dungyverszky Lázár (Lazar Dunderski) 35
 Edelspacher Viktorina 36
 Elek Viktor 233
 Erdeljanov, Pera 185
 Erlih József 229
 Falcione Árpád 121
 Farkas Geiza 40–42, 226, 227
 Fáth Ferenc 139, 147, 152, 154
 Fejérváry Géza 64
 Fenyves Ferenc 119
 Ferenc Ferdinánd 36
 Ferenc József 12, 29, 37, 64
 Fernbach Péter 156, 192, 193
 Fodor Gellért 156, 171
 Forster Pál 147, 149
 Franz József László 34, 35
 Freund-Baráth György 237
 Friedrich István 80, 105
 Fülep Lajos 15
 Galetin Péter 224
 Garami Ernő 89
 Gárdonyi Géza 74
 Gavril, Emil 90
 Ghyczy Jenő 203
 Gion, Josef 185, 209
 Gligorovics Milán 16
 Gráber László 121
 Gröftner Dénes 193, 194
 Günther Antal 68
 Gyorgyevics Milos 85
 Habsburg Ottó 11
 Harnoncourt Alice 37, 39
 Harnoncourt Félix (De la Fontain d'Harnoncourt-Unverzagt) 35–39
 Harnoncourt Félix, ifj. 37, 39
 Harnoncourt Mária Lujza 35, 37–39

Havas Károly 129, 179
 Hegedűs László 193, 194
 Hegyesi Márton 14
 Held Ádám 44, 45
 Herczeg Ferenc 74
 Hitler, Adolf 165
 Hock János 63
 Holländer László 76
 Horthy Miklós 137, 193
 Hory András 134, 136–139, 154
 Hummer Nándor 19
 Ilics Mihály 49
 Irinej, Čirić 204
 Issekutz Katalin 16
 Istóczy Győző 53
 Jankó Ágoston 85, 88, 90, 91, 98
 Janković, Dušan 94
 Jászi Oszkár 85, 89, 119
 Jeszenszky Ferenc 189, 193, 202, 208, 209, 215–220, 226
 Jókai Mór 27, 74
 József főherceg 89
 Juhász Ferenc 215
 Justh Gyula 68, 71, 240
 Káldi György 238
 Kanász Antal 221
 Karadordević Pál 166, 181
 Karátsonyi László 60
 Kardos (Kohn) Samu 28, 59, 66–68, 80, 81, 90
 Károli Gáspár 238
 Károly, IV. 11, 12, 89
 Károlyi Mihály 89, 90, 95, 118
 Kassai Kollin József 195
 Kazinczy Ferenc 80
 Keks János 212
 Kende Ferenc 157, 162
 Keresztes-Fischer Ferenc 208
 Kerkapoly Károly 27
 Kernné Végh Vilma 237
 Kertész Mihály (Kaminer Manó, Michael Curtiz) 12
 Király Károly 142
 Kiss Ernő 16, 37, 40, 67, 68, 106
 Kiss József 80
 Kiss Miklós 16
 Klapka György 80
 Kleizner János 17
 Knapp József 221
 Koczkár Tima 50
 Koráni Elemér 158, 171
 Korhecz Gyula 197, 199
 Korošec, Anton 120, 175
 Kossuth Ferenc 8, 57, 65, 240
 Kossuth Lajos 12, 27, 31, 65, 80, 240, 245
 Kosztics Konsztantin 49
 Kosztics Koszta 50
 Kosztolányi Dezső 80
 Kovács Ágoston 25
 Kovács István 209, 221
 Kovács József 221
 Könyves Tóth Kálmán 21
 Krámer Gyula 178, 179, 183, 194, 230
 Krasznay (alezredes) 202
 Krisztics (Krisztity) Mihály 44

Krúdy Gyula 74
 Kunfi Zsigmond 89
 Lakatos Géza 206
 Lalošević, Jovan 101
 Láng Lajos 27
 Lapp, Josef-Sepp 189
 Lázár (Lazarin) Lukács 36
 Lázár Marianna 37, 38
 Lázár Zsigmond 36, 37
 Lazár, Aurel (Lázár Aurél) 82
 Lechner Ágoston 26
 Lederer Arthur 197, 199
 Lederer György 197–199
 Lehmann Mihály 222
 Leibach Gyula 39
 Leibach László, ifj. 39
 Lengyel Ferenc 169, 174
 Lévy Endre 228
 Liszt Ferenc 36
 Lukics, Lyubomir 224
 Maček, Vladko 166
 Makfalvy Géza 61, 63, 64
 Márai Sándor 80
 Mária Terézia 72
 Marócsik György 226
 Martinovics Ignác 80
 Márton Albert 108
 Marton Endre 159
 Márton István 221
 Maslanka, Bronislav 190
 Mateics Mihály 50
 Matuska Szilveszter 108
 Mayer Ottmár 171
 Mázer Irma 44
 Mezei Mária 39
 Mihailović, Draža 204, 206, 248
 Mihailovics Miklós 59
 Mikszáth Kálmán 26, 27
 Mišić, Živojin 108
 Molnár Lydi 207
 Móra Ferenc 80
 Nagy Ferenc 234
 Nagy Iván 11, 165, 167, 169–171,
 174, 176, 177, 180, 181, 230, 246
 Nagy Ödön 142, 144, 145, 155
 Nappholz Sándor 85
 Nedeljković, Marko 47
 Nedić, Milan 206
 Nikola, Devity 221
 Nikolić, Nikola 40
 Ninčić, Momčilo 136, 137, 139,
 140, 240
 Olga hercegnő 166
 Orsó Gáspár 74, 75
 Palásthy Ödön 142
 Pallavicini Artúr 35, 39
 Papp Géza 76, 77, 87
 Pašić, Nikola 103, 120, 140, 144
 Pataky Tibor 192, 205, 206
 Payka Vilmos 74
 Perisits Zoltán 97
 Péter, II. (Petar II. Karadordevi-
 vić) 8, 170, 180, 181
 Pleitz Ferenc (Pleitz Ferenc Pál)
 13

Pleszkovics Lukács 129, 133
 Plósz Sándor 27
 Polen Béla 222
 Poljo, Momir 221
 Pribičević, Svetozar 115
 Prokopy Imre 139, 140, 143,
 144, 153
 Protić, Stojan 120
 Pulszky Ágoston 27
 Pulszky Ferenc 27
 Pulvály (Pulvári) Károly 166
 Pummer Sándor 171, 181
 Putz Jakab 31
 Putz Meta Anna 31, 32
 Radák Zsiva 50
 Radić, Stjepan 133, 136, 137,
 144, 145, 149
 Rajaković, Miloje 204, 205
 Rákóczi Ferenc 8, 68
 Ranke, Leopold von 13
 Reök Andor 171, 172, 230
 Riesz Jakab 55
 Ristić, Dragutin 97–100
 Ristić, Jovan (Risztics János) 13
 Rodić, Rafael 82
 Rohonyi Gyula 72
 Rónay Jenő 54
 Rousseau, Jean-Jacques 75
 Rudolf trónörökös 29
 Rukavina, Ivan 216
 Sabovljević, Dušan (Szabó-Sza-
 bovljevics Dusán) 107
 Sággy Gyula 69
 Sal Ferenc 67
 Sándor, I. (Karadordević) 109,
 142, 144, 145, 162
 Sántha Ferenc 134
 Sántha György 120, 121, 128,
 129, 134, 143, 155, 158, 178
 Schummer Rudolf 222
 Schwarz István 222
 Sekulić, Petar 231
 Sigray Antal 38
 Siménfalvy Tihámér 108
 Simon Dezső 221
 Simović, Dušan 181
 Slavikovski, Gizella 190
 Slavikovski, Ilona 190
 Slavikovski, Stanislav 189
 Smiles, Samuel 21
 Sóti Ádám 121
 Sörös Imre 221
 Stagelschmidt Jenő 77, 78, 209,
 210, 215
 Stanković, Svetozar 156, 164, 195
 Stassik (Váraljai) Ferenc 29, 75,
 252
 Steigerwald Ádám 221
 Steuer György 86, 88, 91, 106
 Strelitzky Dénes 129, 147, 149,
 153, 155, 157, 158, 165, 170,
 171, 227, 245
 Strósz Béla 97
 Szabó (Kaulen) Ferenc 13
 Szabó Ferenc 53
 Szabó István 22
 Szabó Márton 222

- Szádeczky Lajos 13
 Szálasi Ferenc 192, 220
 Szántó Gábor 152–156, 174
 Szántó Mária 44
 Szántó Zoltán 236, 239
 Szapáry László 136
 Széchenyi Ferenc 80
 Széchenyi István 245
 Székely Ernő 90
 Széll Kálmán 53
 Szenteleky Kornél 157, 159–161
 Szilágyi Dezső 26
 Szilágyi Endre 191
 Szilágyi Endréné (szül. Várady Edit) 191, 192
 Szorg Katalin 17
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 239, 240
 Szterényi Sándor 192
 Sztójay (Sztójákovich) Döme 191
 Tallián Béla 63, 87
 Tallián Tibor 193, 200, 219
 Tamási Áron 80
 Teleki Pál 106, 108, 193
 Thim József 13
 Tisza István 72
 Tisza Kálmán 26, 29
 Tito, Josip Broz 39, 45, 205, 206, 239, 240
 Tomić, Jevrem 204, 205
 Topalovački, Mita 107
 Tóth Ferenc 169
 Tóth János 50, 51
 Törley Bálint 113
 Tubán Tibor 135
 Turner, Harold 200
 Türr István 80
 Újházi (takaréktári igazgató) 214
 Várady (Várad) (Kormos) Antal 11
 Várady (Várad) (Kormos) József 11
 Várady (Várad) (Kormos) Márton 11
 Várady András 13, 15
 Várady Árpád Lipót 11, 12, 70
 Várady Gizella 25, 30, 65, 189
 Várady Ignác 12
 Várady János 13, 15
 Várady József (id.) 13, 15
 Várady József (ifj.) 13, 14, 17, 45, 46, 169
 Várady Károly 26
 Várady Lajos 13, 14
 Várady Lóránd 231
 Várady Mihály 12, 22, 251
 Várady Piroška 223
 Várady Tibor 9, 10, 33
 Várady Veronika 12
 Varga Endre 221
 Varga György 110
 Vasváry (Wiblitzauser) Ödön 12, 251
 Vázsonyi Vilmos 57, 80
 Vejnović, Mihailo (Miša) 92

- Velicskov Ignác 50
 Veréb János 212
 Villányi József 191
 Vinczehidy Ernő 55, 56, 60
 Vitkay Antal 142
 Wagner, Jürgen 186
 Walkó Lajos 137
 Weber Péter 221
 Wekerle Sándor 65, 68, 70, 80, 87, 88, 89
 Wertner Mór 13
 Wiblitzauser Gusztáv 12
 Wodianer Andor 143
 Wohlsinger Izsó 56
 Wolf Zsigmond 231, 232
 Wosinszky Mór 15
 Zichy Nándor 57
 Zita királyné 12
 Živković, Petar 152
 Zrenjanin, Žarko 240
 Županski, Slavko 47–49, 92, 93, 95, 97, 98, 102, 204, 231

TELEPÜLÉSNEVEK MUTATÓJA

Arad 16, 37, 40, 63, 68, 79	Cservenka (Crvenka) 39
Baja 171, 172, 230	Csóka (Čoka) 197–199
Bajsa 121, 134	Csősztelek (Čestereg) 50
Baranda (Baranda) 50	Debrecen 48
Bécs 13, 36, 38, 53, 58, 166	Deszk 11
Begaszentgyörgy (Žitište) 17, 31, 32, 66, 67, 74	Écska (Ečka) 35, 36, 38, 39, 219
Belgrád (Beograd) 82, 95, 97, 100, 102, 103, 117, 121, 134, 136, 138–143, 146, 147, 153– 156, 163, 164, 165, 168, 169, 175, 176, 181, 184, 188, 190, 195–197, 199, 200, 202, 204, 206, 207, 210, 236, 237, 239	Eger 28
Beodra (Novo Miloševo) 215	Elemér (Elemir) 16, 37, 40–42, 83, 254
Biatorbágy 108	Ernőháza (Banatski Despotova- vac) 40
Bikács 186	Genf 137, 143, 153, 154
Bóka (Boka) 131, 132	Gornji Milanovac 206
Bonyhád 11, 17, 25	Horgos (Horgoš) 133, 156, 171, 172
Bor (Bor) 225	Jabuka (Torontálalmás) 197
Budapest 29, 31, 53, 65, 67, 89, 90, 104, 108, 109, 111, 114, 119, 129, 135, 141, 147, 149, 153, 156, 157, 163, 175, 191, 192, 197, 199, 201, 207, 208, 211, 220, 225, 233, 247	Kanizsa (Kanjiža) 133
Budatétény 42	Kapuvár 47
	Karlsbad 76
	Katalinfalva (Kathereinfeld, Ravni Topalovac) 7, 16–18, 26, 222

Katyn 190	Nagykikinda (Kikinda) 8, 59,
Kevedobra (Dobrica) 94	68, 111, 184
Kiszombor 91	Nagyvárad 82
Komárom 28, 83	Nemesmiletics (Svetozar Miletić) 105
Krakkó 190	
Kumán (Kumane) 94, 215	
	Óbecse (Bečej) 94
Magyarcsernye (Nova Crnja) 131	Ókanizsa (Kanjiza) 199
Magyarittabé (Novi Itebej) 184	Ópáva (Opovo) 49, 50
Magyarkanizsa (Kanjiza) 198	Orlód (Orlovat) 221
Magyarszentmihály (Mihajlovo) 74	Pancsova (Pančevo) 95, 111, 117, 121, 184
Makó 79	Pécs 32, 109, 118
Marseille 50, 162	Perlasz (Perlez) 201
Melence (Melenci) 94	Pordány 44
Mohács 137	Prága 172
Moszkva 133, 136	
Muzslya (Mužlja) 61, 63, 64, 215, 219, 221	Rezsőháza (Rudolfsgnad, Kničin) 222
Nagybecskerek (Becskerek, Zrenjanin, Petrovgrad) 7–9, 11–13, 15, 18, 19, 22–25, 28–34, 42, 45, 47–49, 52–54, 56, 57, 60, 61, 63–68, 71–77, 81–87, 90–93, 95, 99, 102, 103, 106, 107, 110, 111, 116, 117, 119–121, 124, 126–129, 157, 158, 160, 161, 169, 170, 180, 184–186, 190–192, 195, 196, 199, 200, 204, 207–214, 221–223, 226, 229–233, 237, 240, 241, 245	Szabadka (Subotica) 91, 105, 109, 110, 113, 116, 118–121, 129, 133, 138, 141–144, 146, 151–153, 156, 171, 172, 175, 178, 179, 199, 227, 230
	Szarajevó (Sarajevo) 37, 45, 85
	Szeged 11, 12, 31, 47, 73, 76, 78, 79, 81, 190, 191, 210, 211, 251
	Szentendre 116
	Szentes 11
	Szentmihály 40
	Szerbittebé (Srpski Itebej) 43
	Sziszek (Sisak) 28

Temesvajkóc (Vlajkovac) 180	156–158, 161, 176–178, 181,
Temesvár 70, 108, 109	192, 195, 203–205, 207, 209,
Topolya (Bačka Topola) 156, 164, 171, 175	215, 216, 225, 227, 228, 248
Torda (Torda, Vujičevo) 34, 214	Versec (Vršac) 74, 184, 193
Torontáltorda (Torda, Vujičevo) 184	Világos (Širia) 15
Torontálvásárhely (Debeljača) 142	Zágráb (Zagreb) 90, 103, 149, 165, 166, 233, 246
Törökbecse (Novi Bečej) 47, 94, 251	Zenta (Senta) 110, 116, 119, 121, 153, 164, 198
Törökkanizsa (Novi Knježevac) 87, 200	Zombor (Sombor) 94, 101, 104, 105, 119, 121, 129, 134, 139, 142, 159, 171, 196, 208, 229
Trieszt 28	
Udvarnok (Banatski Dvor) 186	Zsablya (Žabalj) 203
Újvidék (Novi Sad) 10, 16, 93, 101, 103, 110, 116, 129, 152,	Zsombolya (Jimbolia) 52, 54, 55, 87

SUMMARY

The book presents the life and career of Imre Várady (1867–1959), a minority politician from the Banat who lived through three major historical turning points as well as the Austro-Hungarian Empire, the Kingdom of Yugoslavia, the German occupation of the Banat, and the era of Yugoslavia under the leadership of Josip Broz Tito. No scholarly biography of the inter-war minority politicians from the southern part of the historical Kingdom of Hungary has been published in Hungary, yet.

Várady's political career began during the age of Austria-Hungary. In 1905 he was elected to the Hungarian Parliament, in 1918 he became President of the Hungarian National Council in Nagybecskerek, in 1927 he entered the Yugoslavian Parliament as a member of the Hungarian Party of Yugoslavia, and in 1939 King Peter II appointed him Senator, the only Hungarian member of the Upper House in Belgrade. Imre Várady's successors have preserved the politician's complete archives, which are unique and consist of more than a thousand documents related to minorities. Beside Imre Várady, the writers of the documents were also minority politicians and local representatives of the Hungarian minority in the southern part of the historical Kingdom of Hungary – Leó Deák, János Dettre, Iván Nagy, Imre Prokopy, Andor Reök, Dénes Strelitzky, to name but a few. Fortunately, not only the letters written to Várady have survived, but also the so-called

"outgoing letters", i.e. his replies. At least as important are the complaints, proposals, licence applications and prohibitions submitted to local and national authorities and ministries, as well as documents reflecting the local activities, concerns and plans of the Hungarian Party and various Hungarian cultural organisations. This unique legacy includes, for example, handwritten Hungarian electoral rolls from the 1920s, lists of donations and aid to support county officials who were dismissed in the early years of the Kingdom of Yugoslavia, minutes of the meetings of the Hungarian Party of Yugoslavia and records (thought to be lost) of the Hungarian Public Culture Association, drafts of speeches by Imre Várady, plans for the establishment of Hungarian cooperatives in the southern part of the historical Kingdom of Hungary, ideas for the social organisation of the Hungarian minority, and other documents of press historical importance. In writing Várady's biography, the author has relied not only on these documents, but also on his notes from the time of the partisan reprisals, the material from the trial against him after 1945, the plenty of letters of support and thanks, and many contemporary documents from the minority micro-world. What makes his life particularly personal is that his diary entries were also published. This unparalleled wealth of sources has enabled the author to populate the turbulent past of the Hungarian minority in the southern part of the historical Kingdom of Hungary with vivid characters through Várady's career.

The press of the time and the majority of his contemporaries gave him an overwhelmingly positive reputation. They praised his thoughtfulness, his activity as a cultural organiser, his impressive knowledge, his consciously developed network of contacts, his willingness to accept differences and his ability

to reconcile interests. It was mainly the latter that made him an acceptable partner for Yugoslav government officials in Belgrade, and his 'friendship for Serbs' dating back to the Austro-Hungarian era made him even more acceptable in Serbian nationalist circles. In Hungarian government circles, especially in the 1920s, the Hungarian minority politicians in the southern part of the historical Kingdom of Hungary were collectively regarded as a 'spineless, unimaginative, incompetent' bunch, mainly because of the large number of Jews and Octobrist emigrants and their allegedly divisive activities. In his foreign policy papers of the 1920s, Várady was described as an 'advocate of pacts', overly cautious and eager to get out of any exposed situation. At the same time, his solid character, political experience, knowledge and dedication were also acknowledged.

Imre Várady was a minority politician who, in the course of a long career marked by turbulent historical events, experienced the real drama of being a minority in Central and Eastern Europe: how to keep up with the changing intellectual and political face of the world without being separated from the patriotic ideals of his youth, his willingness to serve his nation and his close community. The most active years of his career came at a time when the harmony of state and national affiliation, of personal and national identity, was disrupted even for the Hungarians in the southern part of the historical Kingdom of Hungary. He decided to become not only a sufferer but also, as far as he could, a creator of the minority existence imposed on them against their will. As a result, Imre Várady's career transcends the private framework of personal history and forms an integral part of post-Trianon Hungarian history.

X 365 219

30



A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu
adatbázisban



Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.

Felelős kiadó a Kronosz Könyvkiadó Kft. ügyvezetője

Felelős szerkesztő: Erőss Zsolt

Nyomdai munkák: Kontraszt Plusz Kft., Pécs

Felelős vezető Barta Ákos

ISSN 2064-518x

ISBN 978 615 6604 42 2

www.kronoszkiado.hu



013335

A sorozat eddig megjelent kötetei

KEREPESZKI RÓBERT: A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886–1939)

LACZLAVIK GYÖRGY: Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)

PÉTERFI BENCE: Egy székely két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása

UJVÁRY GÁBOR: „Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932)

KASZA PÉTER: Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe

TÓTH IMRE: Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán (1869–1945)

VÉBER JÁNOS: Két korszak határán. Váradi Péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe

VARGA SZABOLCS: Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566)

PÜSKI LEVENTE: A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947)

OBORNI TERÉZ: Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551)

BAGI ZOLTÁN PÉTER: Türkenlouis. Bádeni Lajos (1655–1707)

ZÁVODSZKY GÉZA: A kolozsvári alma matertől a Magyar Nemzet rostrumáig. Pethő Sándor (1885–1940)

GROSS ANDRÁS: Európa GÉniusza. Savoyai Eugén élete és kora (1663–1736)

FÁBIÁN MÁTÉ: Egy fajvédő főispán a Horthy-korszakban. Borbély-Maczkó Emil (1887–1945)

TÓTH FERENC: A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly (1643–1690)

F. MOLNÁR MÓNICA: A birodalom szolgája. Raimondo Montecuccoli (1609–1680)

A. SAJTI ENIKŐ

történész, az MTA doktora, egyetemi tanár, professor emerita, a Balkán, Jugoszlávia és a délvidéki magyar kisebbség 20. századi történetének kutatója

Önálló kötetei:

- Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája. Kossuth Kiadó, Budapest, 1987.
- Josip Broz Tito. (Polonyi Péter: Mao Ce-tung) Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.
- Hungarians in the Voivodina 1918–1947. (Ford. Brian McLean) Columbia University Press, New York – London, 2003.
- Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. SZTE, Szeged, 2010.
- Mađari u Vojvodini 1918–1947. Izdavački zavod Forum, Novi Sad, 2010.
- Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2016.
- „Kis Bácskából sűvít a szél...” Összeomlás, hatalomátvitel, kisebbségpolitika a Délvidéken 1918–1947. Kronosz Kiadó, Pécs, 2023.

3800 Ft

